

CAHİLİYE DÖNEMİ EĞİTİM ANLAYIŞI

Tuncay CEYLAN

Yüksek Lisans Tezi

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Doç. Dr. Eyüp ŞİMŞEK

2018

Her Hakkı Saklıdır.

T. C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Tuncay CEYLAN

CAHİLİYE DÖNEMİ EĞİTİM ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Eyüp ŞİMŞEK

ERZURUM - 2018

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

10/07/2018

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "**Cahiliye Dönemi Eğitim Anlayışı**" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim *.

Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

10.07.2018

Tuncay CEYLAN

* LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE

.....
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

F-83/00/22.12.2016

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Eyup ŞİMŞEK danışmanlığında, Tuncay CEYLAN tarafından hazırlanan bu çalışma 10/07/2018 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından. Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Şakir GÖZÜTOK

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Eyup ŞİMŞEK

İmza:

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Ü. İsmail ARICI

İmza:

Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
ÖNSÖZ.....	VII
KISALTMALAR	VIII

GİRİŞ

I. Problem	6
II. Araştırmanın Amacı.....	8
III. Araştırmanın Önemi.....	9
IV. Araştırmanın Yöntemi	10
V. İlgili Kavram	11

BİRİNCİ BÖLÜM

CAHİLİYE DÖNEMİ ARABİSTAN'DA GENEL DURUM VE EĞİTİM İLİŞKİSİ14

1.1. CAHİLİYE DÖNEMİ ARABİSTAN'DA GENEL YAPI.....	14
1.1.1. Sosyal Yapı	14
1.1.2. Temel Toplumsal Kurumlar	16
1.1.2.1. Ekonomi.....	16
1.1.2.2. Din.....	19
1.1.2.3. Siyaset	21
1.1.2.4. Aile	22
1.1.2.5. Boş Zaman Değerlendirme.....	23
1.1.2.6. Eğitim	24
1.1.2.6.1. Cahiliye Dönemi'nde Arap Yazısı	25
1.1.2.6.2. Cahiliye Dönemi'nde Arap Dili	28
1.2. CAHİLİYE DÖNEMİ EĞİTİM İLİŞKİLERİ	30
1.2.1. Sosyal Tabakalar ve Eğitim İlişkisi.....	30
1.2.2. Sosyal Sınıf ve Eğitim İlişkisi	33
1.2.3. Cinsiyet ve Eğitim İlişkisi	36
1.2.4. Sosyal Kategoriler ve Eğitim İlişkisi	40
1.2.5. Yöntem-Teknik ve Eğitim İlişkisi	42

İKİNCİ BÖLÜM
CAHİLİYE DÖNEMİ'NDE İLMİ FAALİYETLER

2.1. DİN BİLİMLERİ	46
2.1.1. Kehanet İlmî.....	49
2.1.2. Ahlak ve Değerler İlmî	49
2.1.3. Mitoloji	52
2.1.4. Rüya İlmî.....	52
2.2. SOSYAL BİLİMLER	53
2.2.1. Ensab ilmî.....	53
2.2.2. Tarih İlmî.....	55
2.2.3. Askerlik ve Yönetim (Siyaset) Bilgisi	58
2.2.4. Kıyafet İlmî.....	64
2.2.4.1. İlmü Kıyafeti'l-Eser (iz sürücü).....	65
2.2.4.2. İlmü Kıyafeti'l-Beşer.....	65
2.2.5. Kitabet (Okuma-Yazma) İlmî	66
2.2.6. Yabancı Dil Bilgisi.....	67
2.2.7. Hukuk İlmî.....	68
2.2.8. Kıssa ve Hikaye.....	70
2.2.9. Meslek Bilgisi	71
2.2.10. İlmü'l-İhtida Bi'l-Berari Ve'l-Akfar	74
2.2.11. Feraset (Çabuk Anlayış ve Sezgi) İlmî.....	75
2.3. FEN BİLİMLERİ (POZİTİF BİLİMLER)	75
2.3.1. Tıp İlmî.....	75
2.3.1.1. Tabipler	77
2.3.2. Nücum İlmî (İlm-i Heyet Veya Astroloji).....	79
2.3.3. Enva ve Mehabü' r - Riyâh (Meteoroloji)	81
2.3.4. Hesap Bilimi (Temel Aritmetik, Basit Matematik)	82
2.3.5. Kozmoloji (Evrenbilim).....	83
2.3.6. Zooloji.....	84
2.4. GÜZEL SANATLAR BİLİMİ	86
2.4.1. Şiir	86
2.4.2. Hitabet.....	89
2.4.3. Müzik.....	92
2.4.4. Resim Sanatı	94

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
CAHİLİYE DÖNEMİ EĞİTİM KURUMLARI

3.1. KÜTTABLAR	98
3.1.1. Cahiliye Dönemi'ndeki Küttablar	100
3.1.2. İslam'dan Sonraki Küttablar	101
3.2. EVLER	103
3.2.1. Özel Evler	105
3.2.2. Şair Evleri	105
3.3. BADIYE (ÇÖL)	107
3.4. PANAYIRLAR (ESVAK) VE UKAZ PANAYIRI	110
3.4.1. Ukaz Panayırı	111
3.5. MECLİSLER	116
3.5.1. Daru'n-Nedve	117
3.5.2. Nadi	121
3.6. DİNİ MABETLER	123
3.6.1. Yahudilerin Eğitim Kurumları	123
3.6.2. Puthaneler, Put Evleri (Büyütü'l-Esnam)	129
3.7. HILFU'L-FUDÛL TEŞKİLATI	133

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CAHİLİYE DÖNEMİ EĞİTİCİLERİ/ÖĞRETİCİLERİ

4.1. DİN ADAMLARI	136
4.1.1. Kahin ve Büyücüler	137
4.1.2. Hanifler	140
4.1.3. Mabet Görevlileri	143
4.1.4. Yahudi Din Adamları (Ahbâr, Rabbâniyyûn ve Kohenler)	145
4.1.5. Hristiyan Din Adamları (Papaz ve Ruhbanlar)	148
4.2. ŞAİR VE HATİPLER	151
4.3. BEDEVİLER	155
4.4. BİLGELER (HUKEMA)	155
4.5. KAMİL LAKAPLI OLAN KİŞİLER	157
4.6. HİKAYE ANLATICILARI (SAMİR)	158
4.7. EBEVEYNLER VE AİLENİN DİĞER BİREYLERİ	158
4.8. DÖNEMİN DİĞER EĞİTİMCİLERİ	159
SONUÇ VE ÖNERİLER	161

KAYNAKÇA.....	165
ÖZGEÇMİŞ	177

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****CAHİLİYE DÖNEMİ EĞİTİM ANLAYIŞI****Tuncay CEYLAN****Danışman: Doç. Dr. Eyüp ŞİMŞEK****2018, 176 Sayfa****Jüri: Doç. Dr. Eyüp ŞİMŞEK****Prof. Dr. Şakir GÖZÜTOK****Dr. Öğr. Üyesi İsmail ARICI**

Bu çalışma Cahiliye Dönemi eğitim anlayışını konu edinmiştir. Çalışma Cahiliye Dönemi'nde eğitim faaliyetleriyle daha çok kimlerin ilgilendiğini, Cahiliye Dönemi kurumlarını, eğitim faaliyetlerini ve dönemin eğitimcilerini tespit etmeyi amaçlamıştır. Bu konuya yeni katkılar sağladığı için çalışma önemli görülmüştür.

Çalışma Cahiliye Dönemi eğitim anlayışının ve bu anlayışın bir sonucu olan eğitim faaliyetlerinin ilk dönem ve sonraki dönem İslam eğitim anlayışına ve faaliyetlerine bir etkisinin olup olmadığını tespit etmeye çalışmıştır. Bu bakımdan çalışma, İslam eğitim tarihine önemli katkılarda bulunmuştur.

Sonuç olarak literatür/belgesel taraması yapılarak ana kaynaklardan dönemin eğitim anlayışı, içerik ve betimsel analiz yöntemleriyle ele alınmış ve konuyla ilgili çeşitli sonuçlara varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cahiliye Dönemi, Eğitim, Eğitim Faaliyetleri, vb.

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
CAHILLIAN PERIOD TRAINING UNDERSTANDING

Tuncay CEYLAN

Advisor: Doç. Dr. Eyüp ŞİMŞEK

2018, 176 Page

Jury: Doç. Dr. Eyüp ŞİMŞEK

Prof. Dr. Şakir GÖZÜTOK

Dr. Öğr. Üyesi İsmail ARICI

This study examines the concept of education of jahiliyyah period. The study aims to determine mostly who deals with the educational activities during the period at jahiliyyah, institution, educational activities and the educators of the period.

This study tries to determine whether the education concept of jahiliyyah period and educational activities which are the result of jahiliyyah period educational understanding have an impact on the early and late period of islamic education concept and activities. In this regard, this study makes significant contributions to the history of Islamic education.

In conclusion, the literature survey is conducted and the educational concept of the period from the main sources is discussed with the content and descriptive analysis methods and various results are obtained on the subject.

Keywords: Jahiliyyah Period, Education, Educational Activities, etc.

ÖNSÖZ

Din eğitimi sahasında, İslam eğitim tarihi konusuyla ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Konuyla ilgili çalışmalar genel itibarıyla ilk dönem ve sonraki dönem İslam eğitim faaliyetlerine değinerek, İslam dininin bu alana yaptığı katkıları göstermeye çalışmışlardır. Fakat konuyla ilgili çalışmalar, İslam eğitim tarihini ele aldıklarında İslam dininin nazil olduğu Arap toplumunun İslam öncesi eğitim durumuna karşı aynı hassasiyeti gösterememişlerdir. Çalışmalarda İslam öncesi Arap toplumunun eğitim durumu genel hatlarıyla verilmeye çalışılmıştır.

İslam dininin eğitime getirdiği yeniliklerin ve eğitime yaptığı katkıların daha iyi anlaşılması için, İslam öncesi Arap toplumunun eğitim durumunun tespit edilmesi önemli görülmüştür. Bu önem göz önünde bulundurularak, bu çalışmada İslam öncesi Arap toplumunun eğitim anlayışının araştırılması amaçlanmıştır. Böyle bir amaç, bir taraftan İslam öncesi dönemin ilk dönem ve sonraki dönem İslam eğitimine olan etkisini gösterirken diğer taraftan İslam dininin bu alandaki etkinliğine bir kanıt olarak gösterilebilecektir.

Araştırmada, ulaşılan kaynaklar çerçevesinde, İslam öncesi Arap toplumunun eğitim açısından değerlendirilmemiş kimi faaliyetleri ele alınarak, bunlar eğitim açısından değerlendirilmiştir. Bu bakımdan araştırma önemli görülmektedir.

Bu çalışmamın hazırlanmasında bilgi ve tecrübeleriyle çalışmaya önemli katkılarda bulunan ve akademik hayatımda cesaret verici konuşmalarıyla her daim beni destekleyen ve bana rehberlik eden danışman hocam sayın Doç. Dr. Eyüp ŞİMŞEK beyefendiye teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca bu çalışmama kıymetli vakitlerini ayıran ve çalışmamı okuyup, çalışmaya değerli katkılarda bulunan sayın Prof. Dr. Şakir GÖZÜTOK ve Dr. Öğr. Üyesi İsmail ARICI hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak, bugüne kadar eğitim hayatım boyunca yetişmemde emeği geçen tüm hocalarıma ve aileme minnettarlığımı ifade etmek isterim.

KISALTMALAR

AÜİF.	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviri
DİBY	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
Ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
M. Ü.	: Marmara Üniversitesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÖ	: Milattan önce
s.	: Sayfa
S.A.V	: Sallallahu aleyhi vesellem
ss.	: Sayfa sayısı
ter.	: Tercüme
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

İnsanın sosyalleşme, kültürleşme,¹ davranış değiştirme ve yeteneklerini son kerteye kadar geliştirme süreci olarak tanımlanan eğitim;² insanoğlunun var olduğu her dönemde ve her yerde, en ilkel toplumdaki en medeni topluma kadar var olagelmıştır.³ Çünkü eğitim yaradılışın bir özelliği olarak görülmüş,⁴ toplumun devamlılığı ve gelişimi için vazgeçilmez bir realite olarak telakki edilmiştir.⁵

Her toplumsal sistem kendi değerlerini eğitim aracılığıyla, yeni yetişen kuşaklara kazandırmaya çalışmıştır.⁶ Nitekim İslam öncesi Araplar da kendi değerlerini eğitim aracılığıyla yeni yetişmekte olan nesillere aktarmak istemişlerdir.⁷ Bu amaca yönelik olarak da İslam öncesi dönemde çeşitli eğitim faaliyetlerini icra etmişlerdir. Fakat İslam öncesi dönemin Cahiliye Dönemi olarak adlandırılması, diğer konularda olduğu gibi eğitim konusunda da bu döneme karşı bir ön yargının oluşmasına neden olmuştur. Zira çeşitli nedenler öne sürülerek⁸ bu toplumun medeniyet ve ilimden uzak bir yaşama sahip olduğu söylenmiş, bu konudaki özellikleri arka plana itilmiş ve böylece İslam dininin bu konudaki yönü öne çıkartılmaya çalışılmıştır.⁹

Fakat çok köklü bir tarihe¹⁰ ve yaşam tecrübesine sahip olduğu kabul edilen Arapların¹¹ eğitim yönlerinin göz ardı edilmesi, bu dönemin anlaşılmasını zorlaştıracaktır. İşte bu çalışma Cahiliye Dönemi Arapların eğitim anlayışını ele alıp bazı değerlendirmeler neticesinde çeşitli çıkarımlara matuf olmak üzere hazırlanmıştır.

¹ Hilmi Ziya Ülken, Eğitim Felsefesi (3. Baskı), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013, s. 164.

² Mualla Selçuk, Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1990, S. 14.

³ Fatma Varış, Eğitim Bilimine Giriş, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları No: 159, Ankara 1988, s. 12.

⁴ Beyza Bilgi, İslam ve Çocuk (2. Baskı), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 20.

⁵ Halis Ayhan, Eğitim Bilimine Giriş (2.Baskı), Şule Yayınları, İstanbul 1997, s. 30-35.

⁶ Mehmet Şişman, Eğitim Bilimine Giriş (16. Baskı), Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2016, s. 113.

⁷ Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, (Çev.: Mehmet Yazgan), Beyan Yayınları, İstanbul 2017, s. 644.

⁸ Nafiz Danışman, "Câhiliyye" Kelimesinin Mânâ ve Menşe'i", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1956, cilt: V, sayı: 1-4, s. 192-197; Ahmet Lütf Kazancı, "Cahiliyye Devrinde Müsbet Davranışlar", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1986, cilt: I, sayı: 1, s. 104; Süleyman Tülücü, "Câhiliyye" Kelimesinin Mânâ ve Menşe'i", Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, 1980, sayı: 4, s. 279-285.

⁹ M. Hanefi Palabıyık, "Asr-ı Saadet'te Okuma-yazma Faaliyetleri", Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu, 20-22 Nisan 2007, İslami İlimler Dergisi Yayınları, 2007, s. 529-530; İhsan Süreyya Sırma, İslam Tarihine Giriş, Diyanet İlmî Dergi [Diyanet Dergisi], 1977, cilt: XVI, sayı: 5, s. 296.

¹⁰ El-Bekri, Cahiliye Arapları, (Çev.: Levent Öztürk), İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 37-38.

¹¹ Galip Türcan, "Ümmi Bir Peygamber Hz. Muhammed", III. Kutlu Doğum Sempozyumu: Tebliğler-295 s. 2000, s.169.

Geçmiş dönemlerdeki eğitim hayatına dair geniş bilgi elde etmeye çalışmak son derece güç olduğu için¹² çalışma belli bir zaman ve zemin ile sınırlandırılarak bu güçlüğün üstesinden gelinmeye çalışılmıştır. Bu cümleden olarak çalışma, kapsam açısından genel itibarıyla Arabistan coğrafyası, özelde ise Hicaz bölgesi¹³ ile sınırlandırılmıştır. Zaman açısından ise İslam dininde ilk vahiyeye yakın olan Cahiliye Dönemi üzerinde durulmuştur. Konu bu şekilde belli bir zaman ve zemin ile sınırlandırılarak, dönemin eğitim öğretim anlayışı ve bu anlayışın bir sonucu olan eğitim faaliyetlerinin daha iyi bir şekilde anlaşılması amaçlanmıştır.

Cahiliye Dönemi eğitiminin anlaşılmasında, bu dönemdeki insanların etkileşim içerisinde olduğu devletlerin eğitim yapılarının bilinmesinde fayda olduğu mülhaza edildiği için Arap yarımadasının hudutlarında kurulup da ticaret, panayır, hac ve seyahat münasebetiyle kültürel ve dini temasları sağlayan, İslam'ın doğuşuna kadar devam eden veya az çok tesiri görülen devletlerin ve milletlerin eğitim yapıları ana hatlarıyla ele alınarak konuya başlanacaktır. Çünkü böyle bir durum bir yandan dönemin eğitim seviyesinin genel çerçevesini çizerken, diğer yandan da bu topluluklar arasındaki etkileşimi görmemizi sağlayacaktır.

Bu dönemde Arapların sıklıkla iletişim içerisinde oldukları İran ve Bizans İmparatorluğu olmakla birlikte,¹⁴ Hint, Çin, Türk ve Yahudilerle de etkileşimler söz konusu olmuştur. Bunlardan biri olan İran Devleti'nin kültürü Asya kaynaklı olup anti-helenik reaksiyonun bir ifadesiydi.¹⁵ İran Devleti, bulunmuş olduğu coğrafi konumundan dolayı hem doğuda hem de batıda gelişmiş ülkeler arasında ticaret ile beraber ilim, uygarlık, medeniyet ve teknolojinin taşınmasında bir köprü rolünü üstlenmiştir.¹⁶

İranlılar, gerek kendilerine has bu kültürel altyapılarıyla ve gerekse komşu ülkelerden iktibas etmiş oldukları bilimsel faaliyetler sayesinde, astronomi konusunda

¹² Ahmet Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, (Ter.: Ali Yardım), Damla Yayınları, İstanbul 2013, s. 9.

¹³ Hicaz bölgesinin daha çok şu üç önemli şehri üzerinde durulacaktır: Öneminden dolayı Mekke şehri ilk sırada yer alıyor. Bununla beraber Medine ve Taif şehirleri de bu bölgenin önemli şehirleri arasında yer almaktaydı.

¹⁴ W. Montgomery Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, (Çev.: Süleyman Kalkan), Kuramer Yayınları, İstanbul 2016, s. 37.

¹⁵ Bernard Lewis, Tarihte Araplar, (Çev.: Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:2601, İstanbul 1979, s. 56.

¹⁶ Haşimi Rafsanjani-Cevad Bahoner-Seyyid Hüseyin Nasr, İslam Öncesi Cahiliye ve Günümüzde Din Gerçeği, (Çev.: Hasan Çiftçi- Nimet Yıldırım), İhtar Yayıncılık, Erzurum, s. 35.

da iyi bir noktaya gelmişlerdir.¹⁷ Bu devlet özellikle tıp konusunda önemli bir seviyeyi yakalamıştı. Nitekim İran'da Nuşirevan, Cundişapur kentinde yeni bir hastane kurmuş, burası tıp ve felsefe okulu olarak zamanla Farsça eğitim yapan bir yüksek okul haline gelmişti.¹⁸ Resulullah'ın çağdaşı olan ve hastalara tavsiye ettiği¹⁹ Haris b. Katade de tıp eğitimini bu tıp okulundan almıştır.²⁰ İran'da ilmi etkinliklerde özellikle resmi din olan Zerdüşlük ön plana çıkmıştı. Bunun bir neticesi olarak bilim, felsefe, tıp cerrahi, astronomi, doğa bilimleri vb. bunların çoğunluğunun kaynağı Avesta²¹ veya onun yorumlarından kaynaklanırdı. Bu sebepten bilimin doğası ve öğretimi din önderlerinin denetimi altında yapılmıştır.²²

Dönemin ikinci önemli gücü olan Bizans Devleti ise Yunan ve Roma İmparatorlukların felsefe, medeniyet, ilim, uygarlık ve benzeri birçok özelliklerini barındıran eski Roma İmparatorluğunun büyüklüğünün varisi olmuştur.²³ Grek kökenli olan Bizans İmparatorluğu'nun merkezi Konstantinopolis, dini ve kültürel yapısı Hıristiyan ve idari yapısı da büyük tarzda Roma'ya benziyordu.²⁴ Bu devletin hükümler altındaki bazı bölgelerde çeşitli siyasi çalkantılar olmuş, dinsel problemler ve mezhebi çatışmalar baş göstermişti.²⁵

Roma imparatoru Konstantin (MÖ 312) Hıristiyan dinine girmesiyle Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olmuştur. Roma'nın Hıristiyanlığı kabul etmesiyle beraber, kilise kendi okullarını bizzat açmıştır. 4. asırdan itibaren Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğu'nu kendi denetimi altına almasıyla, bilim ve felsefe Hıristiyan dininin etkisi altına girmişti. Bu süreçten sonra Hıristiyan ve putperest olmayan bilim adamları ve filozoflar rahatsız edici ve güvensiz bir ortam içerisine girmişlerdi. Miladi 529 yılına doğru geçerli olan Hıristiyanlık bağnazlığından dolayı eski Yunan uygarlığı hekimlerinin, filozoflarının ve Yunan edebiyatçılarının eserleri

¹⁷ Corci Zeydan, İslam Uygarlıkları Tarihi Cilt 1-2, (Çev.: Nejdet Gök), İletişim Yayınları, İstanbul 2016, c. 2, s. 55.

¹⁸ M. G.S. Hodgson, İsamın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih (1 İslam'ın Klasik Çağı), (çev.: Alp Eker vd.), İz Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 81; Lewis, s. 168.

¹⁹ El-Vakıdi, Ebu Abdullah Muhammed B. Ömer, Hz. Peygamber'in (S.A.V) Savaşları (Kitabü'l-Meğazi) (2. Baskı), İlk Harf Yayınevi, İstanbul 2016, S. 928.

²⁰ Corci Zeydan, İslam Uygarlıkları Tarihi Cilt 1-2, (Çev.: Nejdet Gök), İletişim Yayınları, İstanbul 2016, c. 1, s. 578.

²¹ İran'nın eski inancı Zerdüştlüğün kutsal kitabına denir.

²² Rafsancani vd., s. 63.

²³ Rafsancani vd., s. 69.

²⁴ Lewis, s. 56.

²⁵ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 281.

birer dinsizlik ve küfür işareti olarak görülmüştür. Böylece Roma imparatoru Justinyanus, Atina okullarını kapatmıştır.²⁶ Justinyanus'un Atina'da okulları kapatması neticesinde bazı Yunan filozofları İran'ın Cundişapur kentine giderek oradaki eğitim kurumlarına katılmışlardır.²⁷

Bu dönemin önemli devletlerden biri de Hindistan'dır. Hint Yarımadası'nın tarihi geçmişi MÖ 30-40 asır öncelerine kadar dayanan çok eski bir medeniyet olma özelliğine sahiptir.²⁸ Bu medeniyette yazının gelişmesiyle beraber formel eğitim²⁹ etkinlikleri de gelişmeye başlamıştır.³⁰ Tarihi itibarıyla en eski milletlerden bir tanesi olan Hintliler, özellikle tıp alanında ileride olmuşlardır. İran'daki padişahlardan Nuşirevan, Cündişapur hastanesi ve tıp fakültesi idaresinde Hint hekimlerine başvurmuş ve onlardan yararlanmaya çalışmıştır. Hintli hekimlerin kendilerine mahsus bazı özel metotları vardı ve tıp konusunda genellikle bunları kullanmışlardı. Hintliler astronomi, yıldızların yerleri ve burçlar hakkındaki geniş bilgiler ile de öne çıkmışlardır.³¹ Aynı şekilde bu dönemin önemli düşünsel kaynaklarından olan Hintliler, matematikte de önemli bir ilerleme kaydetmişlerdir.³² Ayrıca Hintliler felsefe konusuna diğer milletlerden daha çok önem vermişlerdir. Hatta Hindistan'ı felsefenin ana vatanı olarak kabul edenler bile olmuştur. Bunlara göre Hint felsefesi ciddi anlamda dine bağlı olup bu konudaki ilerlemeleri Vedalar'ın³³ tefsiri Opanişadlar³⁴ aracılığı ile Brahmanlar³⁵ marifetiyle yapıldı.³⁶

Bu dönemin devletlerinden biri olan Çin, tarihçilerin bildirdiğine göre dünyadaki diğer ülkelerle mukayese edildiğinde çok müstesna bir yere sahiptir. Bu imparatorluğun arkasında çok büyük, çok derin ve insancıl bir medeniyet bırakması buna delil olarak gösterilmektedir.³⁷ Okuryazarlar ülkesi olarak bilinen Çin'de, öğrenim yaşam kaynağı

²⁶ Zeydan, c. 2, s. 27-28; Varış, s. 44; Rafsancani vd., s. 72-73, 89.

²⁷ Hodgson, s. 81.

²⁸ Rafsancani vd., s. 113.

²⁹ Daha önceden hazırlanılmış bir plan ve program çerçevesinde yapılan, amaçlı eğitime formel eğitim denir.

³⁰ Şişman, s. 46.

³¹ Zeydan, c. 2, s. 59-60.

³² Hodgson, s. 81.

³³ Hinduizm dininin kutsal metinlerine denir.

³⁴ Hinduizm dininin kutsal metinlerinden olup, Vedaların şerhi olarak kabul edilmektedir.

³⁵ Hinduizm'de kast sisteminin en üst tabakasını oluşturan seçkinler tabakasıdır.

³⁶ Rafsancani vd., s. 122.

³⁷ Rafsancani vd., s. 125.

olarak kutsanmıştı.³⁸ Çinlilerde milattan önce 2000'li yıllardan itibaren başlayan örgün eğitim kurumlarından söz edilmektedir.³⁹ Çinlilerde eğitim anlayışı ve uygulamalarında Konfüçyüs'ün etkileri görülmekteydi. Bu inanç sistemine göre Konfüçyüs insanları eğitmek için gönderilmiş, okumaya önem vermiş ve okulu ilk o açmıştır. Konfüçyüs'ün öğretileri ise toplumun neredeyse tamamına hakim olmuştu. Konfüçyüs'ün dini öğretileri de eğitimin önemli bir parçası sayılmaktaydı.⁴⁰

Arapların bu dönemde etkileşim içerisinde oldukları Türklerin eğitim yapısı hakkında da bazı bilgiler kaydedilmiştir. İslamiyet öncesi dönemde Türkler'in kurduğu en önemli devletler Hun Devleti, Göktürk Devleti ve Uygur Devleti'dir.⁴¹ Bu dönemde genel olarak Türk Devletlerinde göçebe yaşam biçimi hakim olduğundan yazı, sanat ve mimari de bu yaşam biçimine uygun olarak şekillenmiştir. Eğitim, göçebe yaşam biçimine uygun olarak gündelik hayattaki pratik hayat bilgisi kazandırmaya yönelik olarak şekillenmiştir.⁴² İslam öncesi dönemin önemli Türk devletlerinden biri olan Hun Devleti, göçebe yaşama uygun olarak savaş eğitimine önem vermişlerdir. Bunun için çocuklar iyi birer asker olarak yetiştirilmeye çalışılmışlardır. Göktürk Devletinin de eğitimi Hunlardakine benziyordu. Şu farkla ki Göktürklerin kendilerine ait alfabeleri vardı. Onların bu özelliği eğitim hayatlarını olumlu yönden etkilemişti. Uygur Devleti ise diğer Türk devletlerinin aksine yaşam biçimini ve dinini değiştirmişlerdir. Uygurlar yaşam biçimi olarak yerleşik hayata geçmiş ve inanç olarak da Maniheizm dinine inanmışlardır. Bu değişiklikler de eğitim hayatlarına olumlu bir şekilde yansımıştır. Uygurluların da kendilerine ait alfabeleri olmuştur. Bunlar eğitim açısından daha iyi bir seviyeye ulaşmışlardır.⁴³

İslam öncesi dönemde Arapların etkileşimde bulunduğu önemli milletlerden biri de Yahudilerdi. Arabistan'ın farklı bölgelerine göç eden Yahudilerin çoğunluğu ziraatçı ve sanatkar insanlardı.⁴⁴ Yahudilerin eğitim durumları Araplara göre daha iyi bir

³⁸ Albert Laberre, Kitabın Tarihi, (Çev.: Işık Ergüden), Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2012, s. 49.

³⁹ Şişman, s. 48.

⁴⁰ Şişman, s. 48-49; Rafsancani vd., s. 131, 136.

⁴¹ Sıddık Ünalın - Hakan Öztürk, "İslamiyet'ten Önce Türkler'de Eğitim ve Öğretim = The Education and Instruction in the Turks Before Islam", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2008, cilt: XIII, sayı: 2, s. 92.

⁴² Servet Hali-Selcan Rencüzoğulları, 'İslamiyet Öncesi Dönemde Türklerde Eğitim', 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal araştırmalar Dergisi, Cilt 6, Sayı 17, 2017, s. 435.

⁴³ Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi (7. Baskı), Alfa Yayınları, İstanbul 1999, s. 4-14.

⁴⁴ Lewis, s. 29-30.

durumdaydı. Yahudiler kitabı bir dine sahip olmanın verdiği avantajla, eğitime daha çok önem vermişlerdir.⁴⁵

Kısacası yukarıda verilen bilgilerden hareketle İslam öncesi dönemde bazı milletlerin eğitim konusunda belli bir seviyeye ulaştıklarını ve bazı ilmi faaliyetlerde bulduklarını söyleyebiliriz.

Konu ana hatlarıyla bu şekilde ele alındıktan sonra, giriş bölümüne; kavramsal çerçeve, çalışmanın problemi, amacı, önemi ve yöntemi üzerinde durularak devam edilecektir.

I. Problem

İslam öncesi dönem için kullanılan Cahiliye Dönemi, İslam'ın intişar ettiği toplumun genel özelliklerini taşıyan bir dönemdir. Bu dönemdeki Arapların köklü bir geçmişe ve yaşam tecrübesine haiz olduğu söylenmektedir. Günümüze ulaşan bu dönem hakkındaki bilgiler, daha ziyade İslam dininin zuhurundan sonra kaleme alındığı için müellifler İslam dinini yüceltmek için Cahiliye Dönemini eleştirme gayretine girmişlerdir.⁴⁶ Özellikle klasik kaynaklar Kur'an'ın getirdiklerinin daha iyi anlaşılması ve Hz. Peygamberin yaptıklarının daha iyi görünmesi için Cahiliye Dönemini belli bir kılıfa sokup onu biçimlendirmişlerdir. Bu döneme yapılan bu ideolojik bakış açısıyla o dönemin bazı özelliklerinin öne çıkartılmasına, bazı özelliklerinin ise örtülmesine, göz ardı edilmesine veya ihmal edilmesine sebep olmuştur.⁴⁷ İşte bu dönemin göz ardı edilen özelliklerinden biri de eğitimidir, denilebilir.

Cahiliye Dönemi'nin medeniyet bakımından geri kalan, bilgisiz ve gaflet içerisinde bir dönem olarak değerlendirilmesinin⁴⁸ bir neticesi olsa gerek, bu dönemin eğitim anlayışı üzerinde gerektiği kadar durulmadığı düşünülmektedir. Cahiliye Dönemi'nin bu yönüne gereken ihtimamın verilmemesinde, yalnızca bu dönemin bilgisizlik çağı olarak değerlendirilmesi etkili olmamıştır. Bununla beraber Müslüman tarihçilerin çabalarını daha çok halifelerin, hükümdarların ve devlet adamlarının siyasi

⁴⁵ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 165.

⁴⁶ Palabıyık, s. 529-530.

⁴⁷ Adnan Demircan, "Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Câhiliye Araçları", Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri), 13-15 Nisan 2007 / Konya, 2007, s.39-40; Palabıyık, s. 529-530.

⁴⁸ Kazancı, s. 104.

ve askeri hayatlarını tescil etmeye yöneltmeleri ve öğretim reformunun tespitine gereken önemi vermemeleri de⁴⁹ eklenebilir. Bu ve benzeri nedenlerin sonucunda Cahiliye Dönemi eğitim yapısının küçümsendiği veya göz ardı edildiği sonucuna varılmıştır. Fakat bu dönem insanları çeşitli medeniyetlerle etkileşimleri neticesinde onlardan bazı şeyleri öğrenmiş⁵⁰ ve buna kendi tecrübeleri de eklemeleri sonucunda küçümsenmeyecek seviyede çeşitli bilgilere sahip olmuşlardır. Bu dönemdeki Araplar özellikle şiir ve hitabet gibi edebi sanatlarda ileri bir seviyeye ulaşmış;⁵¹ basit, iptidai ve durağan bir durumda da olsa⁵² gündelik hayattaki yaşamlarını idame edecek kadar soy bilimi (ensab), astronomi, tarih, tıp meteoroloji vb. daha birçok konuda pratik bilgilere elde etmişlerdir.⁵³ İşte bu çalışmanın problem alanlarından biri Cahiliye Dönemi Arapların bu ilimlerde hangi seviyede olduğu ve bu ilimlerin toplumda ne kadar yaygın olduğunu tespit etmeye çalışmaktır.

Cahiliye Dönemi'ndeki bu bilgilerin İslam eğitim anlayışına bir etkisinin olup olmadığı da araştırılmaya muhtaç bir konudur. Çünkü Müslümanlar cahiliye eğitim anlayışının hakim olduğu bir toplumda yetişmiş ve daha sonra ise İslam eğitiminden geçmişlerdir. Bu geçiş sürecinde eğitim konusunda etkilenmelerin olduğu ileri sürülebilir. Zira cahiliyeden İslam'a geçiş sürecinde eğitim açısından keskin kopmalar ve farklılıklar olsa da bu süreç içerisinde etkilenmelerin olması beklenir. Çünkü eğitim, kuşaklar arası etkileşim ve aktarmalar sağlayan bir süreç olarak görülmüştür.⁵⁴ Bu açıdan da Cahiliye Dönemi eğitim anlayışının 'neliği' konusunun tespiti, bir problem olarak görülmüş ve konunun araştırılması gerektiği düşünülmüştür.

Yine İslam dininin eğitim alanında kendisinden sonraki birçok toplumu etkilediği bilinen bir realitedir. Acaba İslam dini kendisinden sonraki dönemi etkilediği gibi kendisinden önceki dönem olan Cahiliye Dönemi'nden de bu alanda etkilenmiş midir? eğer etkilenmiş ise bu etkileşimin sonraki dönemlere yansımaları nasıl olmuştur? vb. sorulara bugün bile tatmin edici cevaplar verilmediği görülmüştür. Bu konu da

⁴⁹ Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 9.

⁵⁰ Philip K. Hitti, Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi 1-4, (Çev.: Salih Tuğ), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980, c.1, s. 157-160.

⁵¹ Hodgson, s. 431-434.

⁵² Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 644.

⁵³ Zeydan, c. 1, s. 559-560.

⁵⁴ Varış, s. 13.

araştırmanın bir problemi olarak görülmüş ve bu sorulara tatmin edici cevaplar aranmaya çalışılmıştır.

Son olarak yukarıda da ifade edildiği gibi Müslüman araştırmacılar geçmiş dönemlerle ilgili gayretlerini daha çok siyasi ve askeri konulara hasretmişlerdir. Muhtemelen bunun bir neticesi olarak, Cahiliye Dönemine de genel anlamda bu açıdan bakmışlardır. Fakat bu dönemle ilgili bazı konular, eğitim açısından çeşitli özellikler taşıdığı için bunların eğitim açısından tekrar gözden geçirilmesi gerektiği ihtiyacı görülmüştür. Örneğin kaynaklarda Hilfu'l-Fudul Cemiyeti'nin siyasi ve askeri yönü üzerinde durulmuşken bu cemiyetin eğitim yönüne değinilmemiş, hatta bu cemiyetin eğitim yönü yok sayılmıştır. Fakat bu cemiyetin icra ettiği faaliyetlere bakıldığında bunun bir de eğitim yönünden değerlendirilmesi gerektiği düşünülmüştür. Bununla beraber Daru'n-Nedve gibi kimi kurumların da eğitim açısından tüm faaliyetlerine değinilmediği görülmüştür. İşte bunlara benzer daha başka konuların da eğitim açısından tekrar gözden geçirilmesi gerektiği bu araştırmanın bir problemi olarak tespit edilmiştir.

Kısacası bu çalışmanın temel problemi, Cahiliye Dönemi eğitim anlayışı nasıldır? Sorusudur. Sorusuna cevap aramak olarak tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmamızda şu alt problemlere de cevap aranmıştır:

Cahiliye Dönemi eğitim anlayışının ve bu anlayışın bir sonucu olan eğitim faaliyetlerinin İslam eğitim anlayışına ve İslam eğitim faaliyetlerine etkisi olmuş mudur?

Cahiliye Dönemi eğitim faaliyetleri kimlere yöneliktir?

Cahiliye Dönemi ilmi faaliyetleri nelerdir?

Cahiliye Dönemi eğitim öğretim kurumları nelerdir?

Cahiliye Dönemi eğitimcileri kimlerdir?

II. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı Cahiliye Dönemi eğitim anlayışını ortaya koymaktır. Bu bağlamda çalışma, Cahiliye Dönemi eğitim faaliyetlerini belli bir zaman ve coğrafya ile sınırlı tutup konuyla ilgili farklı bir bakış açısı yakalayarak, dönemin eğitim

anlayışını araştırmayı amaçlamaktadır. Ayrıca çalışma, konuyla ilgili dağınık bilgileri derleyip özgün ve sistematik bir şekilde ele almayı hedeflemektedir.

Çalışmamızın temel amacı Cahiliye Dönemi eğitim anlayışını ortaya koymak olsa da, çalışmanın alt amaçlarını da şu şekilde sıralayabiliriz:

Cahiliye Dönemi eğitim anlayışının İslam eğitim anlayışına etkisini ortaya koymak. Çalışmada bu amacına ulaşmak için bu konu farklı bir başlık altında ele alınmamıştır. Bunun yerine çalışma, Cahiliye Dönemi eğitim faaliyeti ile ilk dönem ve sonraki dönem İslam eğitim faaliyetlerini, ilgili konularda karşılaştırmalı bir şekilde ele alarak, Cahiliye Devri eğitim anlayışının İslam devri eğitim anlayışına etkisini ortaya çıkartmayı amaçlamıştır.

Cahiliye Dönemi eğitim faaliyetlerinin kimlere yönelik olduğunu tespit etmek.

Cahiliye Dönemi ilmi faaliyetlerini irdelemek.

Cahiliye Dönemi eğitim kurumlarını belirlemek.

Cahiliye Dönemi eğitimcilerini/öğreticilerini araştırmak da bu çalışmanın alt amaçlarını oluşturmaktadır.

III. Araştırmanın Önemi

İlk dönem ve sonrası İslam eğitim tarihiyle ilgili yapılan çalışmalarda İslam'ın eğitime verdiği önem, eğitime getirdiği yenilikler, İslam eğitim anlayışının yayılışı ve etkisi gibi birçok konuda detaylı bilgiler verilmiştir. Aynı şekilde İslam öncesi Cahiliye Dönemi'nde eğitim ile ilgili bu tür kapsamlı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Çalışma bu ihtiyaca yönelik önemli katkılar sağladığı için önemli görülmektedir.

Cahiliye Dönemi eğitim faaliyetlerinin açıklığa kavuşturulması, İslam dininin eğitime yaptığı katkıları daha anlaşılır kılacaktır. Bu bakımdan Cahiliye Dönemi eğitim faaliyetlerinin araştırılması önem arz etmektedir. Çünkü İslam eğitim anlayışının yalnızca Müslümanları değil, aynı zamanda Müslüman olmayanları da etkilediği ve bu etkinin yüzyıllar boyunca devam ettiği/etmekte olduğu düşünüldüğünde, böyle köklü bir eğitim anlayışını kendisinden önceki Cahiliye Dönemi eğitim faaliyetlerinden tamamen ayırmak mümkün müdür? sorusunu tartışmaya açmaktadır. Çalışma konuyla ilgili tartışmalara ışık tutması bakımından önem taşımaktadır.

Cahiliye Dönemi'nin İslam dönemine etkisinin tespiti, aynı zamanda İslam eğitiminin kendisine has özelliklerinin tespitine de önemli katkılar sağlayacaktır. Bu açıdan da çalışma İslam eğitiminin anlaşılmasına katkı sağlaması açısından önemlidir.

Çalışma konuyla ilgili kaynakların üzerinde pek durmadığı Hilfu'l-Fudul Cemiyeti, put evleri vb. konuları eğitim açısından değerlendirmiş ve bunların eğitim özelliklerine temas etmiştir. Yine konuyla ilgili çalışmaların üzerinde yeteri kadar durmadığı Cahiliye Dönemi'nin eğitimcilerini/öğreticilerini ve bunların toplum nezdindeki eğitsel etkinliklerini ele almıştır. Çalışma buna benzer konuları eğitim açısından değerlendirdiği için kendi alanında özgün bir yere sahiptir.

Bu araştırma yukarıdaki konuları ele alarak, İslam eğitim tarihinin anlaşılmasına katkı sağladığı için din eğitimi sahasında ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü çalışma bir taraftan İslam eğitim tarihinin anlaşılmasına katkı sağlarken, diğer taraftan ise konuyla ilgili yapılacak yeni çalışmalara da kaynaklık etmektedir. Bu bakımdan çalışma değerli görülmektedir.

IV. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma nitel araştırma deseni benimsenerek gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmanın problemini ele almada uygun araştırma yöntemin nitel araştırma yöntemi olduğu düşünülmüş ve nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yoluyla değerlendirilmiştir.⁵⁵

Doküman inceleme ya da dökümantasyon yöntemi bir araştırma problemi hakkında belirli zaman dilimi içerisinde üretilen doküman ya da ilgili konuda birden fazla kaynak tarafından ve değişik aralıklarla üretilmiş dökümanların, geniş bir zaman dilimine dayalı analizini olanaklı kılmaktadır.⁵⁶ Bu yöntemi kullanan araştırmacının iki temel amacı bulunmaktadır. Birincisi araştırmanın konusuyla ilgili mevcut bilgilerin toplanması ve değerlendirilmesi, ikincisi ise bu bilgiler ışığında ele alınan konularla

⁵⁵ Şener Büyüköztürk vd., Bilimsel Araştırma Yöntemleri (3. Baskı), Pegem Akademi, Ankara 2009, s. 248.

⁵⁶ Ali Yıldırım-Hasan Şimşek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2000, s. 140-143.

ilgili henüz daha üzerinde araştırma yapılmamış; aydınlığa kavuşmamış problemlerin bilgilerini elde etmektir.⁵⁷

Cahiliye Dönemi eğitim anlayışının ele alındığı bu araştırmanın temel amacına ulaşmak için, "geçmişte ne oldu?" sorusuna cevap arayan ilgili dökümanlar incelenmiştir. Bunun için çalışmada dönemin eğitim anlayışı, kurumları ve kişileri araştırmanın amacı doğrultusunda dökümantasyon metodu kullanılarak değerlendirilmiştir.

V. İlgili Kavram

Cahiliye

Yaygın anlamda Câhiliye kelimesi, "cehl" kökünden türetilmiş olup kelimeye eski sözlüklerde ilmin zıddı olarak "bilgisizlik" anlamı verilmiştir.⁵⁸ Nitekim Ragıb el-İsfahani 'cehl'e üç anlam vermiştir: Birinci anlam nefsin, aklın bilgidenden yoksun olması, ikinci anlamı bir şeyin (gerçekte) olduğundan farklı olduğuna inanma, üçüncü anlamı ise bir konuda yapılması gerekenin veya gerçeğin aksini yapmaktır.⁵⁹ Bu anlayışa göre Cahiliye çağına da bilgisizlik, cahillik devri veya atılganlık, barbarlık devri denilmiştir.⁶⁰

Genel anlamda gerek Kur'ânda⁶¹ gerekse hadislerde⁶² İslâm'dan önceki inanç, tutum ve davranışları İslâmî dönemden ayırt etmek için "Cahiliye" kavramı müslümanlarca en uygun ifade olarak benimsenmiştir. Zaman açısından kimileri cahiliyeyi ilk (veya eski) ve ikinci (veya diğer) olmak üzere ikiye ayırsa da⁶³ kısacası Cahiliye Dönemi'ni, İslamdan önceki dönemi ifade etmede kullanılan bir terim olarak

⁵⁷ Zeki Arslantürk, Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod Ve Teknikleri, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s.67.

⁵⁸ Mustafa Fayda, "Cahiliye", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1993, Cilt:7, 17-19; İhsan Süreyya Sırma, İslam Öncesi Mekke ve Hz. Muhammed, (30. Baskı), Beyan Yayınları, İstanbul 2016, s. 9; MEB, Dini Terimler Sözlüğü, MEB Yayınları, Ankara 2009, s. 44.

⁵⁹ Ragıb el-İsfahani, Müfredat (5. Baskı), (Çev.: Yusuf Türker), Pınar Yayınları, İstanbul 2018, s. 355-356.

⁶⁰ Philip K., Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi 1-4, (Çev.: Salih Tuğ), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980, c.1, s. 131-132.

⁶¹ Âl-i İmrân, 3/154; Mâide, 5/50; Ahzâb, 33/33; Fetih, 48/26

⁶² Buhari, Muhammed B. İsmail El-Buhari, Sahih-İ Buhari Muhtasarı Tecrid-İ Sarih, (Çev.: Abdullah Feyzi Kocaer), Turkuvaz Matbaacılık, 2013, iman: 22.

⁶³ Fayda, "Câhiliye", s. 17-19.

ele alabiliriz.⁶⁴ İslam öncesi dönemin cahiliye kelimesiyle ifade edilmesinin sebepleri arasında onların hayat tarzına bedeviliğin hakim olması, çevrelerindeki diğer insanlara nispeten medeniyet bakımından geri kalmaları, bilgisizlik ve göçebe ve yarı göçebe hayatı yaşamaları gibi nedenler gösterilmiştir.⁶⁵

Cahiliye kelimesiyle ilgili olarak özellikle modern araştırmacılar, bilgisizlik anlamındaki yaygın anlayışa karşı farklı bir yaklaşım ortaya koymuşlardır. Bu araştırmacılar Cahiliye Dönemi kaynaklardan, Kur'an ve hadisler gibi ilk kaynaklardan hareketle, Cehl'in ilmin antitezi olarak ancak ikincil ve türevsel bir anlamda kullanılmış olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁶⁶ Bu anlamda cehl kelimesinin asıl birinci karşıtı *hilm* olup, cahilin "azgın, arzularının esiri, hayvani içgüdülerini takip eden, vahşi, şiddet taraftarı ve aceleci bir karaktere sahip" kimse olduğu ifade edilmiştir. Buna göre cahiliye kavramının asıl karşıtı, hilm (hilm) olduğu belirtilmiş ve islam'dan önce cehl, insanın şahsi bir vasfı olarak kabul edilmiş, hilm'in zıddı olarak cehl kavramı çoğunlukla ahmaklık ve budalalık şeklinde anlaşılmıştır.⁶⁷ Cahiliye döneminde cehl, daha çok birincil anlamda kullanılıyordu. Daha az önemli olan anlamı ise kelimenin ikincil anlamı olan bilginin zıddı olarak "bilgisizlik" anlamıydı.⁶⁸ Bu görüş çerçevesinde cahiliye kelimesinin manası, "bilmemek" olmayıp, din ve toplum hayatının bazı sakat adet ve geleneklerini ifade etmektedir.⁶⁹ Yani Cähiliye sıradan bir bilgisizlik değil, bildiği halde bilgisizce hareket edilmesi⁷⁰ veya bu konudaki ölçsüzlük ve yanlışlıkların olmasından dolayı cahiliye ismiyle vasıflandırılmıştır.⁷¹ Bu çerçevede Cahiliye tabiri, daha ziyade Arapların o devirdeki dini, itikadi ve amellerine taalluk ettiği söylenebilir.⁷² Çünkü Cahiliye Dönemi toplumunun hayatı ve faaliyetleri incelendiğinde onların çevrelerinde yaşayan insanlardan akıl ve bilgi potansiyeli yönünden çokta geride olmadıklarını gösteren birçok delil mevcuttur.⁷³ İptidai bir düzeyde bile olsa pek çok ilmi faaliyetin mevcudiyetine şahit olmaktayız. Özellikle edebiyat sahasındaki marifetleri bugün bile kabul edilmektedir.⁷⁴ Bu açıdan Cahiliye Dönemi her ne kadar

⁶⁴ Toshihiko Izutsu, Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar (4. Baskı), (Çev.: Selahattin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul 2011. S. 61.

⁶⁵ Danişman, "Cähiliyye" Kelimesinin Mânâ ve Menşe'i", s. 192-197; Tülücü, "Cähiliyye" Kelimesinin Mânâ ve Menşe'i", s. 279-285.

⁶⁶ Toshihiko Izutsu, Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar, s. 77.

⁶⁷ Toshihiko Izutsu, Kur'an'da Dini ve Ahlaki, s. 87; Adnan Demircan, Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Cähiliye Arapları, Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed (Sempozyum tebliğ ve müzakereleri), 13-15 Nisan 2007 / Konya, 2007, s.43;

⁶⁸ Toshihiko Izutsu, Kur'an'da Tanrı ve İnsan, (çev.: M. Kürşad Atalar), Pınar Yayınları, İstanbul 2017, s. 300-317.

⁶⁹ Hüseyin Atay, "İslâmdan Önce Arap Yarımadasında Putperestlik ve Yayılışı", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1957, cilt: VI, sayı: 1-4, s. 80.

⁷⁰ Tülücü, "Cahiliye Kelimesinin Mana ve Menşe'i", s. 279-281.

⁷¹ Zeki Salih Zengin, "İslam Din Eğitiminin Tarihsel Gelişimi: İslam'da Eğitim ve Öğretim", Recai Doğan-Remziye Ege (Ed.), Din Eğitimi, Grafiker Yayınları,3. Baskı, Ankara 2015, s.19.

⁷² Sırma, İslam Tarihine Giriş, s. 296

⁷³ Adem Apak, Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi, I-IV, Ensar Neşriyat, İstanbul 2009-2011, c.I, s. 66.

⁷⁴ Hitti, c.1, s. 131-132; Sırma, İslam Tarihine Giriş, s. 296

İslam öncesi dönem için kullanılsa da İslam'a aykırı olan düşünce ve yaşayış için İslam sonrasındaki bazı davranışları ifade ettiği de söylenmelidir. Nitekim Kur'an⁷⁵ ve hadislerde⁷⁶ bu anlamda pek çok kullanımlara rastlanmaktadır. Demek oluyor ki Cahiliye Dönemi olup bitmiş bir zaman diliminden çok bir zihniyet ve yaşayış biçimidir, denilebilir.

⁷⁵ Âl-i İmrân, 3/154; Mâide, 5/50; Ahzâb, 33/33; Fetih, 48/26

⁷⁶ Buhari, Menakıb: 8.

BİRİNCİ BÖLÜM

CAHİLİYE DÖNEMİ ARABİSTAN'DA GENEL DURUM VE EĞİTİM İLİŞKİSİ

Bu başlık altında bu bölüm, Cahiliye Dönemi Arabistan'da genel yapı ve Cahiliye Dönemi eğitim ilişkileri şeklinde iki ana başlık halinde ele alınacaktır.

1.1. CAHİLİYE DÖNEMİ ARABİSTAN'DA GENEL YAPI

Cahiliye Dönemi Arapların eğitim anlayışını anlayabilmek için o dönemin sosyal, siyasal, ekonomik, dini vb. yapılarının ortaya konulması gerekir. Çünkü eğitimin içerisinde bulunduğu toplumun tüm yapılarıyla yakın bir ilişki içerisinde olduğu ve buna göre şekillendiği söylenmektedir. İşte bu bölüm kaleme alınırken mezkur dönemin söz konusu arka planının özelliklerine dikkat çekilerek Cahiliye Dönemi eğitim anlayışının daha iyi tanınması, anlaşılması ve temellendirilmesi amaçlanmıştır. Burada genel olarak Arabistan'dan söz edilecekse de geniş anlamda Hicaz bölgesi ve ona bitişik olan Necd bölgesi ile ilgilenilmiştir. Konu sosyal yapı ve sosyal kurumlar şeklinde iki başlık şeklinde kısaca ele alınmıştır.

1.1.1. Sosyal Yapı

Arapların anayurdu olarak telakki edilen Arabistan, üç tarafı denizlerle ve dördüncüsü de çöllerle çevrildiği için "Ceziret'ul-Arab" olarak adlandırılmıştır.⁷⁷ Bölgenin tabii yapısının iki ayrı bünye göstermesinden dolayı, Arabistan sakinleri iki ana grupta toplanmıştır. Göçebe hayatı süren bedeviler ve yerleşik hayatı yaşayan hadariler. Fakat bu iki grup arasında kesin bir çizgi çizmek olanaksızdı görünmekteydi.⁷⁸

Bedevi hayatı, Arabistan'da genel itibarıyla hakim durumdaydı. Hatta bunun bir neticesi olsa gerek, Arap ismi 'bedevi' anlamına gelecek şekilde bile izah edilmiştir.⁷⁹ Bedevi Arabistan'ı, yarımadanın, örf ve adetlerinin hakim olduğu deve göçebeliği üzerine kurulan kesimiydi. Öncelikle de kuzey, batı ve orta kesimiydi. Bu bölgelerin

⁷⁷ Bekri, s. 25; Hitti, c.1, s. 24.

⁷⁸ Hitti, c.1, s. 36, 45.

⁷⁹ Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 44; Lewis, s. 7.

coğrafi yapısı da büyük kayalık ve kum tepeleriyle çevrili, kurak yerlerdi.⁸⁰ Bedevi hayatının bir neticesi olarak bedevi insanında sosyal birim fert değil, topluluktur. Fert ancak müntesibi olduğu topluluğun bir üyesi vasfıyla hak ve vazifelere sahip olabilirdi. Bu şekilde hayatta kalabilme ayrıcalığını elde ederlerdi.⁸¹

Yerleşik hayat hadarilik ise daha çok Mekke, Medine ve Taif gibi merkezi yerler ile Arabistan'ın güneyinde, Yemen'de görülürdü.⁸² Bunlar şehir merkezlerinde ikamet eder ve yerleşik bir hayat yaşarlardı. Bedevilere nispeten hadariler, kültür ve medeniyet ile daha çok ilgilenmiş ve dahi iyi bir seviyede olmuşlardır.⁸³ Bunlardan özellikle Hicaz bölgesindeki Mekke, daha ileri bir toplum seviyesine ulaşmıştı.⁸⁴ Uzun bir zamandan beri göçebe olarak yaşayan Arapların Kusay b. Kilab'ın gayretiyle onları Mekke'ye yerleştirmesiyle burası mukim hale geldi.⁸⁵ Kusay'ın Arapları Mekke'ye yerleştirmesinden dolayı kendisine 'mücemmi' (toplayan) lakabı verilmiştir.⁸⁶

Hem hadarilerde hem de bedevilerde asabiyet duygusu güçlü bir şekilde yerleşmiş, ona kayıtsız şartsız bir şekilde bağlanılmıştı.⁸⁷ Bunun bir sonucu olarak bu dönemde siyasi ve toplumsal örgütlenmenin temelinde yatan ilke kabile anlayışı olmuştur. Kabile, hem bireysel hem de kamusal hayatın tüm yönlerini temsil ediyordu. Bu kabile anlayışı hem bireyin hem de toplumun şekillenmesini temin eden bir olguydu.⁸⁸ Bundan dolayı kabile içerisinde bulunan bireyler kendi kişiliğini kabilenin varlığına feda edebilecek tarzda kabilesine bağlıydı. Kabilesinin güçlenmesi için de bütün benliğiyle çalışırdı.⁸⁹ Çünkü daha önce ifade edildiği gibi kabile, hayatının idamesi için elzem olan asli bir zorunluluktur.

⁸⁰ Hodgson, s. 84.

⁸¹ Lewis, s. 26.

⁸² Ahmet Çelebi, İslam Öncesi Mekke ve Tarih Anlayışımız, (Çev.: Hasan Fehmi Ulus), Seriyeler Kitapları, İstanbul 1997, s. 78; Rafsancani vd., s. 12.

⁸³ Şemseddin Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, (Sadeleştiren, Mahfuz Söylemez- Mustafa Hizmetli), Ankara Okulu Yayınları Ankara 2016, s. 39.

⁸⁴ Lewis, s. 29.

⁸⁵ Bekri, s. 116-117.

⁸⁶ İbn-i Hişam, Hz. Muhammed'in Hayatı (e-Siret'ün-Nebeviyye) I, (Çev.: İzzet Hasan- Neşet Çağatay), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1971, s. 77-78.

⁸⁷ Hitti, c.1, s. 51.

⁸⁸ İzutsu, Kur'an'da Tanrı ve İnsan, s. 113, 127.

⁸⁹ Çelebi, İslam Öncesi Mekke ve Tarih Anlayışımız, s. 89-92.

Cahiliye Dönemi'nde Arap toplumu sosyal yaşam itibarıyla hürler, esirler (köleler) ve mevaliler olmak üzere üç ana gruba ayrılmıştı. Bunlar hakkında kısaca şunlar kaydedilmiştir:

Hürler, aynı kabileye ait ortak ismi taşıyan, aynı hukuk kurallarına sahip fertlerdi. Bu kişiler ortak hayat şartlarına sahiplerdi. Fakat kahinler, şairler ve savaşta belirli bir cesaret gösterenler diğerlerine oranla biraz daha seçkin bir durumdaydılar. Fakat bunlar da geçim ve hukuk itibarıyla birbirlerinin eşit idiler.

Mevaliler, köleler ile hürler arasında bir orta sınıfa oluşturuyordu. Çoğunlukla azat edilmiş kölelerdi. Bunlar Roma İmparatorluğundaki libertinus adı verilen azatlı kölelere benzerdi. Bir kişi köle veya cariyesini azat ederse, azat edilen kişi sahibinin mevlası olur, sahibine veya kabilesine intisap ederdi.

Esirler ise köle ve cariyelerden oluşan gruptu. Bunların toplumda hiçbir kıymeti olmadığı gibi ticaret eşyası gibi alınır, satılırlar veya hediye edilirlerdi. Köleler ve cariyeler savaşlarda ele geçirilir veya pazarlarda satın alınırlardı.⁹⁰

1.1.2. Temel Toplumsal Kurumlar

Cahiliye Devri Arabistan temel toplumsal kurumları ekonomik, dini, siyasi, aile, boş zaman değerlendirme ve eğitim kurumu şeklinde muhtelif başlıklar halinde kısaca ele alınmıştır.

1.1.2.1. Ekonomi

Arabistan'ın ekonomik yapısı tabiat şartlarına, kabilenin yaşayış biçimine bağlı olarak genellikle hayvancılık, ticaret ve tarım üzerine şekillenmişti. Hayvancılık özellikle bedevilerin temel geçim kaynağıydı. Bedevi hayatı büyükbaş hayvanların, özellikle de devenin yetiştirilmesine dayanırdı. Bunların temel besin maddesi, vahalarda elde ettikleri hurmaların yanında süttür. Hububat ise zengin ve önemli kişiler için saklanan bir lüks maddesiydi. Bedevi insanı için baskın da aynı zamanda bir geçim kaynağı olarak kabul edilirdi. Hatta baskın yapmak 'ulusal bir spor' olarak görülürdü.

⁹⁰ Zeydan, c. 2, s. 230-233; Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 116-124.

Ayrıca yerli halktan, belli bir ücret mukabilinde ticaret kervanlarının güvenliğini sağlamak da geçimlerine katkı sağlardı.⁹¹

Hayvancılıkta deve ise en kıymetli olanıydı. Deve çöl gemisi, Arabın dostu, yoldaşı, geçiminin teminatı, kısacası Arabın her şeyiydi. Bütün ekonomik ölçülerin mihenk taşıydı.⁹² Yine baskınlarda kullandıkları atları da önemli bir hayvan olarak görülüyordu. Bununla beraber daha mütevazı görünümlü olan koyun ve keçiler de vardı. Fakat göç etmeye çok müsait olmadıkları için keçi ve koyun insanın şerefiyle ters orantılı olarak görülürdü.⁹³ Hayvancılık bedevi insanı kadar olmasa da yerleşik olan Araplar için de önemliydi. Onların da belli bir seviyeye kadar bununla ilgilendiği kaydedilmektedir.

İlgilendiğimiz bölgede tarım ise vahalarda ve dağların bazı elverişli bölgelerinde yapılıyordu. Vahaların en önemli ürünü hurmaydı. Taif'te olduğu gibi diğer bölgelerde de hububat ehemmiyetliydi. Yesrib (Medine)' de büyük ve münbit bir vahaydı. Hayber gibi bazı Yahudi tarım kolonileri de vardı. Öte yandan Mekke tarım için uygun olmayan bir merkezdi. Yemen bölgesi ise eski çağlardan beri sun'i sulamanın yapıldığı verimli tarım yerleriydi.⁹⁴

Ticaret ise her Arap'ın ilgilendiği bir uğraştı. Ticaret Araplar arasında öyle bir noktaya gelmişti ki "Her Arap tacirdir." deymi oluşmaya başlamıştı.⁹⁵ Bu tabii ortamın zorunlu bir sonucu olarak düşünülmelidir. Çünkü tarım için çok elverişli olmayan bu topraklar, ileri seviyede bir hayvancılık için de çok uygun görünmüyordu. Bunun neticesinde ise Araplar, zorunlu olarak ticarete yönelmişlerdi. Bu bakımdan hem yerleşik hem de bedevi insanı için ticaret bir mecburiyet haline gelmişti.⁹⁶

Ticaret bu coğrafyada genel anlamda yaygınlık kazansa da bazı yerlerin daha çok öne çıktığı görülmektedir. Mekke bunlardan ilk akla gelenidir. Mekkeliler genel anlamda ticaret ile uğraşmışlardır.⁹⁷ Mekke'deki erkekler gibi bazı kadınlar da ticaretle

⁹¹ Lewis, s. 26; Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 25-26, 43.

⁹² Hitti, c.1, s. 41.

⁹³ Hodgson, s. 88.

⁹⁴ Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 26.

⁹⁵ Çelebi, İslam Öncesi Mekke ve Tarih Anlayışımız, s. 127-130.

⁹⁶ Muhammed Hamidullah, İslam'a Giriş, (Çev.: İbrahim Arif Koçak ve Veysel Uysal), Beyan Yayınları, İstanbul 2014, s. 13; Şemseddin Günaltay, İslam Öncesi Arap Tarihi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015, s. 23.

⁹⁷ Ignaz Goldziher, "İslâm'da Eğitim", (çev.: Mehmet Emin Özafşar, Mehmet Görmez, Bünyamin Erul), İslâmî Araştırmalar, 1988, cilt: II, sayı: 7, s. 79.

uğraşmış ve belli bir saygınlık elde etmişlerdir.⁹⁸ Mekkelilerin ticaret ile çok fazla meşgul olmalarından dolayı bazı tarihçiler Mekke'ye 'Ticaret Cumhuriyeti' ismini vermişlerdir.⁹⁹ Zira bu bölge, ticaretin gelişmesi için bazı ayrıcalıklara sahip olmuştur. Nitekim batı ve orta Arabistan'ın en önemli ticari merkezi olan Mekke şehri, iki ana yolun kavşağındaydı. Bunlardan birincisi güneyden kuzeye olan yemen ve Hint okyanusu kıyılarını Hicaz üzerinden Suriye ve Akdeniz'e bağlayan yol. İkincisi ise doğudan batıya Irak, İran ve Orta Asya'dan Habeşistan ve Afrika'ya uzanan yoldur.¹⁰⁰

Buna ilaveten Mekkeliler, ticaretin ihyası için ticaret kervanlarına refakatçilik ve rehberlik etme hizmetlerini vermiş,¹⁰¹ eski zamandan beri başka devletlerle ticaret anlaşmaları yapmış ve başka ülkelere ticaret saikasıyla gitmişlerdir.¹⁰² Nitekim Kur'an'da da bu duruma işaret edilmiştir.¹⁰³

Ayrıca bu bölgede hac ziyareti ve panayırlar ekonomik düzenin en önemli parametreleriydi.¹⁰⁴ Güvenliğin sorun olduğu bu devirde, haram ayların (Eşhuru'l-Hurum) sağlamış olduğu huzur ortamı içerisinde insanlar, kalabalıklar halinde çeşitli yerlerden hac ibadetlerini ifa etmek ve panayırlara katılmak üzere bu bölgeye gelirlerdi. Böylece insanlar pek çok ticari ilişkilerde bulunduğu gibi birçok kültürel faaliyette de bulunurlardı.¹⁰⁵

Arabistan'daki bu ticari ilişkiler vasıtasıyla maddi ve manevi alanda yabancı kültürün birçok unsuru buraya nüfus etmiştir.¹⁰⁶ Bu durum onların hem edebi hem ilmi hem de dini yönlerini etkilemiş ve onların gelişimine katkıda bulunmuştur.¹⁰⁷ Böylece ekonomik yapının Arapların eğitim anlayışının şekillenmesinde önemli bir yere sahip olduğunu düşünebiliriz.

⁹⁸ İbn-i Hişam, c. I, s. 116.

⁹⁹ Ahmed İbrahim Eş-Şerif, Sosyolojik ve Hukuki Tahlillerle İlk İslam Devleti, (Ter.: Niyazi Beki), Alternatif Düşünce Yayınevi, İstanbul 2006 , s. 20.

¹⁰⁰ Hodgson, s. 93.

¹⁰¹ Hamidullah, İslam'a Giriş, s. 15.

¹⁰² İbn-i Hişam, c. I, s. 84-86.

¹⁰³ Kureyş: 106/ 1-4.

¹⁰⁴ Annemarie Schimmel, Ve Hz. Muhammed (S.A.V) O'nun Peygamberi'dir Peygambere İslam İnancında Gösterilen Hürmet (3.Baskı), (Çev.: Okşan Aytolu), Profil Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 21.

¹⁰⁵ Zeydan, c. 1, s. 48; Hitti, c.1, s. 140.

¹⁰⁶ Lewis, s. 29-30.

¹⁰⁷ Çelebi, İslam Öncesi Mekke ve Tarih Anlayışımız, s. 132.

Son olarak hayvancılık, tarım ve ticaretle beraber iptidai seviyede de olsa bedevilerin ve şehirlilerin ihtiyaçları için hizmet veren küçük mahalli sanayi kuruluşlarının da var olduğu ileri sürülmektedir.¹⁰⁸

1.1.2.2. Din

Kaynaklardan anlaşıldığına göre genelde Arap bölgesi özelde Mekke, bidayetinde tevhid inancını tebliğ etmek için ALLAH'ın peygamberleri gönderdiği bir coğrafyaydı. Buraya Hz. Adem ve Hz. Nuh başta olmak üzere pek çok peygamberin gönderildiği rivayet edilmektedir. Hz. İbrahim ve Hz. İsmail de buraya gönderilen peygamberler arasında olup Kabe'yi inşa etmiş ve tevhid inancını yaymışlardır. Fakat insanlar daha sonra bu inancı terk ederek putperestliğe yönelmeye başlamışlardır.¹⁰⁹ Ama cahiliye Araplarının putperestliğe gelinceye kadar dinlerinin totemizm, animizm ve fetişizm gibi çeşitli aşamalardan geçtiği kaydedilmektedir.¹¹⁰

Putperestliğin Araplar arasındaki durumuyla ilgili ana kaynaklar şöyle bir olay rivayet etmektedirler:

Huzaâ kabilesinden olan Amr b. Luhay, bir gün ağır bir hastalığa yakalanır, şifalı suların faydalanmak için Suriye'de bulunan Belkâ denilen yere gider. Belkâ halkının birtakım putlara tapıtığını görünce onun ne olduğunu sorar. Onlar da kendilerinin buna tapıtıklarını, bu putlar aracılığıyla yağmurun yağmasını istediklerini ve düşmanlarına karşı zafer elde etmek için bunlardan medet umduklarını söylerler. Bunun üzerine Amr b. Luhay, o putlardan birisinin kendisine verilmesini ister. Belkâ halkı, Hubel adlı putu ona verirler. Sonra da Amr b. Luhay de bu putu alıp Mekke'ye getirerek Kâbe'ye koyar. Sonra Araplar arasında putçuluk yayılınca Araplar da onlara tapıp onları ilah edindiler.¹¹¹ Bununla beraber putperestliğin Arabistan'a girdiği söylenmektedir.

Araplar, Allah'a ibadet etmeyi bırakıp putlara ve taşlara ibadet etmeye sürükleyen sebep olarak şunlar rivayet edilmektedir;

¹⁰⁸ Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 28; Çelebi, İslam Öncesi Mekke ve Tarih Anlayışımız, s. 127-130.

¹⁰⁹ Ezraki, Ebu'l- Velid Muhammed B. Abdullah, Ahbaru Mekke (Mekke Tarihi), (Çev.: Yunus Vehbi Yavuz), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2010, s. 37-43, 56, 121; İbnü'l KELBİ, Kitabü'l Esmam (Putlar Kitabı), (çev.: Beyza (Düşüngen) Bilgin), Ankara okulu yayınları, Ankara 2017, s. 29-36.

¹¹⁰ Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 65.

¹¹¹ İbnü'l Kelbi, s. 37, 44; Ezraki, Ahbaru Mekke (Mekke Tarihi), s. 104; İbn-i Hişam, c. I, s.48.

Mekke'den ayrılıp yolculuğa çıkanlar, Kâbe'ye olan saygılarını ifade etmek için yanlarında haremnden alınmış bir taş götürürlerdi. Konakladıkları yere bu taşı koyup Kabeyi tavaf ettikleri gibi bu taşı da tavaf ederlerdi. Bundan maksatları ise taştan medet beklemek ve Kabeye bağlılıklarını terennüm etmektir. Bu şekilde bu inancın yaygınlık kazandığı ifade edilmektedir.¹¹²

Put inancı hem bedevi hem de şehirli Araplar arasında yaygınlık kazanmıştı. Öyle ki her Kureyşli şahsın evinde mutlaka bir put bulunur, eve girip çıktıkları zaman bu puta teberrükken sürünürlerdi. Ayrıca Kabe'de de 360 tane put bulunurdu. Bunların en büyüğü ise Amr b. Luhay'ın getirdiği Hubel putuydu.¹¹³

Bu putlar Arapların hayatının her safhasında yer alıyordu. Araplar, ne yapacaklarına karar vermek için putların yanında gider, oradaki görevli vasıtasıyla belli bir ücret verdikten sonra her birinin üstünde yazı yazan fal okları yardımıyla karar verirlerdi.¹¹⁴ Bütün bunlara rağmen istedikleri şekilde bir karar çıkmayınca da putlara karşı pek lakayt davranırlardı.¹¹⁵

Bütün bunların yanında İslam öncesinde Arabistan'da Hıristiyanlar, Yahudiler, Mecusiler, Sabiler, Hanifler, tanrıtanımazlar ve materyalistler de mevcuttur. Fakat putperestler yarımada nüfusunun çoğunluğunu oluşturmaktaydı.¹¹⁶

Bunlardan Hıristiyanlık pek yaygınlık kazanamamış, fakat Arapların onlarla çok fazla temas kurması neticesinde hem kültür hem ilim hem de din konusunda onlardan etkilenmiş ve bazıları da Hıristiyan olmuştur.¹¹⁷ Yahudilik ise Medine, Hayber, Vadil Kura, Taif, Teyma,¹¹⁸ Hayber ve Fedek başta olmak üzere daha pek çok yerde gruplar halinde vardı. Bunlar da başta dini ve kültürel alanda olmak üzere pek çok konuda Arapları etkilemiş ve bazıları da Yahudi olmuştur.¹¹⁹ Putperestliğe karşı çıkan hanif denilen kişiler de vardı. Bunlar Araplar arasında yaygın olmazlarsa da bunların etkileri

¹¹² İbnü'l Kelbi, s. 36.

¹¹³ Ezraki, Ahbaru Mekke (Mekke Tarihi), s. 125-128

¹¹⁴ İbnü'l Kelbi, s. 63-64 İbn-i Hişam, c. I, s. 94-96; Ezraki, Ahbaru Mekke (Mekke Tarihi), s. 122-123.

¹¹⁵ İbnü'l Kelbi, s. 74-75; Hitti, c.1, s. 144.

¹¹⁶ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 538; Hodgson, s. 119.

¹¹⁷ Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 54; Lewis, s. 31.

¹¹⁸ Belazuri, Ahmed b. Yahya, Fütuhu'l Büldan, (Ter.: Mustafa Fayda), Siyer Yayınları, İstanbul 2013, s. 15, 63; Vakıdı, s. 459.

¹¹⁹ Lewis, s. 29-30; D. S. Margoliouth, İslamiyet Öncesi Arap-İsrailoğulları İlişkileri, (Çev.: Suat Ertüzün), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003, s. 103-118.

hissedilmiştir. Varaka b. Nevfel, zeyd b. Amr. b. Nüfeyl, Kus b. Saide, Ebu Amir b. Sayfi b. Numan vb. kişiler bunlara örnek verilmiştir.¹²⁰

1.1.2.3. Siyaset

Cahiliye Dönemi'nde Araplar arasında siyasi bir birlik olmamasına rağmen,¹²¹ Arapların kendilerine mahsus bir siyasi sistemi vardı. Bu siyasi sistemin temelinde ise kabile anlayışı mahfuzdu.¹²² Her kabile teorik olarak bağımsızdı. Her kabilenin şeyh, seyyid ismini verdikleri bir yöneticisi vardı. Bu liderler toplumda bilgili, akıllı, cesur, cömert, soylu, zengin, yaşlı vb. özelliklerle mücehhez olan kişilerden seçilirdi.¹²³ Kabile liderinin seçimi miras yoluyla olduğu gibi seçimle bu özellikleri zatında taşıyan kişiler de seçilebilirdi.¹²⁴ Bu kabile başkanlarının bir yaptırım gücü olmayıp toplumda hakemlik görevini görürlerdi. Kendisine danıştığı kabilenin meşveret meclisiyle kabileyi yönetirdi.¹²⁵ Bununla beraber kabile başkanı kabilenin hakimi, komutanı, lideri, rehberi ve yöneticisiydi.¹²⁶

Mekke şehir devletinde ise Daru'n-Nedve denilen bir meclis tarafından temsil edilen bir yönetim sistemi vardı. Bu meclis, toplumun tüm meselelerinin çözüme kavuşturulduğu merciydi.¹²⁷ Bu meclis servet ve mevkileri cihetiyle seçilmiş, muteber şahıslar ve aile reislerinden mürekkep bir meclisti. Bu meclis yalnızca istişare mahiyetinde bir konsey olup icrai bir mahiyete sahip değildi.¹²⁸

Cahiliye Devri Araplar arasındaki savaşlar hakkında birkaç şey söylemek gerekirse, kaynakların sınırlı ihtirasların sınırsız olduğu Arap kabileleri arasında sürekli mücadele ve rekabet olmuştur. Bu ise savaş ile neticelenirdi. Bu savaşlar sürü hayvanları, otlaklar yahut su kaynakları üzerinde çıkan ihtilaflar sebebiyle meydana gelirdi. Bu şekilde meydana gelen savaşlar ise 'Eyyam'ul-Arab' (Arap günler, Arap tarihi) olarak ün kazanmıştır. Bu savaşlar daha sonra şair ve hatiplerin şiirleri ve

¹²⁰ İbn-i Hişam, c. I, s. 118; Zeydan, c. 1, s. 596.

¹²¹ Günaltay, İslam Öncesi Arap Tarihi, s. 25.

¹²² Izutsu, Kur'an'da Tanrı ve İnsan, s. 127.

¹²³ Lewis, s. 27; Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 33-35.

¹²⁴ Çelebi, İslam Öncesi Mekke ve Tarih Anlayışımız, s. 90; Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 757.

¹²⁵ Lewis, s. 27.

¹²⁶ Rafsancani vd., s. 13; Zeydan, c. 1, s. 49.

¹²⁷ İbn-i Hişam, c. I, s. 77-78; Ezraki, Ahbaru Mekke (Mekke Tarihi), s. 113-114; Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 704.

¹²⁸ Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 33-34; Lewis, s. 34.

nutuklarıyla alevlenebiliyordu.¹²⁹ Bu durumun neticesi olarak Araplar arasında askerlik sanatı önemsenmiş ve öğrenmeye çalışılmıştır.¹³⁰

Dönemin hukuk yapısı hakkındaysa kısaca şunlar kaydedilmiştir: Kabile içinde çıkan herhangi bir anlaşmazlık hususunda eğer sorun çözülmezse taraflar kemal, hikmet ve tecrübe sahibi olduklarına inanmış oldukları bir hakeme başvurup davalarını çözmeye çalışırlardı. Bu hakimler ise kendi düşüncesi veya kabilenin örfleri muvacehesinde karar verirdi. Dolayısıyla bu hakimlerin herhangi bir yaptırım gücü yoktu.¹³¹

1.1.2.4. Aile

Cahiliye Dönemi'nde Arap ailesi; biri toplumsal aile, diğeri tabii aile olarak iki şekilde oluşmuştu. Toplumsal aile, soy birliğine bağlı olan aile olup dini ve hukuki mahiyete sahip idi. Tabii aile ise evlenme neticesinde oluşan aile yapısıydı. Bu da aynı ev veya çadırda yaşayan dede, oğullar, torunlar ve bunların çocuklarından müteşekkildi.¹³²

Bilinenin aksine Arap toplumsal yapının kökenine inildiğinde, ilk toplumsal yapının anaerkil ve totem esasına dayandığı ifade edilmektedir. Fakat İslam'ın doğuşuna doğru Arabistan'da ataerkil bir toplumsal yapının şekillenmeye başladığı görülmektedir. Bunun sonucunda kadın toplumdaki yerini kaybetmiş ve değersizleşmiştir. Bu dönemde kadın ve erkeği birbirine bağlayan evliliğin dini bir mahiyete sahip olmamasından kadın, ancak çocuk doğurduktan sonra aileye dahil olabiliyordu.¹³³

Bu toplumda erkeğin tartışmasız bir üstünlüğü vardı. Yaşam koşullarının zorunlu bir sonucu olarak, erkeklere çok fazla rağbet gösterilirdi. Çünkü erkek kabilenin eli silah

¹²⁹ Hitti, c.1, s. 134.

¹³⁰ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 830.

¹³¹ W. Montgomery Watt, Hazreti Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı, (Çev.: Erdem Türközü) İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 105; Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 716-720.

¹³² Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 108.

¹³³ Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 65, 108.

tutan savaşçısı, kabileyi savunan muhafızı, eve aş getiren eri kısacası kabilenin onurunu muhafaza eden her şeyiydi.¹³⁴

Kadın ise erkeklerin sahip olduğu bu tür niteliklere sahip değildi. Bundan dolayı Cahiliye Dönemi Araplarda kadınlara ve kız çocuklarına karşı genel bir istihkar söz konusuydu.¹³⁵ Bunun bir yansıması olarak bir ailede kız çocuğunun dünyaya gelmesi Allah'ın bu aileye gazabının birer işareti olarak görürlerdi.¹³⁶ Arapların kız çocuğu sahibi olmaktan duydukları bu rahatsızlık Kur'an'da¹³⁷ çarpıcı bir şekilde dile getirilmiştir. Özellikle göçebe Araplar arasında kızlarının kendilerine yük olduğu anlayışı yaygındı. İşte bu gibi bazı nedenlerden dolayı yaygın olmasa da bazı Araplar arasında kız çocuklarının öldürülmesi vaki olmuştur.¹³⁸

Bu dönemde kadınların en önemli görevi, çocuklarını büyütmektir. Bundan başka develeri sağlamak, devenin yününden elbise, hurma lifinden hasır yapmak, savaşlarda kabilenin erkeklerine yardım etmek ve onları savaşa teşvik etmek gibi görevleri yerine getirirlerdi.¹³⁹ Bütün bunlara rağmen kadına mirastan hiçbir hak verilmez,¹⁴⁰ bir kadının değeri ile bir direğe bağlanan devenin değeri arasında pek fazla fark görülmezdi.¹⁴¹

1.1.2.5. Boş Zaman Değerlendirme

Arabistan'ın sıcak ve kurak coğrafyasında hayatını idame eden Arap insanının monoton bir hayat yaşadığını söylemek isabetli görünmemektedir. Zira Cahiliye Devri Arap insanının da hem zihni hem de bedeni dinlenme gereksinimlerini karşılamak gayesiyle çeşitli etkinlikler icra ettiği söylenmektedir.

Özellikle havanın güzel olduğu mehtaplı gecelerde, insanlar 'Nadi' denilen bazı toplantı yerlerinde toplanırlardı. Bu toplantı yerlerinde icra edilen faaliyetler

¹³⁴ Adem Apak, Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü (3.Baskı), Ensar Yayınları, İstanbul 2016, s. 147-149; Demircan, "Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Cähiliye Arapları", s.58-59.

¹³⁵ İbrahim Canan, Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye (2. Baskı), Türdav Yayınları, İstanbul 1982, s. 366.

¹³⁶ Mehmet Faruk Bayraktar, "İslâm'a Göre Kadının Eğitim-Öğretimi", İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi (II) (Edit.: İbrahim Canan), Ensar Yayınları, İstanbul 2005, s. 83.

¹³⁷ (Nahl: 16/58-59)

¹³⁸ Zeydan, c. 2, s. 626; Rafsancani vd., s. 17.

¹³⁹ İbrahim Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı (10. Baskı), DİB Yayınları, Ankara 2015, s. 49-50; Demircan, "Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Cähiliye Arapları", s.58-59.

¹⁴⁰ Hamidullah, İslam'a Giriş, s. 237.

¹⁴¹ Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 121.

günümüzdeki tiyatrolara benzer bir şehir tiyatrosu vazifesini üstlenmişti.¹⁴² Buralara insanlar gider hoşça vakit geçirirlerdi. Kureyş'ten de her ailenin Mescid-i Haram'da oturup sohbet etmek için belirli bir yeri olduğu rivayet edilmektedir. Bu yerlerde içki içilip çeşitli eğlencelerin yapıldığı kaydedilmektedir.¹⁴³ İnsanların zamanlarının bir kısmını veya gecenin bir kısmını bu şekilde geçirdikleri söylenmektedir.¹⁴⁴ Bir mele (soylular) meclisi olan Daru'n-Nedve meclisinde de bu tür etkinlikler yapılmaktaydı.¹⁴⁵

Panayırlar da Arapların benzer etkinlikler yapmak için kullandıkları yerler arasındaydı. Bunlardan özellikle Ukaz panayırı ayrı bir yere sahipti. İfade edildiği gibi fuar, yerli sanat ve mamulatin teşhir edildiği, ticaret ve tüketim mallarının mübadelesi yönünden büyük bir imkan ve fırsat sağlıyordu. İnsanlar huzur dolu böyle yerlere kalabalıklar halinde gelir, kurulan kulüpler etrafında üşüşür, içki içer ve şarkıcı kızların nağmelerinden keyifler alıp eğlenirlerdi.¹⁴⁶ Böylece buralarda hoşça vakit geçirirlerdi.

Ayrıca gölgeli ormanlar arasında yer edinmiş olan Taif, Mekke aristokrasisi'nin yazlık olarak kullandığı şehir durumundaydı.¹⁴⁷ Burası da Mekkelilerin keyifli vakit geçirdiği ve dinlendiği yerler arasında sayılabilir.

1.1.2.6. Eğitim

Cahiliye Dönemi'nin eğitim yapısı, çalışmanın genel çerçevesini oluşturduğundan tekrara düşmemek için bu konu burada ötelenecektir. Biz burada Cahiliye Dönemi eğitim anlayışının genel amacının kabilenin çıkarlarını ve kimliğini koruyabilecek bir kişilik kazandırmaya matuf olduğunu söylemekle iktifa edelim.¹⁴⁸ Bununla beraber dönemin eğitim yapısının anlaşılmasına yardımcı olacak, Arap yazısı ve Arap dilinin Cahiliye Devri'ndeki genel durumundan kısaca bahsetmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz. Bu bakımdan bu konulara temas edilecektir.

¹⁴² Ebu'l Al'a Mevdudi, Tefhimu'l-Kuran Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri, (Ter. Muhammed Han Kayani vd.), İnsan Yayınları, İstanbul 2003, c., 3, s. 425; Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 630, 706.

¹⁴³ İbn-i İshak, Siyer-i İbn-i İshak (Hz. Muhammed'in Hayatı), (Yayına Haz.: Muhammed Hamidullah), Düşün Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 73.

¹⁴⁴ Muhammed İzzet Derzeze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı (2. Baskı), (Çev.: Mehmet Yolcu), Yarın Yayınları, İstanbul 2016, s. 83.

¹⁴⁵ Muhammed Hamidullah, İslam Müesseselerine Giriş, (Çev.: İhsan Süreyya Sırma), Beyan Yayınları, İstanbul 2013. s. 42.

¹⁴⁶ Zeydan, c. 1, s. 601; Hitti, c.1, s. 141; Çelebi, İslam Öncesi Mekke ve Tarih Anlayışımız, s. 165.

¹⁴⁷ Hitti, c.1, s. 154-155.

¹⁴⁸ Izutsu, Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar, s. 127; Adnan Demircan, Cahiliyeden İslam'a Kadın ve Aile (2. Baskı), Beyan Yayınları, İstanbul 2017, s. 60.

1.2.2.6.1. Cahiliye Dönemi'nde Arap Yazısı

Cahiliye Devri Arap yazısının genel manzarasına, Arap yazısının bidayetiyle başlamanın daha uygun olacağını düşünüyoruz. Çünkü bu durum bize Arap yazısının gelişim serüvenini izleme imkanı sağlayacaktır. Arap yazısının başlangıcıyla ilgili olarak araştırmacılar muhtelif görüşler serdetmektedir.¹⁴⁹ Biz bunlardan daha çok öne çıkanlar üzerinde duracağız.

Yazı Hicazlılar tarafından geç bir zamanda kullanılmaya başlandı. Fakat kuzey ve güney bölgelerinde yaşayan Arapların eski tarihlerden beri yazı kullandıkları kabul edilmektedir. Hatta bu Arapların bazı kitabetler de bıraktığı bilinmektedir. Bunlardan yazı bilenlerin en önemlileri ise Yemen'deki Himyerlilerin müsned yazısını ve kuzeyde bulunan Nebatlıların ise nebatî yazısını kullandıkları zikredilmektedir.¹⁵⁰

Bu yazılar hakkında bazı bilgiler kaydedilmiştir. Tarihte yazı sanatında alfabe sistemini milattan önce onaltıncı veya onbeşinci yüzyıllarda ilk olarak kullanan Fenikeliler olmuştur.¹⁵¹ Güneydeki Mainliler de yazıyı bunlardan almışlardır. Mainliler muhtemelen M.Ö. 1200 senesi gibi erken bir dönemde yazıyı kullanmışlardır. İşte Mainlilerin elindeki bu yazı gelişerek himyer-i (müsned) yazısı ortaya çıktı. Bu yazıyla ilgili olarak "Main Kitabeleri" bulunulmuştur. Bu yazı güneyli devletler tarafından kullanılmışsa da Araplar bugün dahil kullanılan kuzey Arap yazısını kullanmışlardır.¹⁵²

Kuzeyde olan Nebatiler ise gündelik işlerinde Arapça konuşmalarına karşın, o dönemde henüz kendi dillerini yazacak alfabeden mahrum olduklarından kuzeyli komşularının yazısını kendi dilleri için kullanmışlardır. Nebatiler Arami dilini öğretim- ilim dili olarak kullanmışlardı. Nebatilerin Aramilerden alıp kullandıkları yazı çeşidi, miladi üçüncü asırdır. Bu yazı Kuzey yarımada Arapçası olarak Kur'an'da da görülmüştür. Bu yazıya ait miladi 328 yılına kadar götürülebilen en eski kitabe Havran'ın doğusunda en-Namare'de bulunan Hire'nin Lahmi krallarından olan İmru'ul-Kays'ın mezar kitabesi, Zebed (m. 568 den kalma) ve Umm'ul-Cimal kitabeleri olmak

¹⁴⁹ Konuyla ilgili bazı görüşler için bkz., İbrahim Canan, Peygamberimizin Okuma-Yazma Seferberliği ve Öğretim Siyaseti, Cihan Yayınları, İstanbul 1984, s. 20-25.

¹⁵⁰ Zeydan, c. 1, s. 634; Günaltay, İslam Öncesi Arap Tarihi, s. 233.

¹⁵¹ Laberre, 12.

¹⁵² Hitti, c.1, s. 87, 110-111; Çağatay, s. 12-13.

üzere sadece üç tane sıralanmaktadır. Nebatilerden bunlara benzer kitabeler dışında kalan yazılı bir eser veya metnin gelmediği söylenmektedir.¹⁵³

Daha evvel ifade edildiği üzere Hicaz'daki Arapların yazı konusunda diğer Araplardan geri kaldıkları kabul edilmektedir. Buna ise onların hayatında göçebeliğin hakim olması neden olarak gösterilmektedir. Bununla beraber Hicaz Araplarından İslamiyetten az önceki dönemde Irak ve Şam bölgelerine seyahat edenler, burada uygarlıkla ilgili birçok şeyle birlikte o iki ülke halkından yazıyı da öğrenmişlerdir. Bunlardan bazıları Arapça'yı, Nebat, İbrani veya Süryani alfabesiyle yazmayı öğrenmişlerdir. Bu yazılardan Nebati ve Süryani alfabesi, Araplar arasında İslam'dan sonra da devam ederek birincisinden Nesih yazısı, ikincisinden ise Küfe şehrine nispetle Kufi yazısı doğdu. İslam'dan önce Kufi yazısına Hire şehrine nispetle Hiri yazı ismi verilmişti.¹⁵⁴

Konuya biraz açıklık getirmek gerekirse Irak'ta yaşayan Süryaniler, Süryani dilini farklı çeşitlerde yazarlardı. Bunlardan "Hatt-ı Satrancili" adı verdikleri bir yazı vardı ki kutsal kitaplar bununla yazarlardı. Araplar bu yazıyı İslamiyetten önceki birinci yüzyılda yazmışlardı. Bu yazıdan da Kufi yazı doğmuştur.¹⁵⁵

Bu yazının Araplara gelişiyle ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. En yaygın olan rivayetlerden biri ise Belazuri'den gelmektedir.

Rivayete göre Tayy kabilesinden üç kişi Bakka'da toplandılar. Onlar Müramir b.Mürre, Eslem bin Sidre ve Amir bin Cedere' dir. Onlar Arap yazısını (hattı) icat etmişlerdir. Bunlar Arap hecelerini Süryani hecelerine ile karşılaştırarak geliştirdiler. Sonra Anbar halkından bazı kişiler onlardan yazıyı öğrendiler. Sonra da Hire halkı da Anbar halkından yazıyı öğrendiler. Dümetü'l Cendel emiri Ukeydir b. Abdümelik Sekuni'nin kardeşi Bişr b. Abdümelik, Hire'ye gidip orada bir müddet kalırdı. Böylece Bişr, Hire halkından yazı öğrendi. Bişr'in Hıristiyan biri olduğu ilave edilmektedir. Daha sonraları Bişr bazı işleri için Mekke'ye gitti. Süfyan bin Ümeyye ile Ebu Kays bin Abdimenaf onun yazı yazdığını gördüklerinde, kendilerine de yazı öğretmesini istemişlerdi. Bişr de o ikisine önce heceyi öğretti sonra da yazıyı gösterdi. Böylece onlar da yazıyı öğrendiler. Sonra Bişr, Süfyan ve Ebu Kays, ticaret için Taif'e gittiklerinde,

¹⁵³ Hitti, c.1, s. 107-108, 133.

¹⁵⁴ Zeydan, c. 1, s. 634-636.

¹⁵⁵ Zeydan, c. 1, s. 634-636.

Ğaylan b. Seleme es-Sakafî onlar ile dostluk kurup yazıyı öğrenmiştir. Yine Bişr, onlardan ayrılıp Mudar ülkesine gitti. Amr Bin Zürene bin Udes adındaki kişiye de yazıyı öğretmiştir. Bundan dolayı Amr'a 'el-katib' ismi verilmiştir. Bişr daha sonra Şam'a da giderek, oradaki bazı kişilere de yazıyı öğretmiştir.¹⁵⁶ Bu bilgilerden anlaşılmaktadır ki Hıristiyan olan Bişr'in yazının bu bölgede öğretilmesinde ve yayılmasında ciddi anlamda etkili olmuştur. Burada dikkatlerden kaçmayan diğer bir nokta ise bu Arap yazısını ilk olarak öğrenen ve öğreten kişinin Hıristiyan biri olmasıdır. Ayrıca başka kaynaklarda da Fırat vadisinin alt kısımlarında yaşayan Hıristiyanların okuma-yazma ve din konularında buradaki putperest Araplara öğretmenlik yaptıkları kaydedilmektedir.¹⁵⁷ Medine gibi bazı yerlerde de Arapça öğrenen bazı Yahudilerin ilk zamanlarda çocuklara yazı öğrettiği rivayet edilmektedir.¹⁵⁸ Demek ki Arap yazısının ilk öğretilmesinde ve yayılmasında ehli kitabın büyük bir katkısı olmuştur.

Netice itibarıyla Araplar İslam'dan önce Nebati yazıyı Şam'a ticaret için gittikleri zaman Havran'dan ve kufi yazıyı da Irak'tan öğrendiler. Evvelde de ifade edildiği gibi her iki yazı İslam'dan sonra da devam etti. Süryaniler kufi yazının selefi olan satrancili yazıyı kutsal kitaplarının yazımında kullandıkları gibi Araplar da Kufi yazıyı Kur'an vb. dini metinlerin yazımı için kullanmışlardır. Nebati yazı ise normal haberleşme ve mektuplaşmalar için kullanılmıştır.¹⁵⁹

Bütün bunlara rağmen İslam'dan önce Arap yazısının çok gelişmediği söylenmektedir. Zira bu dönemde Arapça'nın harekesiz ve noktasız olduğu, bazı harflerin yazılışı arasında herhangi bir fark olmadığı söylenmektedir.¹⁶⁰ Fakat İslam ile beraber Arap yazısının açıklık açısından noktalama ve hareketlenmesi bakımından büyük bir gelişme gösterdiği kaydedilmektedir.¹⁶¹

Cahiliye Dönemi'nde okuma bilenlerin sayısı ile ilgili birkaç şey söylemek gerekirse, şunları söyleyebiliriz. Bu dönemde okuma bilenlerin sayısı ile ilgili olarak kaynaklarda bazı sayılar kaydedilmiştir. Özellikle bu konuda Belazuri'nin verdiği sayı

¹⁵⁶ Belazuri, s. 539.

¹⁵⁷ Hitti, c.1, s. 127.

¹⁵⁸ Belazuri, s. 542.

¹⁵⁹ Zeydan, c. 1, s. 636.

¹⁶⁰ Muhammed Hamidullah, Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmam İbn Münebbih, (Çev.: Kemal Kuşçu), Beyan Yayınları, İstanbul 2016, s. 20.

¹⁶¹ Hamidullah, İslam'a Giriş, s. 266.

üzerinde durulmuş ve bu sayı kifayetsiz görülmüştür. Belazuri'ye göre İslam dini geldiğinde Kureyş'ten on yedi kişi, Medine'de Evs ve Hazrec'ten ise on üç kişi okuma biliyordu.¹⁶² Fakat bu dönemde Arabistan bölgesi ve bilhassa Mekke gibi bir şehir için bu sayı ihtiyatla karşılanmıştır.

Biz burada okuma bilenlerin sayısını tespit etmekten ziyade,¹⁶³ okumanın yaygın olması ihtiyacını doğuran birkaç konuya değineceğiz.

İfade edildiği üzere eskiden beri genelde Arabistan özelde Hicaz ve Mekke'nin uluslar arası ticaret güzergahı üzerinde yer alması,¹⁶⁴ en azından ticaretteki ihtiyaçlarını görece kadar burada okumanın yaygın olması beklenirdi.¹⁶⁵ Çünkü ticaretin tabiatı gereği okuma yazma ve hesap işlemlerinin öğrenimi zorunludur.¹⁶⁶

Kur'an'da okuma, yazma ve bunların türevleriyle ilgili pek çok kelimenin yer alması, bu dönemde Arapların okumaya çok yabancı olmamaları gerektiği şeklinde düşünülmüştür. Aksi takdirde Kur'an'ın hayatiyet anlayışına zıt olabileceği ileri sürülmüştür.¹⁶⁷

Eski ve yaygın bir dini gelenek olan her önemli işte karar vermek için putların önünde yazılı fal oklarına müracaat etmesi,¹⁶⁸ putperest Arapların yazıya yabancı bir hayat yaşamadıklarına yorumlanabilir.

Yahudilerin olduğu Medine'de okur sayısının daha fazla olması gerekir. Çünkü bunların yazı öğreten eğitim kurumlarının olması bunu zorunlu kılmaktadır.

1.1.2.6.2. Cahiliye Dönemi'nde Arap Dili

Araplarda yazının çok fazla gelişmemesine karşı, dilleri aksi bir durumu yansıtmaktaydı. Zira Sami dillerinden biri olan Arapça,¹⁶⁹ Sami dilleri içerisinde en

¹⁶² Belazuri, s. 539-540, 542. (Bu kişilerin isimleri için bkz. s. 539-540, 542.)

¹⁶³ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz., Gözütok, İlk dönem İslam Eğitim Tarihi (Hz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim), s. 31-50.

¹⁶⁴ Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 27.

¹⁶⁵ Hıfzırahman Raşid Öymen, "İslâmiyette Öğretim ve Eğitim Hareketleri I", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1963, cilt: XI, s. 67.

¹⁶⁶ Derveze, s. 235.

¹⁶⁷ Canan, Peygamberimizin Okuma-Yazma Seferberliği ve Öğretim Siyaseti, s. 35-36; M. Hanefi Palabıyık, "Asr-ı Saadet'te Okuma-Yazma Faaliyetleri", Hz. Muhammed (SAV) ve Mesajı , (Edit.: Mehmet Mahfuz Söylemez), İslami İlimler Dergisi Yayınları, 2014, s. 547; Derveze, s. 234.

¹⁶⁸ Ezraki, Ahbaru Mekke (Mekke Tarihi), s. 122-123; İbn-i Hişam, c. I, s. 94.

¹⁶⁹ Çelebi, İslam Öncesi Mekke ve Tarih Anlayışımız, s. 82.

genci, en yenisi olup Sami dilinin özelliklerini en çok taşıyandır.¹⁷⁰ Arapça morfoloji itibarıyla da bu dillerin en eskisidir. Bundan dolayı da aslı proto semitik dile¹⁷¹ en yakın olanıdır.¹⁷² Arabistan Arapları ve özellikle göçebe olanları, dil bakımından Sami ırkının en mükemmel örneğiydiler. Onları bu hale getiren durum ise onların coğrafi bakımından tecrit edilmiş bir yerde yaşamaları ve çöl yaşamının hayat tarzına maruz kalmalarıydı.¹⁷³

Arapların dilleri konusundaki bu seviyeleri onları dillerine çok fazla ihtimam göstermelerine neden olmuştur. Zira yazı konusunda çok ileri bir seviyede olmayan Araplar, bu dilin güzel bir şekilde konuşulmasına önem vermişlerdi. Bunun için güzel konuşmak tüm Arapların çocuklarında görmek istediği bir meziyetti. Hatta bir insanın değeri bile onun güzel konuşmasına, belagat ve fesahatine bağlı olup ona göre ölçülürdü.¹⁷⁴

Araplar dil konusunda kendilerini Arap olmayanlardan daha üstün görmüş ve onlara karşı dilleriyle övünmüşlerdi. Bunun için Araplar kendilerine "düşüncelerini açık ve net bir biçimde ifade eden kimse" anlamına gelecek şekilde 'Arab', kendilerinden olmayan tüm uluslara da "dilsiz", "konuşamayan" anlamında 'acem' ismi vermişlerdi.¹⁷⁵ Arapların Cahiliye Dönemindeki dilleriyle olan bu iftiharları uzun süre devam etmiş ve İslam'ın zuhuru ile beraber daha da ziyadeleşti.¹⁷⁶

Özellikle ticari hayatın güney Araplarından kuzey Arapların eline geçmesiyle beraber, kuzey Arapları medeniyet açısından ivme kazandı. Mekke gibi insanların kendisine saygı gösterdiği kutsal bir yerin olması ise kuzey dilinin daha fazla gelişmesine, güney dilinin ise gerilemesine yol açtı. Kur'an'ın Kureyş'in konuşma dili olan kuzey dili ile nazil olmaya başlaması ile de kuzey dili tam olarak üstünlüğünü tescilledi. Bununla beraber kuzey dili, güney dilinin birçok özelliğini ve gramerini kendine mal ederek ona kendi rengini vermişti. Bu şekilde güney dili, kuzey dili

¹⁷⁰ Hitti, c.1, s. 24.

¹⁷¹ Sami ırk'tan olan insanların konuştuğu ilk dildir.

¹⁷² Lewis, s. 20.

¹⁷³ Abdulaziz Duri, İlk Dönem İslam Tarihi -Bir Önsöz-, (Çev.: Hayrettin Yücesoy), Endülüs Yayınları, İstanbul 2016, s. 72; Hitti, c.1, s. 24.

¹⁷⁴ Martin Ling, Hz. Muhammed'in Hayatı, (Çev.: Nazife Şişman), İnsan Yayınları, İstanbul 2010, s. 28.

¹⁷⁵ Zeydan, c. 2, s. 219; Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 627.

¹⁷⁶ Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 67.

lehçelerinden biri haline geldi.¹⁷⁷ Bu dilin üstünden 1500 yıl geçmesine rağmen bugün bile bu dilin, kendi saflığını muhafaza ettiği ileri sürülmektedir.¹⁷⁸

1.2. CAHİLİYE DÖNEMİ EĞİTİM İLİŞKİLERİ

Herkes her an eğiten veya eğitilen durumundadır.¹⁷⁹ Fakat insanların ilgi, istek ve ihtiyaçları kimisini ilmi etkinliklere daha çok zorlarken, kimisini ise sadece kendi yaşamını sürdürecekt kadar ilgi göstermeye sevk etmiştir. Ama her iki durumda da insanoğlunun var olduğu her yerde, ister gelişmiş isterse ilkel seviyede olsun eğitim etkinliklerine daima rastlanılmıştır.¹⁸⁰ Çünkü eğitim hayat ile özdeş olarak görülmüş ve hayatın olduğu her yerde eğitimden bahsedilmiştir.¹⁸¹ İşte bu bölümde Cahiliye Dönemi sosyal tabaka, sosyal kategori ve cinsiyet gruplarının eğitim ile olan ilişkisi gibi konular vuzuha kavuşturulmaya çalışılacaktır. Bu yapılırken ilgili konularda İslam eğitim anlayışına da atıflar yapılacaktır.

1.2.1. Sosyal Tabakalar ve Eğitim İlişkisi

Daha evvel ifade edildiği gibi Cahiliye Dönemi'nde Arap toplumu yaşam tarzı bakımından bedeviler ve hadariler şeklinde ikiye ayrılmıştı. Fakat göçebe yaşam ile yerleşik yaşam arasındaki çizgiyi kesin bir şekilde çizmek olanaksızdı. Çünkü bedevi olan bir insan, yerleşik olan insanlara has bir hayat tarzını sergileyebildiği gibi yerleşik olan bir insan da aynı zamanda bedevilere has bir yaşam tarzı sergileyebiliyordu. Böyle bir durumda, bunların birbirinden tefrik edilmesi zordu.¹⁸² Bununla beraber aralarında bazı noktalarda büyük farklar olduğu görülmüştür.

Bu büyük farklardan bazılarının sosyal ve kültürel hayatla ilgili olduğu söylenmektedir. Belirtildiğine göre medeni ve kültürel aktiviteler daha ziyade yerleşik hayattaki insanlar arasında serpilip gelişmişti.¹⁸³ Bu kültürel faaliyetlerden olan eğitimin

¹⁷⁷ Çelebi, İslam Öncesi Mekke ve Tarih Anlayışımız, s. 87.

¹⁷⁸ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 36.

¹⁷⁹ Cemal Tosun, Din Eğitimi Bilimine Giriş (4. Baskı), Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2010, s. 12; Şişman, s. 4.

¹⁸⁰ Varış, s. 12.

¹⁸¹ Ayhan, s. 15; Varış, s. 7.

¹⁸² Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 39; Hitti, c.1, s. 45.

¹⁸³ Abdurrahman Kurt, "Sosyo- Ekonomik ve Kültürel Yönden İslam Öncesi Mekke Toplumu", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2001, cilt: X, sayı: 2, s. 107.

de daha ziyade yerleşik insanlar arasında görüldüğü ifade edilmiştir.¹⁸⁴ Bunun bir sonucu olarak yerleşik olan insanların eğitim ve kültür düzeylerinin bedevilere nispeten daha çok geliştiği de ilave edilmiştir.¹⁸⁵

Yerleşik hayatı yaşayan insanların eğitim konusunda bedevilerden daha ileri düzeyde olmalarında bazı nedenler öne sürülmüştür. Buna göre yerleşik hayattakiler ticaret, turizm, panayır ve buna benzer daha pek çok sebepten dolayı farklı uluslar ile bir arada yaşamış, onlarla kaynaşıp ilişki kurmuş ve böylece düşünce, kültürler ve ilmi etkinlikler açısından onlardan etkilenmişlerdi. Bunun neticesinde ise gelişmek zorunda kalmışlardı.¹⁸⁶ Bunun en bariz örneği ise Mekke şehri gösterilmektedir.¹⁸⁷ Medine ve Taif de bu bakımdan önemli şehirler olarak görülmüştür.¹⁸⁸

Bedevi insanının da eğitim durumu hakkında da bazı şeyler söylenmektedir. Bedeviler için eğitim, kültür ve medeniyet bir zorunluluk olarak görünmezdi. Zaten bedevi hayat tarzı buna pek de imkan vermiyordu. Bedevi hayat tarzına sahip olan bir insan için dün, bugün ve yarın arasında pek fazla bir farkın olmadığı kabul görülmekteydi. Bedevi insanı için gündelik hayatında kullanacağı pratik bilgiler önemliydi, nesebi ve dili önemliydi. Bunlar da nesilden nesile şifahi olarak aktarılıyordu. Bunun dışında bedevinin kültür ve medeniyet düzeyi her zaman aynı düzeyde seyretmektedir. Çünkü bir bedevi için değişiklik, ilerleme ve gelişme onun hemen kabul edebileceği şeyler arasında değildir. Bedeviler dışarıdan gelecek olan yabancı fikir ve yaşayış tarzlarına pek fazla iltifat etmez, kendi göçebe hayatlarına önem atfederlerdi. Bedevi insanına göre ziraat, sanat, ticaret, medeniyet ve ilim gibi meşguliyetler insanın asaletine ve onuruna yakışmayan vasat ve değersiz birer işler mesabesindeydi. Onlar için asıl olan meşguliyetler koyun ve deve yetiştirme, at bakma ve avcılık gibi şeyler olup bir insana yakışabilecek en önemli meşguliyetler bunlardan müteşekkildi.¹⁸⁹ Nitekim Kur'an'da da bedevilerin bu durumlarına işaret edilmiştir.

¹⁸⁴ Hitti, c.1, s. 46.

¹⁸⁵ Sabri Hizmetli, İslam Tarihi-İlk Dönem-, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016, s. 113; Gözütok, İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi (Hz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim), s. 1.

¹⁸⁶ Hizmetli, s. 114.

¹⁸⁷ Lewis, s. 29.

¹⁸⁸ Rafsancani vd., s. 12; Günaltay, İslam Öncesi Arap Tarihi, s. 25.

¹⁸⁹ Hitti, c.1, s. 46; Hizmetli, s. 114.

Fakat tüm bedevilerin de aynı kategoride ele alınmaması gerektiği de yine Kuran'ın bir ihtarı olmuştur.¹⁹⁰

Kimi bedevilerin belli bir kültür düzeyine ulaştığına işaret eden rivayetler mevcuttur. Örneğin hac mevsiminde Hz. Peygamber ile karşılaşan bir kişinin yanında Lokman'ın Mecellesi (sahife veya hikmet şeklinde) olduğunu söylemesi,¹⁹¹ bunu kanıtlar nitelikte gösterilmiştir.¹⁹² Ayrıca bedevilerin özellikle neseplerini, tarihlerini, geleneklerini, örf ve adetlerini ihtiva ettiği¹⁹³ için şiirlere çok ihtimam gösterdikleri kaydedilmiştir. Nitekim bunun bir sonucu olarak, okuma ve yazma bedeviler arasında övünme sebepleri arasında olmasa da şairlerden bir kısmının şiirlerini yazdırdıkları söylenmektedir.¹⁹⁴ Bazı bedevilerin de hac ve panayır gibi zamanlarda şehir merkezlerine gelerek, bu sayede bir şeyler öğrenme fırsatı buldukları kaydedilmektedir.¹⁹⁵

Bunlara ilave olarak, hem bedevilerin hem de hadarilerin ilmi faaliyetler açısından önem verdikleri kimi ortak noktaların varlığından bahsedilmektedir. Hem bedevi hem hadari Arapları güzel şiir söylemeyi, fesahat ve belagat sahip olmayı ve bu konu ile ilgili marifetlerini göstermeyi faziletin bir ölçüsü olarak görmüşlerdir.¹⁹⁶

Cahiliye Dönemi'nde eğitimin yerleşik insanın bir uğraşı olarak görülmesine karşın, İslam dininde ilk yıllarından itibaren böyle bir anlayışın görülmediği anlaşılmaktadır. Resulullah'ın bi'setin daha ilk yıllarından itibaren eğitimde eşitlik ilkesini uyguladığı görülmektedir.¹⁹⁷ Eğitim konusunda bedevilere de imkan tanıdığı rivayet edilmektedir. Nitekim bazı bedevilerin Resulullah'a gelip tedrisatlarını bizzat Resulullah'dan aldıkları rivayet edilmektedir.¹⁹⁸ Buna rağmen kimi bedeviler gerek

¹⁹⁰ Tevbe: 9/97-98

¹⁹¹ İbn-i Hişam, c. 2, s. 70-77.

¹⁹² Derveze, s. 338.

¹⁹³ Zeydan, c. 1, s. 592; Harun Ögmüş, Cahiliye Döneminde Araplar (Cahiliye Şiirine Göre İslam Öncesi Arap Toplumu ve Kur'an'ın Getirdiği Değişim), İz Yayıncılık, İstanbul 2013, S. 18.

¹⁹⁴ Fuad Sezgin, "Orjinallik ve İntihal Arasında Eski Arap Şiiri", (Çev.: Hasan Taşdelen), Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1993, Cilt: V, Sayı: 5, s. 313.

¹⁹⁵ Sırma, s. 296

¹⁹⁶ Ahmet Cevdet Paşa, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Hayatı, Çelik Yayınları, İstanbul, s. 52-53.

¹⁹⁷ Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 239.

¹⁹⁸ Ebu'l-Hüseyin Muslimu'bnu'l-Hacca El-Kureyşi En-Nisaburi, Sahih-İ Muslim Ve Tercümesi, (Ter. Mehmed Sofuoğlu) İrfan Yayınları, İstanbul 1968, c. 1, S.68. Kitabu'l-ıman, 12 (13)

İslam'ın ilk dönemlerinde, gerek sonraki dönemlerinde eğitim konusunda istenilen seviyeye ulaşamamışlardır.¹⁹⁹

1.2.2. Sosyal Sınıf ve Eğitim İlişkisi

Tarihte yönetimin seçkin bir grubun elinde olduğu toplumlarda, eğitim faaliyetleri de bu seçkin zümrenin tekelinde bulunmuştur.²⁰⁰ Tarihin en eski devirlerinde bile bu asilzadelerin eğitim alanındaki ayrıcalıkları görülmüştür. Nitekim Antik devirde eğitim sadece asiller için söz konusu olmuştur.²⁰¹ Eski Yunanlılarda da eğitim asillerin işi olarak görülmüş, kölelerin ise böyle bir hakkının ve hatta özelliğinin olduğu bile kabul edilmemiştir.²⁰² Eski Avrupa'da da eğitim, asilzade olan hürlerin elinde bulunmuştur.²⁰³

Tarihin en eski dönemlerindeki bu durum, Cahiliye Devri'nde Arabistan'a komşu olan diğer devletlerle de benzerlik göstermekteydi. Bu cümleden olarak, Bizans, İran, Çin ve Hindistan gibi devletlerde de eğitim fırsatından toplumun asilzadesi olan hürler yararlanıyordu. Sıradan olan avam ve köleler için ise bu tür bir imtiyazdan pek söz edilmemiştir.²⁰⁴

Tarihin eski toplumlarında ve aynı dönemdeki diğer devletlerde görülen bu durum, Cahiliye Dönemi'nde Araplar arasında da benzerlik arz etmekteydi. Zira Araplarda da tüm imkanlar genel anlamda azınlık durumundaki hür insanların tasarrufu altında bulunuyor ve bu imkandan onlar faydalanıyordu.²⁰⁵ Tüm imkanlarda olduğu gibi eğitim konusunda da benzer bir durum söz konusuydu.²⁰⁶

Genelde Arabistan'da özelde ise Hicaz bölgesinde, sosyal sınıflar arasında sadece hürler eğitim ve öğretim yapma hak ve imkanına sahip olmuşlardı.²⁰⁷ Fakat buna rağmen tüm hürlerin de eğitim konusunda aynı seviyede olmadığı görülmüştür. Zira eğitim ve öğretimle daha çok önemli şehir merkezlerinde oturan seçkin insanların

¹⁹⁹ Ögmüş, s. 65.

²⁰⁰ Varış, s. 156.

²⁰¹ Şişman, s. 46.

²⁰² Varış, s. 43; Bayraktar, "İslâm'a Göre Kadının Eğitim-Öğretimi", s. 80.

²⁰³ Varış, s. 156.

²⁰⁴ Rafsancani vd., s. 56, 122, 136; Şişman, s. 49, 123.

²⁰⁵ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 34.

²⁰⁶ Uğur Mücteba, Hicri Birinci Asırda İslam Toplumu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s.6.

²⁰⁷ Taha Hüseyin, Cahiliye Şiiri Üzerine, (Çev.: Şaban Karataş), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012, s. 41; Mücteba, s. 6.

ilgilendiği kaydedilmiştir.²⁰⁸ Yine hürler içinde olmasına rağmen özellikle bedeviler, eğitim ve öğretim işine ilgisiz duruyor, çoğu zaman da bu imkândan mahrum kalıyorlardı.²⁰⁹

Her ne kadar eğitim öğretim yapma hak ve imkanına daha çok hürler sahip olsa da kölelerin bundan tamamen mahrum kaldığını söylemek isabetli görünmemektedir. Çünkü bazı kaynaklarda kölelerin de bazı tedrisatlardan geçtiği kaydedilmiştir. Örneğin Daru'n-Nedve'de kölelerin terbiye edildiği rivayet edilmektedir.²¹⁰ Ayrıca diğer uygar ve medenileşmiş toplumlardan alınıp köle pazarında satılan kimi kölelerin geldikleri ülkelerden belirli bir kültür seviyesine ulaşmış ve her türlü sanata aşına olmuş birçok köleden bahsedilmektedir.²¹¹ Hatta bunlardan bazılarının okur-yazar oldukları bile tahmin edilmiştir.²¹² Teym kabilesinden Abdullah b. Cud'an'nın kölesi olan Sheyb b. Sinan'nın eğitimi açısından Bizanslı sayılması²¹³ bunlara örnek olarak gösterilmektedir. Bu bilgilere göre bu toplumda bazı kölelerin belli bir kültür düzeyine ulaştıkları ve bazı sanatlara aşına oldukları anlaşılmaktadır.

Cahiliye Dönemi'nde Araplar arasında kölelerin sahip olduğu belli başlı sanatsal, ilmi ve kültürel aktiviteler için kaydedilen bazı bilgileri şöyle sıralayabiliriz:

Yazı bilenlerin çoğunun asil ailelerden olduğu söylene de²¹⁴ bazı kölelerin de yazıyı bildiğini işaret eden rivayetler bulunmaktadır. Örneğin hicret esnasında Hz. Ebu Bekir'in kölesi Amir bin Führeyre'nin kendilerini takip eden Süraka'ya, Resulullah'ın emriyle eman mektubunu bir deri parçası üzerine yazdığı rivayet edilmektedir.²¹⁵ Başka kaynaklarda bu mektubu Hz. Ebubekir'in yazdığı rivayet edilse de²¹⁶ bu rivayet kölelerden bazılarının yazıyı bilmiş olabileceğini göstermektedir. Yine Bedir Savaşı'nda esir düşmüş olan Mekkelilerden fidye parasını ödemeyecek kadar fakir kişilerin, Müslüman çocuklara okuma öğretmesi mukabilinde serbest bırakılmalarından hareketle,

²⁰⁸ Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 273; Gözütok, İlk dönem İslam Eğitim Tarihi (Hz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim), s. 8.

²⁰⁹ Gözütok, İlk dönem İslam Eğitim Tarihi (Hz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim), s. 8.

²¹⁰ Eb'ul-Velid Muhammed El-Ezraki, Kabe ve Mekke Tarihi, (Ter.: Y. Vehbi Yavuz), Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s.365.

²¹¹ Zeydan, c. 2, s. 231.

²¹² Derveze, s. 205.

²¹³ Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 123.

²¹⁴ Canan, Peygamberimizin Okuma-Yazma Seferberliği ve Öğretim Siyaseti, s. 30.

²¹⁵ İbn Şihab Ez-Zuhri, Muhammed B. Müslim B. Ubeydillah, El- Meğazi (İlk Dönem İslam Tarihinde Savaşlar), (Çev.: Muhammet Nur Akdoğan), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016, s. 93.

²¹⁶ İbn-i Hişam, c. 2, s. 144.

Mekke ahalisinden yalnızca liderlerin, zenginlerin ve tüccarların değil, aynı zamanda orta halli ve fakir kişilerin de okuma bileceği yorumu yapılmıştır.²¹⁷ Bunlardan bazılarının okuma bilen kölelerden olabileceği düşünülebilir. Çünkü Kureyşliler birtakım siyah köleleri savaşta yeri geldikçe kullanıyorlardı.²¹⁸ Bu tür köleler arasında okuma bilenlerden bazılarının Bedir Savaşı'nda esir olarak Müslümanların eline geçmiş olması, ihtimalden uzak görülmemelidir.

Kölelerin özellikle meslek bilgisi hakkındaki bilgileri azımsanmayacak durumdaydı. Örneğin Rum asıllı demirci kölelerin varlığı rivayet edilmektedir.²¹⁹ Yine Mekke'de marangozluk ve benzeri zanaatlar ile meşgul olup dışarıdan gelen kıpti kişiler hakkında rivayetler vardır.²²⁰ Medine'de marangozluk işiyle uğraşan kölelerin de olduğu bilinmektedir. İslam dini döneminde de bir kısım kölenin bilgilerinden meslekleri çerçevesinde faydalandığı kaydedilmektedir.²²¹

İptidai düzeyde de olsa kimi kölelerin dini ritüellerini ifa edecek kadar dini bilgiye sahip oldukları rivayet edilmektedir. Örneğin Taif bölgesinde Hıristiyan kölelerin var olduğu ve bunların Hıristiyan dini hakkında bilgi sahibi olduğu görülmektedir. Nitekim Hz. Addas onlardan bir tanesiydi.²²²

Cariyelerin savaş esnasında veya eğlence meclislerinde şarkılar söylendiğine bakılırsa²²³ bunlardan bazıları müzik bilgisine sahip olmalı. Kölelerin kendi sahiplerinin hizmetinde bulunmaları için gündelik hayatta zaruri olan bazı pratik bilgilerinin de olması beklenilir.

Yine cahiliye toplumunda küçük büyük herkesin şiir hakkında bilgi sahibi olduğu bir dönemde²²⁴ kölelerin de bundan uzak kalması beklenemez. Çok iyi bir düzeyde olmasa da kölelerin de şiir ve çeşitli edebi bilgilere sahip olduklarını söyleyebiliriz.

Bu dönemde zanaat, ticaret ve savaşta kölelerden istifade ediliyordu.²²⁵ Bu işleri yapabilmek için bu konularda belli bir bilgi ve tecrübe gerekir. Kölelerin de ticaret, zanaat ve askeri eğitim konusunda bazı bilgilerinin olabileceğini düşünüyoruz.

²¹⁷ Derveze, s. 236.

²¹⁸ Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 35

²¹⁹ Belazuri, s. 62.

²²⁰ İbn-i Hişam, c. I, s. 119.

²²¹ Buhari, Muhammed B. İsmail El-Buhari, Sahih-İ Buhari Muhtasarı Tecrid-İ Sarih, (Çev.: Abdullah Feyzi Kocaer), Turkuvaz Matbaacılık, 2013, Salat: 511

²²² İbn-i Hişam, c. 2, s. 70-71.

²²³ İbn-i Hişam, c. 2, s. 318.

²²⁴ Zeydan, c. 1, s. 589.

²²⁵ Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 35; Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 117.

Hz. Peygamber dönemine gelince, Cahiliye Dönemi'nin aksine İslam eğitim anlayışında cariye ve kölelerin de eğitilmesine aynı derecede önem verilmiştir.²²⁶ İslam'da eğitim için fırsat eşitliği sağlanmıştır. Köle ve cariyelerin de öteki insanlar gibi eğitim hakkının olduğu anlayışı mevcut olmuştur. Hz. Peygamber de köle ve cariyelerin eğitimine önem verdiği için bizzat kendisi bunların eğitimiyle ilgilenmiştir.²²⁷ Hz. Peygamberin Medine'de Suffa mektebinde kölelerin yatılı olarak kalmalarını sağlayıp onlara eğitim vermesi, onun kölelerin eğitimine verdiği önemin bir işareti olarak ele alınabilir.

İslam'ın ilk dönemlerinde görülen bu manzaranın aksine, Müslümanların daha sonraki kimi uygulamaları Cahiliye Dönemini andırdığı düşünülmektedir. Cariyelerin eğitim ve öğretimi yüksek bir kazanç getirmiş olduğundan bu şekilde para kazanmak isteyen bir kişi köle pazarında zeka ve yetenek açısından yetenekli olan bir köleyi alır, ona şiir, edebiyat, müzik bilgileri veya Kur'an okumayı öğretir, Arap dil bilgisi vb. birçok konuda onu eğitir ve onu yüksek bir fiyata satardı.²²⁸ İşte bu durum Cahiliye Döneminin bu konudaki uygulamasını akla getirmektedir.

1.2.3. Cinsiyet ve Eğitim İlişkisi

Tarihi süreç içerisinde, sosyal kurumların şekillenmesinde cinsiyet ayrımı etkili olmuş, kadın ve erkek arasında çoğu zaman birçok alanda fark olmuş, kadın ve erkeğin aynı haklara ve aynı statüye sahip olmadıkları görülmüştür.²²⁹ Tarih boyunca toplumlara genel itibarıyla erkek egemen bir kültür hakim süregelmiştir.²³⁰ Kadınlar ise sadece erkeklerin yararlanacağı ve herhangi bir hakkı bulunmayan varlıklar olarak kabul edilmiştir.²³¹

Kadın erkek arasındaki bu ayrımcılık eğitim faaliyetlerinde de kendisini bariz bir şekilde göstermiştir. Nitekim tarihteki eğitim uygulamalara bakıldığında kadın ve erkeğin toplumdaki konumu, dini inanç, gelenek ve kültür gibi nedenlerden kadına diğer

²²⁶ Öymen, s. 65; İbrahim Canan, Peygamberimizin Hadislerinde Medeniyet Kültür ve Teknik, Cihan Yayınları, İstanbul 1984, s. 82.

²²⁷ Muslim, Salat: 249

²²⁸ Zeydan, c. 2, s. 585.

²²⁹ Şakir Gözütok, Kadınlara Da Farzdır, Ensar Yayınları, İstanbul 2017, s. 27.

²³⁰ Hüseyin Yılmaz, "Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi", Değerler Eğitimi Dergisi, 2007, cilt: V, sayı: 14, s. 109.

²³¹ Seyyid Kutup Kuran'ın Gölgesinde Kadın, (Çev.: Mustafa Nuhuğlu), Ravza Yayınları, İstanbul 1995, s. 55-64.

sosyal haklar verilmediği gibi eğitim öğretim hakkı da verilmemiştir.²³² Sözelimi eski çağlarda Babil ve Asurlar'da kadınlara ve onların eğitimine önem verilmemiş, dünyanın en medeni insanları sayılan eski Romalılar da kızların eğitim ve öğretimini göz ardı etmişlerdir. Aynı şekilde kültür ve medeniyet açısından ileri bir düzeyde olmalarına rağmen eski Yunanlılarda da sadece hür erkeklere öğrenme fırsatı verilmiş, kadınların ise eğitim öğretimine ihtimam göstermemişlerdir.²³³

Cahiliye Dönemi'nde de tüm dünyada kadının durumu pek iyi görünmüyordu. Bu dönemde kadın, yeryüzündeki bütün topluluklar arasında hakaret ve zelillığe mahkum edilmiş, esaret altında bulundurulmuştur.²³⁴ Nitekim bu dönemde Hindistan, İran, Bizans ve Çin gibi devletler başta olmak üzere, dünyanın diğer yerlerinde de kadın, benzer bir esarete mahkum edilmiş vaziyetteydi. Diğer kurumlar gibi eğitim öğretim kurumu da genel itibarıyla üst tabakadan olan erkekler için işlev görüyordu. Bununla beraber toplumda belli bir yer edinen üst sınıfa mensup kimi kadınlar da belli bir ölçüde eğitim ve diğer imkanlardan faydalanmışlardır.²³⁵

Bu dönemde Araplardaki durum da buna benzer bir manzara aksettiriyordu.²³⁶ Araplar arasında da erkeğin tartışmasız bir üstünlüğü vardı.²³⁷ Bu dönemde Araplarda kadın miras başta olmak üzere²³⁸ daha pek çok haktan mahrum bırakılmıştı.²³⁹ Eğitim öğretim de mahrum oldukları haklardan biri olarak telakki edilmiştir. Kadınların eğitimi daha çok kişisel gayretlere bırakılmış; kadın, eğitim ve öğretim kurumları yerine evlerine veya çadırlarına hapsedilmişti.²⁴⁰ Yani evler kadınların eğitim yeri olmuş, öğretimleri ise bilhassa aileleri tarafından gerçekleştirilmiştir.²⁴¹ Buradaki eğitim ise kızın annesi tarafından ev işlerini ve kadının sorumluluğunda olan görevleri

²³² Gözütok, Kadınlara Da Farzdır, s. 27; Bayraktar, "İslâm'a Göre Kadının Eğitim-Öğretimi", s. 79.

²³³ Bayraktar, "İslâm'a Göre Kadının Eğitim-Öğretimi", s. 79-80.

²³⁴ Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 117.

²³⁵ Rafsancani vd., s. 120, 134

²³⁶ Rıza Savaş, Hz. Muhammed (S.A.V.) Devrinde Kadın, Ravza Yayınları, İstanbul 1991, s. 24

²³⁷ Demircan, "Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Câhiliye Arapları", s.58-59

²³⁸ Hamidullah, İslam'a Giriş, s. 237.

²³⁹ Bayraktar, "İslâm'a Göre Kadının Eğitim-Öğretimi", s. 82.

²⁴⁰ Şakir Gözütok, "İslâm Tarihinde Kadın Öğretimi İle İlgili Bazı Yaklaşımlar", Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2001, sayı: 2, s.291

²⁴¹ Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 269-275; Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 121.

öğrenmekten ibaretti.²⁴² Ayrıca Daru'n-Nedve'nin de cariyelerin eğitimi için kullanılan bir eğitim yeri olduğu daha önce de söylenmişti.²⁴³

Bu dönemde tüm kadınların aynı seviyede olmadığı fark edilmektedir. Zira bu dönemde kültür seviyeleri yüksek kadınların varlığından da bahsedilmektedir. Kültür seviyesi yüksek olan bu kadınların ise ancak toplumda yüksek bir statüye sahip hür kişilerden olabileceğine işaret edilmiştir.²⁴⁴ Bu kadınların sayısı çok sınırlı olmalıydı. Çünkü bunlar daha ziyade Mekke, Medine ve Taif gibi merkez yerlerde eşrafın kadınlarıydı. Bunlar toplumda saygın bir yere sahip olmuşlardır. Hatta bunlardan bazılarının kabiledede pek çok erkekten çok daha itibar gördükleri de söylenmektedir.²⁴⁵

Bu toplumda okuma yazma bilen, ticaret ve edebiyatla uğraşan²⁴⁶ ve toplumda belli bir yer elde etmiş bazı kadınlardan söz edilmektedir. Onlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Kureyş kadınlarından Hz. Hatice Hint Binti Utbe, Ama Binti Alkame, Medine kadınlarından Ummu Umare Binti Kab, Ummu Hakim Binti El-Haris, meşhur Arap şairi Hansa ve kız kardeşi Selma belirli bir statüye sahip olan kadınlardandı.²⁴⁷ Bunlar içerisinde yer alan Hz. Hatice tüccar bir kadın olup toplum içerisinde mümtaz bir yere sahipti.²⁴⁸

Sözü geçen dönemde, Arap yarımadasında okuma yazma çok yaygın olmadığı için okuma yazma bilen kadınların sayısı da fazla değildi.²⁴⁹ Fakat yazı konusunda bilgi sahibi bazı kadınların var olduğu da rivayet edilmektedir. Hatta bu konuda kimi kabileler ön plana çıkmıştır. Örneğin Cahiliye Dönemi'nde erkeklerinin yanı sıra kadınlarının da okuryazar olduğu ve Hz. Ömer'in de mensubu olduğu Mekke'nin önemli kabilelerin biri olan Benu Adiy Kabilesi, bu konuda önem bir yere sahipti. Bunlardan Hz. Ömer'in kız kardeşi Fatma İbnü'l Hattab İslam'dan önce okuma yazma bilen

²⁴² Demircan, "Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Câhiliye Arapları", s. 86.

²⁴³ Ezraki, Kabe ve Mekke Tarihi, s.365.

²⁴⁴ Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 269-273; Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 121.

²⁴⁵ Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 39; Apak, s. 146.

²⁴⁶ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 628; Savaş, Hz. Muhammed (s.a.v.) Devrinde Kadın, s. 24

²⁴⁷ Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 122; Zeydan, c. 1, s. 599; Bayraktar, "İslâm'a Göre Kadının Eğitim-Öğretimi", s. 83.

²⁴⁸ İbn-i Hişam, c. I, s. 116.

²⁴⁹ Nusrettin BOLELLİ, "İslam Tarihinde Okuma-Yazma Ekseninde Arapçanın Gelişmesine Katkı Yapan Kadınlar = the Women Who Contributed to Arabic Development in Terms of Literacy in İslamic History", Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2012, cilt: II, sayı: 3, s. 19.

kadınlar arasındaydı.²⁵⁰ Yine Hz. Ömer'in kız kardeşi Ümmü Cemil Binti Hattab'ın da o dönemde okuma bildiğini işaret eden rivayetler vardır.²⁵¹ Aynı şekilde Hz. Ömer'in yakın akrabalarından birisi olan Şifa el-Adeviyye okuma yazmayı biliyordu. Kızı Hafsa Binti Ömer de bunlardan biriydi. Başka aileden okuma bilen kadınlar da vardı. Ümmi Külsüm Binti Ukbe, Ayşe Binti Sa'd, Kerime Bint'ül- Mikda'nın bunlar arasında ismi zikredilmektedir.²⁵² Ayrıca Varaka İbn Nevfel'in kız kardeşi Kutayle için de 'kutsal kitapları okurdu' kaydı bulunmaktadır.²⁵³ Okuma ile beraber bazı kadınların şiir ve müzik gibi konularda da bilgi sahibi olduğuna işaret eden rivayetler vardır.²⁵⁴

İslam eğitim tarihinde bu konuyla ilgili hakim olan anlayış kısaca şöyle izah edilebilir: İslam dinine göre kadın ve erkek tek bir nefisten yaratılmıştır.²⁵⁵ Bu anlamda aralarında herhangi bir fark gözetilmemiştir. Hz. Peygamber, kadın ve erkeğin aynı anne ve babanın çocukları olduğuna vurgu yaparak,²⁵⁶ bu durumu bir kez daha teyit etmiştir. Eğitim konusunda ise kadın erkek arasında herhangi bir fark olmadığına dikkat çekmiştir.²⁵⁷ Bu anlayıştan dolayı Müslümanlar Asr-ı Saadet ve sonrası dönemlerde kadın eğitimine gereken ihtimamı göstermeye çalışmış, kadın erkek arasında eğitim alanında bir ayrımcılığa gitmemiştir.²⁵⁸ Bunun bir göstergesi olarak, Hz. Peygamber Kur'an nazil olduğu zaman onu önce erkeklere sonra da bayanlara okuyarak²⁵⁹ arada herhangi bir fark gözetmediğini tescil etmiştir.

Hz. Peygamber ailenin temel unsuru olan kadınların eğitimine özen göstermiştir. Kadınların okuma yazma ve ailevi meseleler öğrenmelerini de teşvik ederek²⁶⁰ onları ilim öğrenme konusunda cesaretlendirmiştir. Aynı şekilde bir ilim mektebi olan mescitlere, kadınları bizzat Hz. Peygamber teşvik etmiştir.²⁶¹ Hatta Hz. Peygamber,

²⁵⁰ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 100, 153.

²⁵¹ Zuhri, s. 35.

²⁵² Belazuri, s. 540.

²⁵³ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 630.

²⁵⁴ İbn-i Hişam, c. 3, s. 270.

²⁵⁵ Nisa: 4/1

²⁵⁶ Vakıdî, s. 925.

²⁵⁷ Buhari, İlim: 66

²⁵⁸ Canan, Peygamberimizin Okuma-Yazma Seferberliği ve Öğretim Siyaseti, s. 90; Bayraktar, "İslâm'a Göre Kadının Eğitim-Öğretimi", s. 89.

²⁵⁹ İbn-i İshak, s. 205.

²⁶⁰ Belazuri, s. 540.

²⁶¹ Tirmizî'li Ebu İsa Muhammed Bin İsa Bin Sevre, Sünen-İ Tirmizî Tercümesi, (Ter.: Osman Zeki Mollamehmetoğlu), Yunus Emre Yayınevi, İstanbul, c. I, Sefer Babı: 397; Muslim, Salat: 442.

Mescid-i Nebevi’de kadınlara özel bir yer ayırmış²⁶² ve kadınlar için bir gün de tahsis etmiştir.²⁶³

Hız. Peygamber döneminde kadın eğitime verilen bu önemden dolayı sonraki dönemlerde kadınlar erkeklerle ilmi konuda rekabet edebilecek duruma bile gelmişlerdir.²⁶⁴ Eğitim konusunda kendisine bu kadar olanak sağlanan kadınların pek çok alanda aktif rol aldıkları görülmüştür. Hız. Peygamber döneminde kadınların istihdam edildiği bazı konuları şöyle sıralayabiliriz: Okuma yazma,²⁶⁵ tıbbi hizmetler,²⁶⁶ hukuki meseleler, matematik, edebiyat tarihi ve folklorik konular, kültürel alanlar,²⁶⁷ ticaret, öğretmenlik ve daha pek çok alanda kadınların istihdam edildiği görülmektedir.²⁶⁸

Ne yazık ki zaman içerisinde İslam’ın kadınlara vermiş olduğu özgürlükler çeşitli sebeplerden ötürü kısıtlanmış ve bu özgürlükler ellerinden alınmaya çalışılmıştır. Bu konuda özellikle kültürel geleneklerin, israiliyat menşeli rivayetlerin ve ehliyetiz kişilerin yorumlarının etkili olduğu öne sürülmüştür.²⁶⁹ Bunun bir neticesi olarak, Cahiliye Dönemi’ndeki eğitim öğretim etkinliklerinde yalnızca erkek merkezli anlayış, İslam’ın sonraki yıllarına da²⁷⁰ sirayet etmiştir.

1.2.4. Sosyal Kategoriler ve Eğitim İlişkisi

İnsan için eğitim, yaşam boyu devam eder.²⁷¹ Bu süreklilik bir süreç halindedir. Bu süreç yerine getirilirken toplum içerisinde yaşayan her birey bilinçli veyahut bilinçsiz bir şekilde ya bir eğitici/öğretici veya bir eğitilen/öğrenen olarak yer alır. İşte bu sürece sosyal öğrenme süreci denir.²⁷² Bu durumda toplumun her bireyi yaşa ne

²⁶² Buhari, İlim:84; Suffa’da bayanlara eğitim öğretimin bulunabileceği özel bir mekan olan suffetu’ - Nisa diye bilinen bir yerin tahsis ettiği söylenmektedir. Geniş bilgi için bkz. Gözütok, Kadınlara Da Farzdır, s. 56.

²⁶³ Buhari, İlim: 87

²⁶⁴ Hamidullah, Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmam İbn Münebbih, s. 31.

²⁶⁵ Belazuri, s. 540.

²⁶⁶ İbn-i Hişam, c. 3, s. 329; Vakıdi, s. 442.

²⁶⁷ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 563.

²⁶⁸ Gözütok, Kadınlara Da Farzdır, s. 39-42.

²⁶⁹ Konuyla ilgili rivayetler ve iddialar için bkz. Gözütok, Kadınlara Da Farzdır, s. 62-93; Bayraktar, ‘‘İslâm’a Göre Kadının Eğitim-Öğretimi’’, s. 82; Yılmaz, ‘‘Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi’’, s. 109.

²⁷⁰ Goldziher, s. 90.

²⁷¹ Varış, s. 13.

²⁷² Şişman, s. 4.

olursa bir eğitim sürecinde yer alır. Toplumların devamını sağlayan kültürel mirasın devamı için bu süreklilik önemli görülmüştür.²⁷³

Cahiliye Dönemi'nde de küçük büyük herkesin bu sosyal öğrenme sürecinde yer aldığı görülmüştür. Söz gelimi bu dönemde toplumun neredeyse her şeyini ihtiva eden ve edebiyatın merkezi olan şiir,²⁷⁴ küçük büyük fark etmeksizin herkes tarafından öğrenilirdi.²⁷⁵ Yine ilimlerinin parametreleri arasında sayılan hitabete küçük büyük herkes ilgi göstermiş²⁷⁶ ve öğrenmeye çalışmıştır. Yaşam koşullarının gereği olarak askerlik bilgi ve tekniğini yaşı kaç olursa olsun herkes öğrenmeye gayret etmiştir.²⁷⁷

Hayatını sürdürecektik kadar meslek öğretimi, gündelik dini pratiklerini yapacak kadar dini ilim, toplumda yer edinecek kadar gelenek ve göreneklerin öğrenimi gibi daha pek çok konu hakkındaki bilgi küçük büyük toplumda yer alan herkes tarafından öğrenilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda Cahiliye Dönemi'nde eğitimde belli bir yaş kategorisi yoktur, diyebiliriz. Bu bilgilerden Cahiliye Dönemi sosyal kategoriler ve eğitim ilişkisini şöyle ifade edebiliriz: 'ihtiyaç için belli yaşta eğitim değil, her yaşta eğitim' anlayışı gelişmiştir.

Bu dönemde Arabistan'da sistemli, düzenli ve planlı eğitim öğretim faaliyetleri mevcut olmadığı için²⁷⁸ eğitim kurumlarında yaşlara göre bir sınıflandırmanın tam anlamıyla yapılmış olması çok da mümkün görünmemektedir. Fakat bununla beraber kimi eğitim kurumlarında belli yaş gruplarının öne çıktığı söylenebilir. Bu dönemdeki eğitim kurumlarında genel anlamda yetişkin eğitiminin daha çok öne çıktığı söylenebilir. Eğitim kurumlarında yetişkin eğitiminin öne çıkmasını, yetişkinlerin toplumdaki sosyal kurumlarla daha çok etkileşim halinde olmasına ve çocuklara özgü eğitim kurumlarının azlığına bağlayabiliriz. Yetişkinlerin yararlandığı birkaç eğitim yerine örnek vermek gerekirse panayırlar, Daru'n-Nedve ve Semer (Gece Sohbetleri) gibi daha pek çok yerde yetişkin eğitimi öne çıkmıştır. Çocuk eğitimi ise bazı yerlerle mahdut gibiydi. Çocukların eğitimi sistemli bir eğitim kurumu olmadığı için evler,

²⁷³ Ayhan, s. 18; Varış, s. 13.

²⁷⁴ Hodgson, s. 431- 433;

²⁷⁵ Zeydan, c. 1, s. 589.

²⁷⁶ Ling, s. 28; Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 67.

²⁷⁷ Lewis, s. 32; Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 830

²⁷⁸ M. Faruk Bayraktar, İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri (8. Baskı), M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 78; İlhan Yıldız, "Hz. Peygamber'in Mekke Dönemi Yaygın Eğitim Çalışmaları -Din Eğitimi Açısından Bir Temellendirme Denemesi-", Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1995-1998, cilt: II, sayı: 2, s. 304.

badiye (çöl),²⁷⁹ küttab ve Beytu'l-Midras gibi eğitim kurumlarında²⁸⁰ verilmeye çalışılmıştır.

İslam'da ilim öğrenmenin sınırlı bir yaşı olmadığı için her Müslüman ömrünün hangi döneminde olursa olsun bununla ilgilenmelidir.²⁸¹ Bu açıdan ister yetişkin olsun ister çocuk, İslam eğitim anlayışında her yaş kategorisinin eğitimine önem verilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber yetişkinlerin eğitimine önem verdiği gibi çocukların da eğitimini önemsemiştir. Bunu ilk uygulayan da kendisi olmuştur. O başta kendi çocukları olmak üzere diğer bazı çocukların eğitimiyle bizzat ilgilenmiştir.²⁸² Fakat İslamın ilk yıllarında çeşitli sebeplerden dolayı yetişkinlerin eğitimine öncelik verilmiştir.²⁸³

1.2.5. Yöntem-Teknik ve Eğitim İlişkisi

Aktarılan her bilginin bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde bir yöntem ve teknik muvacesinde aktarıldığı söylenebilir. Eğitim etkinliklerinde de bu yöntemlerin kullanıldığı sanılmaktadır. Çünkü bir bilginin başkasına doğru bir şekilde aktarılmasında bazı öğretim yöntemlerin etkili olacağı düşünülüyor. Eğitim etkinliklerinin bir plan ve program çerçevesinde gerçekleştirilmesi ise kullanılacak bu yöntemlerin başarı düzeyini etkileyecektir. Cahiliye Dönemi'nde de mevcut eğitim etkinliklerinde bazı öğretim yöntemlerinin kullanılmış olması gerekir. Fakat bu yöntemleri kullanmada ne düzeyde başarı elde ettikleri ise bir tartışma konusudur.

Daha önce söylendiği gibi bu dönemde Arabistan'da sistemli, düzenli ve planlı bir eğitim öğretim faaliyeti mevcut olmadığı için²⁸⁴ eğitimdeki yöntemlerin ancak sınırlı bir şekilde kullanıldığı anlaşılıyor. Bundan dolayı bu yöntemlerden elde edile başarı da düşük bir seviyede olmalı.

²⁷⁹ Hizmetli, s. 165; Gözütok, İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi (Hz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim), s. 64.

²⁸⁰ Jacob M. Landau, 'Küttâb', Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara 2003, Cilt:27, s. 3.

²⁸¹ Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 247.

²⁸² Muslim, Zekat: 1069

²⁸³ Selâhattin Parladr, "Hz. Peygamber Devrindeki Eğitim Anlayışı ve İşleyişi", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1983, sayı: 1, s. 267; Gözütok, İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi (Hz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim), s. 194.

²⁸⁴ Bayraktar, İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri, s. 78; Yıldız, s. 304.

Bu dönemdeki öğretim yöntem ve tekniklerine geçmeden önce öğretim stratejisinden başlamanın yararlı olacağı kanaatindeyiz. Öğretim stratejisi olarak bu dönemde genel itibarıyla sunuş yoluyla öğretim stratejisi uygulandığı söylenebilir. Bu öğretim stratejisine göre birey bilgileri hazır olarak alır. Yani kavramlar, ilkeler, olgular ve fikirler öğrenci konumunda olan bireye sunulur o da bunları alır.²⁸⁵ Bu bağlamda Cahiliye Dönemi'nde de kişiler mevcut imkanlar muvacehesinde, gündelik pratik bilgileri hazır olarak bir eğitimciden almıştır, denilebilir.

Bu dönemde kullanılan öğretim yöntem ve teknikleri ise çok fazla çeşitlilik göstermeyip belli bazı yöntemler daha çok kullanılmıştır. Geleneksel bir yöntem olan takrir yöntemi²⁸⁶ bu dönemde önemli bir yere sahipti. Çünkü özellikle sosyal konuların aktarılmasında çok fazla etkili olan bu yöntem, Cahiliye Dönemi'nde en çok kullanılan öğretim yöntemi olarak ele alınabilir. Cahiliye Döneminde, yazının çok yaygın olmamasından dolayı eğitim etkinliklerinde bilgilerin, genel itibarıyla şifahi bir yolla aktarılmış olması ise takrir yönteminin daha çok kullanılmasını tetiklemiş olmalı. Küttablarda, gece sohbetlerinde, panayırlarda vb. daha birçok eğitim-öğretim yerinde takrir yöntemi göze çarpmaktaydı.

Yazının yaygın olmamasından dolayı Cahiliye Dönemi'nde Arapların kültür, bilgi ve hatıralarının muhafazası ve aktarımı daha çok sözlü gelenekle, insanı şaşırtacak derecede gelişmiş olan Arap hafızaları sayesinde yapılmaktaydı.²⁸⁷ Hafızanın bu kadar kullanıldığı Cahiliye Dönemi'nde ezber, eğitimde çok önemli bir yer tutmaktaydı.

Tartışma yöntemini aktif olarak kullandıklarını söyleyebiliriz. Çünkü İslam'ın kendisi ile mücadele etmiş olduğu cahiliye Araplar güçlü bir tartışma geleneğine sahipti.²⁸⁸ Özellikle müfahare meclislerinde, şiir yarışmalarında, Muallakat-ı Seba' şiirlerin seçilmesinde, gece sohbetlerinde²⁸⁹ ve daha birçok yerde bu yöntemin kullanıldığı düşünülmektedir. Betimlemenin de bir yöntem olarak kullanıldığı

²⁸⁵ Şişman, s. 14.

²⁸⁶ Anlatma (Takrir Yöntemi): Öğreticinin sahip olmuş olduğu bilgileri öğrenen durumundakilere iletildiği geleneksel bir yöntemdir. Düz anlatım yöntemi de denilen bu yöntem, sözlü anlatıma dayalı birçok dersin ve özellikle de sosyal derslerin öğretiminde çok sık kullanılmaktadır. (Şişman, s. 15)

²⁸⁷ Juynboll, G. H. A., 'İslâm'ın İlk Döneminde Kur'an Kıraatı(=Okuma)nın Durumu', (çev.: Yusuf Alemdar, Nüşa), Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, 2004, cilt: IV, sayı: 12, s.83.

²⁸⁸ Taha Hüseyin, s. 41.

²⁸⁹ Derveze, s. 248.

söylenbilir. Gece sohbetlerinde gezilen ülkelerin betimlenmesi ve şiirlerde tasvirin yapılması bu yöntemin kullanıldığını gösteren birkaç örnektir.

Rol-model de bir yöntem olarak kullanılmıştır. Panayırlarda tecrübeli tüccarlardan ticari bilgiler bu yöntemle öğretiliyordu. Özellikle evlerde bu yöntemin yeri daha önemli gözüktüyordu. Toplumda yazı çok kullanılmasa da eğitimde kitabetin kullanıldığı görülmektedir. Muallakat-ı Seba' şiirlerinin yazılıp Kabe'ye asılması, Beytül Midras'ta ve küttablarda okuma-yazmanın yapılması yazının kullanıldığı bazı yerlerden sayılabilir.

Dramanın da eğitimde bir yöntem olarak yer aldığı söylenebilir. Toplantı meclislerinin bir tiyatro sahnesi gibi bir fonksiyon üstlenmesi²⁹⁰ buna bir örnek olabilir. Deneme yanılma, soru-cevap, kıssa anlatımı vb. kimi yöntem ve tekniklerin de eğitim etkinliklerinde yer aldığı sanılmaktadır.

İslam eğitiminde bu yöntemleri kullanmakla birlikte, Cahiliye Dönemi'nde kullanılmayan kimi eğitim usulleri İslam ile beraber Araplar arasında yerleşmiştir.²⁹¹ İslami dönemde eğitim daha düzenli ve planlı bir şekilde gerçekleştirildiğinden öğretim yöntemlerinin de daha üst düzey davranışların kazanılması için aktif olarak kullanıldığı ileri sürülebilir.

²⁹⁰ İbn-i İshak, s. 27. (Önsöz)

²⁹¹ Goldziher, s. 79.

İKİNCİ BÖLÜM

CAHİLİYE DÖNEMİ'NDE İLMİ FAALİYETLER

Tabii çevrenin insanın yaşam biçimine, sosyal hayatına, kültürel faaliyetlerine vb. birçok alana ciddi etkisi vardır. Özellikle başlangıç noktasında ve medeniyet açısından çok ilerlememiş toplumlarda bu etkinin daha büyük bir güce sahip olduğu kabul edilir.²⁹²

Tabii çevrenin bu büyük etkisinin Cahiliye Dönemi Arapları üzerinde de büyük bir tesire sahip olduğu söylenmektedir. Bu etkinin Arapların hayatının her alanını etkilediği gibi kültürel hayatları üzerinde de büyük bir etkiye sahip olduğu ve kültürel hayatlarının bu etkiye göre şekillendiği kabul edilmektedir. Tabii çevre Arapların ilmi faaliyetlerini de etkilemiştir. Zira büyük kısmı göçebe hayatı yaşayan Araplar, bu koşullar altında kendi yaşamlarını idame etmek için bazı şeyler öğrenmek zorunda kalmışlardır. Bu durum ise Araplar arasında bazı ilimlerin ihdasına müncer olmuştur.²⁹³ Örneğin çölde yollarını bulabilmek için yıldızların hareketlerini bilmeyi, kaybolan hayvanlarını bulmak için iz sürmeyi, rüzgar ve yağmur gibi hava durumlarını bilmek için gökyüzünü tahkik etmeyi, saldırılardan savunmak için savaşmayı öğrenmek zorunda kalmışlardır.²⁹⁴

Araplar bu ilimleri herhangi bir mektepten almadıkları gibi herhangi bir kitaptan da okumamışlardır. Bu bilgiler çağlar boyunca birikip gelen, kendi tecrübelerine dayanan bilgiler olup nesilden nesile aktarılan ilimler olmuştur.²⁹⁵ İşte bu ilimler daha çok kendilerini ilgilendiren, kendilerine münhasır olan, ilgi alanlarına giren yüzeysel, somut ve tekil bilgilerden müteşekkildi.²⁹⁶

Cahiliye Devri'ndeki ilimlerin tamamının Arapların tecrübelerine dayanmadığı, bazı ilimlerin dışarıdan başka milletlerden alındığı da ifade edilmektedir. Ensab, şiir ve hitabet gibi ilimler Arapların kendilerine özgü ilimleri sayılırken, tıp astronomi, mitoloji vb. ilimler ise dışarıdan alınan ilimler olarak görülmektedir.²⁹⁷

²⁹² Duri, s. 68.

²⁹³ Izutsu, Kur'an'da Tanrı ve İnsan, s. 100.

²⁹⁴ Zeydan, c. 1, s. 559-562.

²⁹⁵ Izutsu, Kur'an'da Tanrı ve İnsan, s. 100; Zeydan, c. 1, s. 559-562.

²⁹⁶ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 644.

²⁹⁷ Zeydan, c. 1, s. 559-562- 605.

Bu bölümde Cahiliye Dönemi'nde Araplar arasında mevcut olan ilimler ele alınacaktır. Bu ilimler ele alınırken konunun derli toplu bir şekilde değerlendirilmesi için İslam dininin zuhurundan sonraki vaziyetlerine de bazı göndermeler yapılacaktır. Bu dönemdeki ilimler din bilimleri, sosyal bilimler, fen bilimleri ve sanat bilimleri şeklinde dört ana başlıkta toplanarak irdelenecektir.

2.1. DİN BİLİMLERİ

Din, kısaca kutsal olan ile kurulan bağ şeklinde tanımlanmıştır. Her dini inanışta bir inanç sistemi ve ibadet olarak nitelenen çeşitli dini ritüeller var olmuştur.²⁹⁸ Etnoğrafyanın bildirdiğine göre en ilkel topluluklarda bile her toplumda din bulunmuştur.²⁹⁹ Bunun zorunlu bir sonucu olarak en azından dini inanışını yaşayacak kadar, dinin inanç sistemi ve ibadetlerine dair dini bilgilerin her toplumda olması beklenir. Tarihin en eski devirlerden itibaren büyük bir kısmı mabetlerin etrafında kurulmaya başlayan eğitim öğretim kurumlarının³⁰⁰ öncelikli konusu da dini bilgiler olmuştur.³⁰¹ Ayrıca tarih boyunca halka dini bilgiler öğretilmiş³⁰² ve dini ilimler toplumlarda geliştirilmiştir.³⁰³

Cahiliye Dönemi'nde Arapların sahip olduğu bilimlerden biri de din bilimleri olarak kaydedilmiştir. Bu dönemdeki Arapların dini ritüelleriyle ilgili bize kadar ulaşan herhangi yazılı bir belge olmasa da Cahiliye Dönemi Arapları sabit ve yerleşmiş dini ritüellerle ilgili çeşitli bilgilere sahip olmuşlardı.³⁰⁴ Elbette ki bu bilimden kastedilen o dönemde yaygın olan putperest inancının tezahürlerini konu edinen bir bilimdir.³⁰⁵ Aynı şekilde bu dönemde Araplar arasında putperestlikle birlikte Hıristiyanlık, Yahudilik, Haniflik ve Mecusilik gibi dini inançlar da vardı. Cahiliye Devri'nde işte bu dini

²⁹⁸ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi* (7. Baskı), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2011, s. 31.

²⁹⁹ Beyza Bilgin, "Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1981, cilt: XXIV, s. 472.

³⁰⁰ Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, s. 92.

³⁰¹ Öymen, s. 61.

³⁰² Nurullah Altaş, - İsmail Arıcı, "Din Eğitiminin Bilimselleşme Süreci", Mustafa Köylü-Nurullah Altaş (Ed.), *Din Eğitimi, Gündüz Eğitim Ve Yayıncılık*, Ankara 2012, s. 60.

³⁰³ Muhiddin Okumuşlar- Fatih Genç, "Din Eğitimi'nin Bilimselleşmesi/Neliği", Recai Doğan- Remziye Ege, (Ed.), *Din Eğitimi El Kitabı, Grafiker Yayınları*, Ankara 2015, s. 61.

³⁰⁴ Cevad Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, (Çev.: Muammer Bayraktutar), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015, s. 18-19.

³⁰⁵ Mehmet Nadir Özdemir, "Şehristâni'nin el-Milel ve'n Nihal'ine Göre İslâm Öncesinde Arapların Yaşayışları Hakkında Bazı Tespitler", *Bakı Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin Elmi Mecmuası = Bakı Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin İlmî Mecmuası*, 2013, sayı: 20, s.101-104.

inançlar hakkında da çeşitli dini bilgilerin ve geleneklerin olduğunu gösteren bazı rivayetler kaydedilmiştir.

Araplar hem Yahudiler hem de Hıristiyanlar yoluyla, Tevrat ve İncil'deki kıssalar, haberler vb. birçok dini konuyla ilgili öğretileri öğrenmişlerdir. Bu bilgiler de Arapların dini bilgilerinin oluşmasında ciddi bir etkiye sahip olmuştur.³⁰⁶ Edindikleri bu bilgilerin bir kısmını Hz. Peygambere karşı bir tartışma konusu olarak da gündeme getirmişlerdir.³⁰⁷

Mekke gibi şehir merkezlerinde Hıristiyanlık dini hakkında bilgi öğreten kimi Hıristiyanların varlığı rivayet edilmektedir. Ayrıca Araplar arasında bu din hakkındaki bilgilerin bir neticesi olarak Varaka bin Nevfel, Ebu amir b. Sayfi b. Numan gibi bazı kimselerin Cahiliye Dönemi'nde Hıristiyan oldukları da bu bilgilere eklenmiştir.³⁰⁸

Yahudilik dini ile ilgili bilgilerin özellikle Yahudiler arasında yaygın olduğuna işaret eden rivayetler vardır.³⁰⁹ Araplar da Yahudilerden bu din bilgisi konusunda yararlanmışlardır. Yahudilerin yanında bulunan Tevrat'ta geçen peygamberler, onların mucizeleri ve çeşitli kıssalar hakkındaki haberleri bunların vasıtasıyla Araplar öğrenmişlerdir.³¹⁰ Yahudilerden bazılarının insanların toplanmış olduğu yerlere gelip kıyamet gününden, tekrar dirilmekten, ahiret hesabından, vicdandan cennet ve cehennem vb. birçok konuda insanlara haber verdiklerinden bahsedilir.³¹¹ Bu rivayetten anlaşılmaktadır ki ahiret, cennet, cehennem, yeniden dirilme hesap ceza ve sevap gibi çeşitli konular hakkında dini bilgiler bu dönemdeki insanlar arasında vardı.³¹²

Toplumda tek tanrı inancı hakkındaki bilgiler yaygınlaşmış durumdaydı. Bunda hem monofizit Hıristiyanların hem de Yahudilerin etkisi olmuştur.³¹³ Peygamberliğin sıfatları hakkında da çeşitli bilgiler vardı.³¹⁴ Nitekim bu konudaki bilgilerin daha sonra

³⁰⁶ Derveze, s. 397.

³⁰⁷ İbn-i Hişam, c. I, s. 118, 190.

³⁰⁸ İbn-i Hişam, c. 2, s. 39, 277-278,

³⁰⁹ Vakıdı, s.453.

³¹⁰ Derveze, s. 386.

³¹¹ İbn-i Hişam, c. I, s. 132.

³¹² Ali Bulut, "Câhiliye Şiirinde Bazı Dînî Motifler", Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2005, sayı: 18-19, s. 233.

³¹³ Hitti, c.1, s. 160.

³¹⁴ Vakıdı, s. 436.

Hız. Peygamberin peygamberliğinin başarısına önemli bir zemin hazırlamış olduğu ileri sürülmüştür.³¹⁵

Bu dönemde hac farızaların yapılmasıyla ilgili olarak Hız. İbrahim'den geldiği gibi korunup önem verilen kimi dini uygulamalar da vardı. Bunlardan bazıısı İslam döneminde olduğu gibi korunmuştur.³¹⁶

Hanif inancı hakkında da bazı dini bilgilerin olduğunu işaret eden rivayetler olmuştur.³¹⁷ Bu dönemde Lokman'ın mecellesi olarak (sahife veya hikmet şeklinde) nitelenen³¹⁸ bazı dini ve hikemi metinler vardı.

Cahiliye Dönemi'nde insanların putlara karşı olan dini görevlerini yerine getirmek için putlar ile ilgili pratik bilgileri mevcuttu.³¹⁹ En yaygın inanış bu olduğu için putperestlikle ilgili dini bilgilerin ve geleneklerin daha yaygın olduğunu daha önce izah etmiştik. Cinlerin kutsiyetine inandıkları gibi güneşe, aya ve yıldızlara tapanlar da vardı.³²⁰ Bu inançlar hakkında da bazı dini bilgilerin olmasını beklemek doğal sayılmalıdır.

Sonuç olarak Cahiliye Dönemi Arapları çeşitli inançlarla ilgili dini bilgilere sahiplerdi. Fakat her ne kadar din bilgisi Araplar arasında yaygınlık kazanmış izlenimini verse de dini bilgileri ve duyguları çok gelişmemiştii. Genel olarak yüzeysel bir dini geleneğe sahiplerdi.³²¹ Bu dini bilgileri ise şifahi olarak nesilden nesile aktarılırdı. Bu dönemdeki din bilgileri, taklit edilerek rol model yoluyla öğrenildiği için ileri düzey bir öğrenmenin gerçekleştirilemediğini ifade edebiliriz.

Cahiliye Dönemi'nde Arabistan'da inanılan dinlerle ilgili dini bilgiler olduğu gibi bu dönemdeki dini inanışlardan kaynaklanan bazı din bilimlerinin olduğu da söylenmektedir. Bunlar kehanet ve arafet ilmi, ahlak ve değerler ilmi, esatir (mitoloji) ilmi ve rüya ilmi başlıkları altında ele alınacaktır.

³¹⁵ Lewis, s. 32.

³¹⁶ Cevad Ali, s. 18-19; Derveze, s. 160.

³¹⁷ İbn-i Hişam, c. I, s. 141-143.

³¹⁸ İbn-i Hişam, c. 2, s. 70-77.

³¹⁹ Bayraktar, İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri, s. 78.

³²⁰ Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 13.

³²¹ Hizmetli, s. 136.

2.1.1. Kehanet İlimi

İnsanda geleceği bilme arzusunun fitri bir meziyet olduğu söylenmektedir. Bunun bir neticesi olarak da insanlar gelecekte haber verdiklerine inandıkları bazı konular ile uğraşmışlardır. Bu uğraşın bazı ilimlerin ortaya çıkmasına kadar ileri götürüldüğünü söyleyebiliriz.

Her millet gibi Araplar da kendi geleceklerine merak salmış ve bu konuda bazı ilimlerle uğraşmışlardır. Kehanet ve arafet ilmi de işte bu konudaki ilimlerden sayılmaktadır. Kehanet ve arafet isimleri her ne kadar birbirine yakın olsa da bunları birbirinden tefrik edenler vardır. Buna göre kehanetin gelecekteki işler ve arafetin ise geçmişteki işler ile ilgili bilgi olduğu söylenmektedir.³²² İkisinin ortak noktası ise bilinmeyen hakkında bilgi vermek olduğudur. Kehanet ve arafet ilminin Araplara dışarıdan geldiği iddia edilmektedir. Astronomi ile beraber kehaneti ilmini de Araplara Keldanilerin getirdiği söylenmiştir.³²³

Cahiliye Dönemi'nde Araplar arasında bu ilme genel bir teveccüh vardı. Özellikle bu ilimle uğraşan kişiler kahin olarak biliniyordu. Gaipten haber verdiklerine inandıkları kahinlere ise 'arraf, hazi veya hazda' derlerdi.³²⁴ Araplar arasında bu konuda ileri düzeyde bilgili insanların varlığından bahsedilmektedir. Bunların en eskileri ise Şakk ve Satih'tir.³²⁵ Kahinlik kaynağı itibarıyla olağan üstü güçlere dayandığından, kahinlik ilminin onlar nezdinde ulvi bir veçheye büründüğünü söyleyebiliriz. Bu bakımdan bu ilim din bilimleri arasında sayılabilir.

İslam'da kahinlik yasaklanan bir uğraş olduğu için³²⁶ bu uğraşın Müslümanlar arasında yaygınlık kazanmadığını söyleyebiliriz.

2.1.2. Ahlak ve Değerler İlimi

Ahlak bir insan topluluğunun belli bir tarihsel süreç boyunca, belli türden inanç, emir, yasak, norm ve değerlerine göre düzenlenmiş ve bu düzenlemeye bağlı olarak

³²² Zeydan, c. 1, s. 571-572; Demircan, "Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Cähiliye Arapları", s.87-88

³²³ Zeydan, c. 1, s. 571.

³²⁴ Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 129.

³²⁵ Zeydan, c. 1, s. 273.

³²⁶ Buhari, Buyu': 1048

törelleşmiş, gelenekleşmiş yaşama biçimi şeklinde tanımlanmıştır.³²⁷ Başka bir şekilde ifade edecek olursak ahlak, bir toplumun tarihi süreç içinde edindiği değer yargılarına göre şekillenmiş hayat tarzıdır, denilebilir.

Tarihi süreç içinde ahlaki değer hükümlerinin yani iyi-kötü düşüncesinin bulunmadığı hiçbir topluluk bulunmamıştır. Bir topluluk ne kadar kötü olursa olsun iyilik fikrinden tamamıyla yoksun değildir. Çünkü insandaki ahlak fikrinin din fikri kadar eski ve fitri olduğu; o derecede de köklü ve yaygın olduğu ileri sürülmüştür.³²⁸ Bu bilgilerden Cahiliye Devri Arapların da bir ahlak anlayışına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim İslam öncesi Arap toplumunda da kendi kültür bütünlüğü içinde ahlaka ilişkin normlara, değerlere varılması mümkün görülmüştür.³²⁹ Bu bilgi Cahiliye Dönemi Arapların çeşitli ahlaki normlara sahip olduğunu göstermesi bakımından önemli bir bilgidir.

Cahiliye Devri şairleri, atasözleri, tarihi menkıbeleri ile Kur'an ve hadis gibi kaynaklardan anlaşıldığına göre Cahiliye Dönemi'nde ahlak kelimesinin yerine mürue (mürüvvet) kelimesinin kullanıldığı ifade edilmiştir.³³⁰ Cahiliye Dönemi'nde Mürüvvet ise cahiliye Araplarının en ahlaki idealleri olarak kendini göstermiştir.³³¹ Cahiliye Arapları için Mürüvve(t) ahlakın zirvesini, erdemlerin erdemini ve hatta daha üstününü temsil ederdi.³³² İşte Cahiliye Dönemi Arap toplumu bu kelimenin ifade ettiği faziletler üzerinde inşa edilmiştir. "Fedâilü'l-Arab" (Arapların Faziletleri) olarak da bilinen³³³ Arapların en çok önemsedığı bu faziletleri şöyle sıralayabiliriz:

Kahramanlık, cesaret, yiğitlik ve sabır, Cömertlik ve misafirperverlik, Yardımlaşma, ahde vefa, zayıfı koruma ve himaye etmek, Özgürlüğe düşkünlük(bağımsızlık), Kanaatkarlık, Namusa düşkünlük vb. daha pek çok haslet Araplar arasında ideal ahlak erdemleri olarak görülürdü.³³⁴ Ancak Cahiliye Dönemi bütün bu ahlaki erdemlerin arkasında dünyevi ve kabileci amaçlar güdülmüştür. Bu erdemler daha çok

³²⁷ Ahmet Cevizci, Etiğe Giriş, Paradigma Yayınları, İstanbul 2002, s. 3.

³²⁸ Mustafa Türkgülü, "İslâm Ahlakı ve Kur'anın Ahlakî Öğretisi Üzerine Bir İnceleme", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1996, sayı: 1, s. 181.

³²⁹ Recep Kaymakcan-Hasan Meydan, Ahlak, Değer ve Eğitimi (2. Baskı), Dem Yayınları, İstanbul 2016, s. 102; İzutsu, Kur'an'da Dini ve Ahlakî Kavramlar, s. 99.

³³⁰ Hitti, c.1, s. 134; İzutsu, Kur'an'da Dini ve Ahlakî Kavramlar, s. 75; Mustafa Çağrırcı, "Ahlak", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1989, Cilt:2, S. 1.

³³¹ Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 46.

³³² İzutsu, Kur'an'da Dini ve Ahlakî Kavramlar, s. 75.

³³³ Sarıçam, s. 42.

³³⁴ Kazancı, s. 103-110; Hitti, c.1, s. 144.

kişinin veya kabilenin gururunu (fahır), şeref (mecd), öfke (gazap), kavmiyet (hamiyye) duygularını tatmin etme, asalet, cömertlik ve yiğitlikle şöhret kazanma, saygı görme, insanlarda hem korku hem de hayranlık duygusu uyandırma hedefi taşımıştır.³³⁵

Araplar arasında bu ahlaki değerlere ait bazı malumatların olması beklenilir. Aksi durumda bu değerlerin yaşatılması ve sonraki nesle bırakılması olanaksız olurdu. Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre bu ahlaki değerlere ait bilgiler vardı. Bu malumatlar ise babalarından ve atalarından kendilerine miras olarak kalan şeylerden ibaretti. Araplar, bu bilgilere herhangi bir zarar vermeden ve hatta bu bilgileri daha da geliştirerek sonraki kuşaklara miras olarak bırakmayı kutsal bir görev olarak kabul etmişlerdir.³³⁶ Bu bakımdan ahlaki değerlere olan bağlılık bilgiden ziyade inanca dayandırılan bir durum olmuştur.³³⁷

Ahlaki karakter oluşturma süreci olarak ele alınan ahlak eğitimi³³⁸ bireye bilgi, inanç, tutum ve davranış becerisini kazandırarak iyi olmayı yani ahlaklı olmayı öğretmeye çalışır.³³⁹ Cahiliye Dönemi'nde de ahlaki değerlerin sonraki kuşaklara bırakılması ve günümüze kadar gelmesi Cahiliye Dönemi'nde Araplar arasında ahlak ve değerler eğitimi yapıldığının kanıtı şeklinde yorumlanabilir. Buna göre Cahiliye Dönemi'nde ahlak eğitimiyle ilgili pek çok faaliyete rastlamak mümkündür. Panayırlarda şairler, hatipler, şiir ve konuşmalarında halka güzel ahlakı öğretiyordu,³⁴⁰ genel ve özel toplantı yerlerinde ahlak ve terbiye ile öğretiler yapılıyordu.³⁴¹ Ebeveynler de kendi evlerinde çocuklarına çeşitli konularda ahlak eğitimi veriyordu.³⁴² Ahlak ve değerler eğitimi konusunda özellikle haniflerin³⁴³ ve Yahudilerin³⁴⁴ çabalarından bahsedilmekle beraber, toplumun ahlaki değerlerini sonraki nesillere aktarmaya çalışan her bireyin ahlak eğitimindeki faaliyeti unutulmamalıdır.

³³⁵ Izutsu, Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar, s. 130-141; Çağrı, "Ahlak", s. 1.

³³⁶ Izutsu, Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar, s. 123.

³³⁷ Ülken, s. 298.

³³⁸ Hayati Hökekleli, Din Psikolojisi, T.D.V. Yayınları, Ankara 1998, s. 195.

³³⁹ Yakup Keskin, "Değer Eğitimi Yaklaşımları", (Ed.: Mustafa Köylü), Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi, Nobel Yayınları, Ankara 2016, s.75.

³⁴⁰ Ahmet Cevdet paşa, s. 6.

³⁴¹ Zeydan, c. 1, s. 593.

³⁴² Demircan, cahiliyeden İslam'a Kadın ve Aile, s. 60.

³⁴³ İbn-i Hişam, c. I, s. 143.

³⁴⁴ Vakıdi, s. 335.

2.1.3. Mitoloji

Mitoloji adıyla bilinen ‘ilmi esatir ve hurafat’ astronomi ilmi ile yakından ilgilidir. Mitoloji; kendilerine ‘uluhiyet’ sıfatı verilen yıldızlar arasında, Yunan tanrılarında görünen insani özelliklerin uyuşmasıyla ilgili rivayet olunan haberleşmeler veya zavac vb.’den ibarettir. Yunanlılar gibi Araplar da gök cisimlerine tanrılık sıfatını vererek, onları mabut edinmişlerdir. Fakat bu konudaki bilgileri kaydetmedikleri için bu bilgilerin kaybolduğu söylenir. Yalnız putların isimlerine ve bazı adamların ibadet şekillerine ait bize ulaşan şeylerden Araplar arasında o gibi efsanelerin bulunduğu anlaşılabilir. Bunu örnek olarak ise Cahiliye Dönemindeki Lat Putu, Zühre (Çoban Yıldızı Venüs) adına dikilmiştir. Zühre’ye, güneşe, aya ve Şi’ra Yıldızı’na tapan birçok kişi vardı. Bu mabutlardan hangisinin daha büyük ve hayırlı olduğu konusunda tartışmalar yapıldı. Söz konusu yıldız ve gezegenlerin tespiti ve insan şekline sokulması, Araplar arasında geçerli bir inanç ve gelenektir. Tüm bu inançları Hintlilerden, Yunanlılardan veya Mısırlılardan almış olabildikleri ihtimali üzerinde de durulmuştur.³⁴⁵ Bu dönemdeki ilimler arasında olan mitolojinin Araplar arasında çok gelişmediği kaydedilmektedir.³⁴⁶

2.1.4. Rüya İlimi

Rüyaların yorumlanması ve onlardan bazı hükümlerin çıkarılması olarak ele alınan rüya ilmi, Araplar arasında yaygın ve gelişmiş bir bilimdir. Özellikle kahinler bu konuda başvurulan öncelikli insanlardandı.³⁴⁷ Fakat kahin olmayıp bu ilimle uğraşan kişiler de vardı. Hz. Ebubekir de bunlardan biriydi.³⁴⁸ Hz. Ebubekir’in Cahiliye Dönemi’nde rüya tabir ettiği ve isabet de ettiği söylenmektedir.³⁴⁹ Hz. Ebubekir’in İslam dininin intişarından sonra da hem sahabenin³⁵⁰ hem de Hz. Peygamberin rüyalarını yorumladığı rivayet edilmiştir.³⁵¹ Hz. Peygamber döneminde de rüya yorum

³⁴⁵ Zeydan, c. 1, s. 569; Şinasi Gündüz, ‘‘Cahiliye Dönemi Arap Putperestliği,’’ (Ed.: Mehmet Mahfuz Söylemez), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016, s. 23-25.

³⁴⁶ Hitti, c.1, s. 145.

³⁴⁷ İbn-i Hişam, c. I, s. 96.

³⁴⁸ Zeydan, c. 1, s. 575.

³⁴⁹ Özdemir, s. 104.

³⁵⁰ Muslim, Ru’ya: 2269.

³⁵¹ İbn-i Hişam, s. 126.

sanatına ilgi gösterildiği söylenmektedir. Hatta Hz. Peygamberin rüyaları dinlediği ve onları bizzat kendisinin yorumladığı rivayet edilmiştir.³⁵²

Kuşların uçuşundan ve hareketlerinden uğur veya uğursuzluk anlamı çıkarma ilmi olarak adlandırılan Zec-i Tayr İlmi de Cahiliye Dönemi'nde kullanılan dini ilimler arasındaydı.³⁵³ Fakat Hz. Peygamber'in İslam'da teşe'um (herhangi bir şeyi uğursuzluk sayma) yoktur,³⁵⁴ buyurmasından bu ilme İslam'dan sonra itibar edilmediğini söyleyebiliriz.

2.2. SOSYAL BİLİMLER

Cahiliye Dönemi Arapların sosyal bilimler alanında birçok ilimden faydalandıkları kaydedilmektedir. Burada çeşitli başlıklar halinde bu ilimler ele alınacaktır.

2.2.1. Ensab ilmi

Daha önce ifade edildiği gibi Cahiliye Dönemi'nde kabile hayatı, varlığın teminatı şeklinde düşünülüyordu. Bunun bir sonucu olarak kabilenin şanlı eylemleri ve saygı duyulacak tarihi ağızdan ağıza nesilden nesile aktarılır ve böylece kuşaktan kuşağa bir miras olarak kalırdı. Kabiledeki her birey bu şekilde büyürdü. Kabilenin bu yaşam tarzı 'Haseb' kelimesi ile ifade edilmiştir. Bu 'haseb' ise ced şerefi anlamında düşünülmüştür.³⁵⁵ İşte Araplar kabilenin kıvanç ve kazançlarının kaynağını genel itibarıyla kendi cedlerinin bu şerefinde görürlerdi. Bunun bir neticesi olsa gerek Araplar, neseblerine büyük bir ihtimam göstermiş ve onlar ile iftihar etmişlerdir. Arapların cedlerine olan bu düşkünlükleri Kur'an-ı Kerim'de de dile getirilmiştir.³⁵⁶

Cedlerine bu denli önem veren Cahiliye Devri insanı, neseblerini belirtmekten muhteşem şekilde hoşlanırlardı.³⁵⁷ Hatta bu neseblerini çoğunlukla Hz. Adem'e kadar çıkartırlardı. Cedlerine verdikleri bu önemin bir sonucu olarak Araplardan başka hiçbir

³⁵² Buhari, Salat: 591

³⁵³ Zeydan, c. 1, s. 575.

³⁵⁴ Muslim, selam: 2223

³⁵⁵ İzutsu, Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar, s. 125.

³⁵⁶ Tekasür: 102/2-3

³⁵⁷ Hodgson, s. 89.

milletin nesep konusunu bir ilim derecesine çıkartamadığı kaydedilmektedir.³⁵⁸ Dolayısıyla nesep ilmi Araplara mahsustur, denilebilir.

Araplar bu soy bilimine çok fazla önem vermiş,³⁵⁹ hatta bu soy bilimine kutsi bir değer atfederek bunu bir inanç raddesine kadar yükseltebilmişlerdir.³⁶⁰ Toplumda nesebe ait bilgileri genellikle herkes öğrenir³⁶¹ ve bunları kendi çocuklarına sözlü olarak öğretirlerdi.³⁶² Nesep ilmi konusunda toplumda temayüz etmiş bazı uzman kişilerden (nessabûn) bahsedilmektedir. Söylendiğine göre Hz. Ebubekir de bu ilim konusunda uzman olan³⁶³ kişiler arasındaydı. Kendisi hakkında şöyle rivayet edilmiştir: “ Ebubekir Arapların en iyi soy bilimcisidir.”³⁶⁴ Soy bilimine verdikleri önemin bir göstergesi olarak her kabilenin ensaba ait bilgilerin yazıldığı divanların (ana kitap) olduğundan bile bahsedilmektedir.³⁶⁵

Ayrıca bu dönemde nesep ilminin bazı ilimlerle yakın bir ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Sözelimi nesep ilminin şiir ile yakın bir ilişki bulunmaktaydı.³⁶⁶ Çünkü şiirler, nesep ilmine ait pek çok bilgiyi içeriyordu. Aynı şekilde nesep ilmi ile tarih ilmi arasında da yakın bir ilişki vardı. Çünkü soy bilimsel veriler ulusal bir tarih gibi işlev görürdü.³⁶⁷ Ayrıca nesep ilmi hitabet, din ilmi³⁶⁸ gibi daha pek çok ilim ile yakın ilişki içerisindeydi.

Cahiliye Dönemi'nde nesep ilminin bu kadar önemsenmesinin veya yayılmasının nedeni yalnızca yaşam koşulları değildi. Zira bu ilmin toplumda yaygınlık kazanmasında ekonomik,³⁶⁹ siyasi,³⁷⁰ tarihi, sosyal, kültürel ve bilimsel³⁷¹ nedenler de vardı.

³⁵⁸ Hitti, c.1, s. 52.

³⁵⁹ Ahmet Cevdet paşa, s. 6.

³⁶⁰ Apak, s. 209.

³⁶¹ Gözütok, İlk dönem İslam Eğitim Tarihi (Hz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim), s. 13; Savaş, “İslâm'dan Önce Hicaz Bölgesindeki Araplarda Tarih”, s. 266.

³⁶² İbn-i Hişam, c. I, s. 9 (Önsöz)

³⁶³ Watt, Hazreti Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı, s. 170.

³⁶⁴ İbn-i Hişam, c. I, s. 6.

³⁶⁵ Nihad M. Çetin, “Arap”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1991, c. 3, s. 287.

³⁶⁶ Hizmetli, s. 29.

³⁶⁷ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 28.

³⁶⁸ Apak, s. 209.

³⁶⁹ Zeydan, c. 1, s. 559.

³⁷⁰ Watt, Hazreti Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı, s. 170; Ögmüş, s. 65.

³⁷¹ Apak, s. 209.

İslam dini döneminde de nesep ilmine değer verilmiş, bu ilim tebliğ faaliyetlerinde bir araç olarak kullanılmıştır. Hz. Peygamber davet için yanında nesepleri bilen Hz. Ebubekir'i götürmüştür.³⁷² Böylece nesep ilminin İslami eğitim modelinde kendisine bilgi verilmek istenen kişiyle yakın bir ilişki kurmak amacıyla kullanılmış olduğunu görüyoruz.³⁷³ Bu ilme gösterilen teveccühten dolayı, İslamiyet'ten sonra bile Kureyş kabilesinin nesep bilginlerinin olduğu rivayet edilmektedir.³⁷⁴ Özellikle yeniden şekillenen içtimai ve idari hayatın getirdiği bazı şartlar bu ilme karşı olan ilgiyi kuvvetlendirmiştir.³⁷⁵ Fakat İslam dininde bu ilme verilen önemin sebebi Cahiliye Dönemi'ndeki sebeplerden farklı olduğu da unutulmamalıdır.

2.2.2. Tarih İlmi

Maziye, dolayısıyla tarihe bağlılık Arapların en göze çarpan hususiyetlerinden biridir.³⁷⁶ Bu bağlılığın bir tezahürü olarak tarih ilminin Araplar arasında neşvünema bulduğunu söyleyebiliriz. Arapların tarih ilmine olan teveccühleri, onları belki de çok nadir görülebilecek şöyle bir yola sevk etmiştir: Cahiliye Dönemi Araplarında tarihi meselelerle ilgili özel bir bakanlık kurumu oluşturulmuştu. Bu bakanlık kurumu dışişleri bakanlığı ile adeta iç içe bir pozisyondaydı. Cahiliye Dönemi'nde bu görevi Ömer İbni el-Hattab görmekteydi. Başkaları ile aralarında herhangi bir savaş çıktığı zaman Ömer'i gönderirlerdi. Şayet karşı taraf kendilerini geçmişiyile övmeye çalışırsa, Ömer de onlara karşı kendi geçmişinin üstünlüklerini terennüm eder, diğer taraftan da karşı kabilenin eksikliklerini ve kusurlarını söylerdi. Bu durum diğer kabilelerin ve devletlerinin tarihlerini bilmeyi gerektirirdi.³⁷⁷ Bu bilgilerden anlaşılmaktadır ki Araplar tarih ilmini siyasi nedenlerden önemsemiş ve kullanmışlardır.

Araplar arasında tarih bilgisi hakkında pek çok malumat vardı. Bu bilgilerden kimisi detaylı kimisi de ana hatlarıyla biliniyordu. Bu tarihi bilgiler iki ana kaynağa dayanmaktaydı. Bu kaynaklardan birincisi yer, rivayet ve kaynak açısından Araplara aitti. Bunlara örnek olarak Lokman, Ad, Semud, Sebe, Medyen ve Hz. İbrahim, Hz.

³⁷² İbn-i Hişam, c. 2, s. 144.

³⁷³ Ahmet Önkal, Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu (22. Baskı), Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul 2004, s. 231.

³⁷⁴ Belazuri, s. 514.

³⁷⁵ Çetin, "Arap", s. 298.

³⁷⁶ Çetin, "Arap", s. 298.

³⁷⁷ İbn-i İshak, s. 26. (Önsöz).

İsmail'in kıssaları gösterilebilir. Özellikle Hz. İbrahim ve Hz. İsmail ile ilgili bilgiler Arapların gelenekleri ile ilgilidir ve bu bilgiler nesilden nesile aktarılmış tarihi bilgilerdi. Bu dönemdeki tarihi bilgilerin ikinci kaynağı ise dış menşeli kaynaklardı. Bunlar ise yabancı azınlıklar, onların kitapları ve Arapların komşu ülkelere seferler düzenlemeleri neticesinde elde ettikleri bilgilerdi. Bunlara örnek olarak şunlar gösterilebilir; Rüstem, Zulkarneyn ve İsfendiyar kıssaları. Bu tarihi bilgiler nesilden nesile şifahi bir yolla aktarılırdı. Bazen de bu tür bilgiler gece sohbetlerinde tartışma yöntemi ile öğretiliyordu.³⁷⁸

Kaynağı itibarıyla Araplara ait olan tarihi bilgiler ise iki şekilde elde edilebiliyordu: Ensap şecereleri (soy bilgisi) ve Eyyamü'l-Arap hakkındaki malumatlar. Özellikle bunlardan nesep ilmi Cahiliye Dönemi ve hatta İslam tarihinin erken dönemlerinde, Arapların tarihi bilgiler arasında ilk sırada yer alıyordu.³⁷⁹ Ensab ilmi ile ilgili gerekli izahlar yapıldığı için biz burada Eyyamü'l-Arap üzerinde duracağız.

İslam öncesi Arap tarihi diye de adlandırılan Eyyamü'l-Arap³⁸⁰ İslam'dan önceki Arap kabileleri arasında meydana gelmiş olan savaşların belli başlı günlerine dair bilgilerdir.³⁸¹ Bu savaşların nedeni ise yaşam tarzının bir sonucu olarak ele alınmıştır. Çünkü çoğunluğu göçebe hayatı yaşayan Arapların, bölgede bulunan az su kaynaklarına ve az miktardaki verimli topraklara sahip olmak için aralarında ciddi çatışmalar meydana gelmiştir. İşte Cahiliye Dönemi'ndeki Eyyamü'l-Arapın temelini bunlar oluşturmaktaydı.³⁸²

Birçok kabilenin dahil olduğu ve uzun süre devam eden bu savaşlar, belli bir zaman geçtikten sonra nihayetinde barışa dönüşebilirdi. Fakat bu savaşların kahramanlıkları kendi kabilelerinin hafızasında nesilden nesile aktarılmasını sağlamışlardır.³⁸³ Böylece en eski kabile ve kişiler hakkındaki tarihi bilgiler Eyyamü'l-Arap ile ilgili rivayetler sayesinde Araplar arasında varlığını sürdürebilmiştir.³⁸⁴

³⁷⁸ Derveze, s. 248; Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 117; İbn-i Hişam, c. I, s. 10 (Önsöz)

³⁷⁹ Fuat Sezgin, Arap-İslam Bilimleri Tarihi Cilt-1 (Almanca Aslın Türkçe Tercümesi (2. Baskı), Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2015, 294.

³⁸⁰ Hitti, c.1, s. 132.

³⁸¹ İbn-i Hişam, c. I, s. 10 (Önsöz); Apak, s. 205.

³⁸² Duri, s. 70-71.

³⁸³ Hitti, c.1, s. 134.

³⁸⁴ Günaltay, İslam Öncesi Arap Tarihi, s. 178.

Eyyümü'l-Araba dair bu rivayetler Arap tarihi hakkında bilgi verdiği gibi yabancıların tarihi hakkında da bazı bilgileri içeriyordu. Aynı zamanda bu rivayetler yakınlarla yardım etmeyi, vefa, muhtaçları koruma, savaş içerisinde sabır, kahramanlık, cesaret, cömertlik³⁸⁵ gibi daha birçok ahlaki değer ve nesebe dair bilgilere de yer vermiştir.

Eyyama dair bu rivayetler ile şairler arasında yakın bir ilişki söz konusu olmuştur. A'şa, Antere, Amir b. Tufeyl, Hansa ve Hasan b. Sabit gibi büyük şairlerin yetişmesinde bu rivayetlerin büyük bir rolü olmuştur. Aynı zamanda bu rivayetlerin korunup yaygınlaşmasında, şairlerin büyük bir rolü olmuştur.³⁸⁶

Cahiliye Dönemi'nde Arapların tarihi bilgileri içeren yazılı kitapları, sayfaları ve rivayetlerinin bulunmuş olduğu söylenmektedir.³⁸⁷ Bu yazılı rivayetlerin hem Arapça olan hem de Arapça olmayan tarihsel haberler, kıssalar ve bilgilerle doldurulduğu ve bunların dilden dile dolaştığı tezi öne sürülmüştür. Buna delil olarak ise Hz. Peygamberin Kur'an-ı okuyuşunda buna öncekilerin masalları ifadesi için kullanılan esatir kavramının 'satar' kavramından geldiği ve sataranın da yazmak anlamına geldiğinden hareketle böyle bir sonuca varılmıştır. Böylece Araplar arasında tarihi haberleri ve kıssaları yazmanın bilinen bir şey olduğu sonucu çıkartılmıştır.³⁸⁸ Bu dönemde tarihi bilgilerin yazıldığına dair ikinci delil olarak ise tarihi kişilerden örnek vermektedir. Nitekim Nadr bin Haris'in, Hz. Peygamberin davet meclislerine gidip insanlara Rüstem ve İsfendiyar hikayelerini başkalarından yazıp aldığını söylemesi buna delil gösterilmiştir.³⁸⁹ Bunun yanında İran tarihi veyahut da ona benzer şeyler hakkında da yazılı bir kitabının olduğu söylenmiştir.³⁹⁰ Aynı şekilde Hz. Peygamber'in Süveyd Bin Samit'i İslam'a davet ettiğinde 'herhalde sen benim yanımda bulunan Lokman'ın hikmetlerine çağırıyorsun' diyerek yazılı bir şey göstermesi³⁹¹ buna delil olarak gösterilmektedir.³⁹² Ayrıca tarih kurumu olarak görülen dış işleri bakanı kurumundan

³⁸⁵ Demircan, "Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Câhiliye Arapları", s. 87; Apak, s. 136, 205.

³⁸⁶ Mehmet Ali Kapar "Eyyamü'l-Arab", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1995, CİLT:12, s. 15.

³⁸⁷ Nebi Bozkurt-Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mekke", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara 2003, CİLT:28, s. 556.

³⁸⁸ Derveze, s. 249; Canan, Peygamberimizin Okuma-Yazma Seferberliği ve Öğretim Siyaseti, s. 35.

³⁸⁹ İbn-i Hişam, c. I, s. 233-234.

³⁹⁰ İbn-i İshak, s. 28. (Önsöz)

³⁹¹ İbn-i Hişam, c. I, s. 75-77.

³⁹² Derveze, s. 249.

sorumlu olan Hz. Ömer'in okuma yazma bilmesi de³⁹³ tarih işleriyle uğraşan kişilerin yazıya yabancı kalmadıklarının bir habercisidir.

Toplumda herkesin az çok kendi kabilesinin tarihiyle ilgilendiği söylenilmiştir. Bununla beraber başka toplumların ve devletlerin tarihini bilecek kadar bu konuda ilerlemiş kişilerin olduğu kaydedilmiştir. Bunların en bilineni tarihçi olarak da bilinen Nadr b. Haris'tir.³⁹⁴ Bunun Fars hükümdarları hakkında bilgi sahibi olup toplantı meclislerinde bunu insanlara öğrettiği rivayet edilmektedir.³⁹⁵ Yine tarih bakanlığıyla ilgilenen Hz. Ömer'in hem yerli hem de yabancıların tarihleri hakkındaki bilgisinden bahsedilmektedir.³⁹⁶ İyi bir soy bilimi uzmanı olan Hz. Ebubekir'in de aynı zamanda Kureyş kabilesinin eskiden beri gelip geçmiş iyiliklerini ve kötülüklerini herkesten daha iyi bildiği rivayet edilmektedir.³⁹⁷

Müslümanların tarihe önem vermeleri, Hz. Peygamber çağından itibaren başlamıştır.³⁹⁸ Hem Hz. Peygamber hem de Müslümanlar önceki peygamberlerin kıssalarına ilgi duymaktaydı. Çünkü onlarda cesaret ve teselli buluyorlardı.³⁹⁹ Bu kıssalar İslam'ın daha ilk dönemlerinde Kur'an'da yer almıştır.

Cahiliye Dönemi tarihi ile İslam'ın ilk dönemlerindeki şifahi tarihçilik arasında şekil ve metot arasında çok yakın bir ilişki olduğu savunulmuştur.⁴⁰⁰ Fakat yazının yaygınlaşmasıyla birlikte İslam'da şifahi tarihçilikten daha çok yazılı tarihçilik anlayışının geliştiğini, bilgilerin yazılı olarak kaydedilip öğretildiği söyleyebiliriz.

2.2.3. Askerlik ve Yönetim (Siyaset) Bilgisi

İnsanlar uygarlığın ilk başlangıcından beri, kendilerinin de asker olduğu bazı kabilelerden meydana gelmişlerdir. Savaş hasıl olunca, hiçbir düzen ve eğitime girmeden savaşırldı. İnsanlar daha sonra daha uygar ve daha gelişmiş bir döneme çıkmışlar. Bu dönemlerde görev dağılımı yapıp devletler kurulunca en eski sanatlardan olan askerlik ortaya çıktı. Dünyada ilk asker düzenleyen devlet, Mısır firavunları

³⁹³ İbn-i Hişam, c. I, s. 224.

³⁹⁴ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 663.

³⁹⁵ İbn-i Hişam, c. I, s. 233-234.

³⁹⁶ İbn-i İshak, s. 26. (Önsöz).

³⁹⁷ İbn-i Hişam, c. I, s. 159.

³⁹⁸ İbn-i İshak, s. 30. (Önsöz)

³⁹⁹ Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 201.

⁴⁰⁰ Hizmetli, s. 29.

devletiydi. Daha sonra askerlik Asur, Babil, Fenike, Yunan vb. eski devletlerde, onlardan sonra Romalılarda ve daha sonra da Araplar arasında yayıldı.⁴⁰¹

En eski sanatlardan olan askerlik sanatının öğretilmesi tarihi süreç içerisinde birçok millet tarafından önemsenmiştir. Isparta şehir devletinde askeri özelliğe dikkat edildiği için eğitimde emir, itaat, disiplin, savaşçılık gibi askerlik eğitime önem verilmiştir.⁴⁰² Yine İslam'dan önce eski Türklerde de güçlü, kahraman, cesaretli, savaşçı, ata binme ve kılıç kullanma gibi askeri bilgiler öğretilmeye çalışılırdı. Bu eğitimin temel amacı Alp tipi insan yetiştirmek olmuştur.⁴⁰³

Diğer milletlerde olduğu gibi Araplarda da bu sanatın öğrenimi zorunlu olmuştur. Çünkü bir toplum yüzyıllar boyunca göçebe hayatı yaşar ve sürekli olarak savaş tehlikeleriyle karşı karşıya kalırsa savaşçı bir teşkilat ve eğitim geliştirmek zorunda kalır.⁴⁰⁴ Cahiliye Dönemi Araplarda da bedevi yaşamın bir sonucu olarak sürekli kişiler ve kabileler arası büyük savaşlar ve düşmanlıklar ortaya çıkardı.⁴⁰⁵ İşte bu durum Arapları askerlik sanatını önemsemeye ve öğrenmeye sevk etmiş,⁴⁰⁶ bunun neticesindeyse Arapların neredeyse tamamı savaşçı insanlar olmuştur.⁴⁰⁷ Fakat bedevi yaşamdan dolayı Arapların düzenli bir ordu ve teşkilatları yoktu. Savaş olduğunda eli silah tutanlar toplanır, bir kısmı süvari, diğerleri ise piyade asker halinde savaşmaya giderlerdi.⁴⁰⁸

İslam öncesi Arapların düzenli ordularının olmaması, askeri alanda ileri düzeyde gelişmeye olumsuz şekilde yansımış olsa da Araplar bu konuda kendi tecrübelerine dayanan birçok askeri malumata sahiplerdi.⁴⁰⁹ Bu konudaki bilgileri ise gündelik hayatlarında saldırıya maruz kaldıklarında ve savaşmaları gerektiğinde ellerindeki savaş araç ve gereçlerini kullanmalarını sağlayacak gündelik hayatta işlerine yarayacak pratik bilgilerdi.⁴¹⁰ Bu pratik bilgileri ise daha çok kendi kabileleri içinde rol model yoluyla öğrendikleri sanılmaktadır. Bununla beraber Mekke'de Mudar topluluğuna kılıçla

⁴⁰¹ Zeydan, c. 1, s.211.

⁴⁰² Şişman, s. 46; Varış, s. 43.

⁴⁰³ Akyüz, s. 3.

⁴⁰⁴ Akyüz, s. 4.

⁴⁰⁵ Hitti, c.1, s. 134; Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 31.

⁴⁰⁶ Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 18.

⁴⁰⁷ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 830.

⁴⁰⁸ Zeydan, c. 1, s.213.

⁴⁰⁹ Zeydan, c. 1, s. 213-249.

⁴¹⁰ Demircan, ‘‘Son Peygamber’in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Câhiliye Arapları’’, s. 86.

dövüşmeyi öğreten Lüey oğulları gibi⁴¹¹ bazı öğretici kabilelerin de olduğu unutulmamalıdır.

Ayrıca Araplar, askeri bilgi konusunda başka milletlerden de pek çok şey öğrenme fırsatını yakalamışlardı. Bu cümleden olarak ticaret, dış göçler ve dış devletlerle olan ilişkiler neticesinde Araplar İran, Bizans ve Habeş gibi devletlerden farklı silah çeşitleri ve bunların kullanımını, askeri teşkilat ve strateji prensiplerini, askeri taktikleri öğrenmişlerdir. Güney Arabistan ve Hicaz bölgesi bu konuda en fazla etkilenen bölgeler olmuştur.⁴¹² Özellikle siyasi ve askeri alanda bilgi ve teknikte ilerde olan İran'ın⁴¹³ askerlik sanatı, Hire vasıtasıyla kuzeyde Arabistanlıların eline geçmiş ve bunlardan birçok şey öğrenmişlerdir.⁴¹⁴

Askeri alandaki bilgilerinin kaynağı bu şekilde ele alınan Arapların sahip oldukları askeri bilgi ve savaş taktikleri hakkında kısaca şunlar söylenebilir:

Bir savaş durumu olduğunda kabile reisi komutan kabul edilirdi.⁴¹⁵ Bazen kabile reisi gerektiğinde 'Menkib' adı verilen birisini kendisine vekil gönderirdi. Bundan daha aşağı rütbeye ise 'Arif' denilirdi. Menkib beş, arif ise on veya daha fazla ere komutan olurdu.⁴¹⁶

Savaşlarda kullandıkları taktiklere gelince, bu konuda neredeyse uygar devletleri aratmayacak şekilde, savaşlarda kullanabilecekleri çeşitli savaş teknik ve uygulamaları vardı.⁴¹⁷ Bunları şöyle sıralayabiliriz: Savaş düzeni, hücum ve firar denilen savaş taktiği, rec'at (geri çekilme),⁴¹⁸ teke tek dövüşmek (mübareze),⁴¹⁹ baskın⁴²⁰ gibi taktikler kullanmışlardır. Ayrıca şair ve hatiplerin karşı tarafı hicivleriyle⁴²¹ yapılan psikolojik harp ve hatiplerin kendi taraflarına yaptıkları motive edici konuşmaları⁴²² kullandıkları savaş taktikleri arasındaydı. Kadın ve cariyelerin savaşlarda çalgı ile şarkı

⁴¹¹ İbn-i Hişam, c. I, s. 62.

⁴¹² Lewis, s. 31-32.

⁴¹³ Rafsancani vd., s. 63-64.

⁴¹⁴ Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 53; Hitti, c.1, s. 159.

⁴¹⁵ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 714; Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 115-116.

⁴¹⁶ Zeydan, c. 1, s. 228.

⁴¹⁷ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 831.

⁴¹⁸ Zeydan, c. 1, s. 252.

⁴¹⁹ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 813.

⁴²⁰ Hitti, c.1, s. 47-48; Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 31.

⁴²¹ Hitti, c.1, s. 134

⁴²² Vakıdi, s. 78.

veya şiir söylemeleri de⁴²³ bir savaş taktiği olarak düşünülebilir. Çünkü bu şekilde askerin galeyana gelmesi, düşman tehlikesinin düşünülmemesi ve kadınların düşman eline geçme tehlikesinin sürekli olarak askerin düşüncesinde canlı tutulması amaçlanmıştır.⁴²⁴ Yine savaşlarda birbirlerini tanımak için her kabilenin kendisine has bir bayrak kullanması (liva ve raye), askerlerin geçit töreni yapmaları ve casusluk⁴²⁵ da kullandıkları savaş taktikleri arasındaydı.

Silah olarak ise Arapların kendi dönemlerinin yaygın olan silahlarını kullandıkları görülmüştür. Bu dönemde kılıç, mızrak, yay, ok, miğfer ve kalkan gibi birçok savaş silahları vardı. Araplar bu savaş vasıtaları hakkında büyük ölçüde bilgi sahibi olmuş ve bunları ustalıkla kullanmışlardır.⁴²⁶ Savaş sırasında atları ve develeri de ustalıkla kullanma maharetine sahip olmuşlardır.⁴²⁷ Arapların bunların kullanımını sosyal öğrenme süreci içerisinde öğrendikleri söylenebilir.

Bu dönemde askerlik sanatında herkesin aynı seviyede olmadığı fark edilmiştir. Zira bazı kabileler savaşçı özellikleri ile meşhur olacak duruma gelmiş,⁴²⁸ bazı kişilere de bu konudaki yeteneklerinden dolayı kamil lakabı verilmiş,⁴²⁹ diğer bazıları ise yalnızca kendini savunacak kadar pratik askeri bilgiye sahip olabilmıştır.

Bedevilerin yaşam koşullarından dolayı askerlik sanatında daha yetenekli oldukları kaydedilmiştir.⁴³⁰ Bununla beraber bazı şehir merkezlerinin bu konuda ileri düzeyde oldukları kanısına varılmıştır.

Bunun en güzel örneği de Mekke şehir devletiydi. Nitekim toplumun üst tabakasının oluşturduğu Daru'n-Nedve meclisinde askerlik görevi belli bir sisteme göre düzenlenmiştir. Ukab (sancak), liva (bayrak), kubbe (tahtırevan) ve e'inne (at dizginleri) şeklinde askeri görevler ihdas edilmişti.⁴³¹ Mekke'de bu konuda ün yapmış, Halit Bin Velid, Amr Bin El As, Hz. Hamza, Hz. Ömer, Ebu Ubeyde Bin Cerrah, Hz. Ali, Ebu

⁴²³ İbn-i Hişam, c. 2, s. 318.

⁴²⁴ Zeydan, c. 1, s. 238; Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 121.

⁴²⁵ Zeydan, c. 1, s. 230, 233; Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 705, 840-847.

⁴²⁶ Zeydan, c. 1, s. 238; Demircan, "Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Câhiliye Arapları", s. 86.

⁴²⁷ Zeydan, c. 1, s.389; Bayraktar, İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri, s. 77.

⁴²⁸ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz., Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 330.

⁴²⁹ Yazı yazmasını bilen, yüzmeyi bilen ve ok atmasını bilen insanlara 'kamil' ismi verilmiştir. Kamil lakaplı bazı kişiler; sa'd b. Übade, rafi' b. Malik, üseyd b. Hudayr, Abdullah b. Übeyy ve evs b. Haveli, (Belazuri, s. 542.)

⁴³⁰ Hitti, c.1, s. 52.

⁴³¹ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 701, 714-715.

Süfyan, Muaviye gibi ordu komutanlığı gibi yönetim bilgi ve tecrübesinde ileri düzeyde kişilerin olması,⁴³² onların bu konudaki ileri seviyelerine bir kanıt olarak düşünülebilir. Yine burada ordu komutanlığı ve bayrak taşıma gibi önemli görevlerin soylu ailelere verilmesi, burada askerlik sanatında bu kişilerin daha bilgili ve profesyonel olduklarına yorumlanabilir. Fakat savaşlarda kölelerin kullanılması bu konuda başka sınıfların da bilgisiz olmadıklarını gösterir.⁴³³ Bu sanatın hem hürler tarafından hem de köleler tarafından öğrenildiğini söyleyebiliriz.

Askerlik sanatında Taif şehrinin de ileri bir seviyede olduğu aktarılmaktadır. Zira Taif halkının savaşçı bir halk olduğu ve bu konuda ileri bir düzeyde olduğu söylenmiştir.⁴³⁴ Taif halkı Taif kuşatması esnasında mancınık gibi bir savaş aletini kullanarak⁴³⁵ bu konudaki maharetlerin kanıtlamışlardır.

Bu konuda özellikle Hayberlilerden dolayısıyla Yahudilerden bahsetmek gerekir. Çünkü Hayberli Yahudilerin bu konuda ileri bir seviyede oldukları aktarılmaktadır. Hayber'deki Yahudi topluluğu Yahudiler içerisinde gücü en fazla olan, zenginliği en çok olan, silahları en çok olan ve diğer konularda da öteki Yahudilerden daha deneyimli bir durumdaydılar.⁴³⁶ Buradaki Yahudilerin sayıca fazla olduğu, pek çok savaş aletlerinin bulunduğu, her gece tan yeri ağarmada kalkıp silahlarını kuşandığı, savaşçı bölükler halinde dizildikleri ve çeşitli savaş taktiklerini talim ettikleri rivayet edilmektedir. Bu konudaki bilgilerinin bir neticesi olarak Hayber'in kuşatması sırasında Yahudilerin iyi bir şekilde mücadele ettikleri söylenmektedir.⁴³⁷ Yalnızca Hayber'deki Yahudilerin değil Medine'deki Yahudilerin de silah konusunda bilgi sahibi oldukları rivayeti buna ilave edilmektedir.⁴³⁸ Arapların diğer konularda olduğu gibi bu konuda da onlardan etkilendikleri ve bu konuda onlardan bilgi öğrendikleri söylenmektedir.⁴³⁹ İslam dini döneminde askeri ilim ve faaliyetleri kısaca şöyle ele alabiliriz:

Araplarda mündemiç olan bu konudaki yeteneklerin İslam dini ile iyi bir eğitime tabi tutulması neticesinde, Arapların pek çok yer fethettikleri ileri sürülmektedir.⁴⁴⁰

⁴³² Zeydan, c. 1, s. 107.

⁴³³ Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 35; Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 117.

⁴³⁴ Derveze, s. 39.

⁴³⁵ Belazuri, s. 63; Vakıdi, s. 770.

⁴³⁶ Ahmed İbrahim Eş-Şerif, s. 250.

⁴³⁷ Vakıdi, s. 543, 564, 570; Belazuri, s. 25.

⁴³⁸ Belazuri, s. 18; Vakıdi, s. 337.

⁴³⁹ Lewis, s. 29-35; Margolouth, s. 103-118.

⁴⁴⁰ Hamidullah, Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmam İbn Münebbih, s. 23.

Daha İslam'ın ilk yıllarından beri savaşlar konusunda kimi mahir kişiler vardı.⁴⁴¹ Bu bilgiler Müslümanların bu konuya daha ilk dönemlerden beri ilgi duydukları ve İslam'ın bu konudaki eğitiminin başarısı anlamına gelir.

Müslümanlar özellikle hicretten sonra siyasi bir güç haline geldiklerinde, bu konuyla çok yakından ilgilenmişlerdir. Hz. Peygamber'in, Müslümanların askeri talimat yapmalarıyla yakından ilgilendiğine işaret edilmiştir.⁴⁴²

Hz. Peygamber Medine'de Müslüman gönüllülerden oluşan Müslüman askerlere bizzat refakat ederdi. Komutanları kendisi seçer, bayrağı kendisi teslim ederdi. Onların görevleri ile ilgili çeşitli eğitsel faaliyetlerde bulunurdu. Savaş taktikleri, askerlere yapılacak muameleler, esirlere karşı nasıl muamele edileceği, savaşa gidilecek halka nasıl davranılacağı, kullanılacak silahlar, parolalar, ulaşım, kullanılacak yollar ve savaş teçhizatlarının kullanımı gibi pek çok konu, Hz. Peygamberin askeri eğitiminin başlıca konuları içerisindeydi.⁴⁴³

Hz. Peygamber savaştan önce de savaşa hazırlık için askeri talimleri yapar, hatta birinci olanları ödüllendirirdi.⁴⁴⁴ Askerlerin talimiyle ilgili yaptığı faaliyetlerle ilgili birkaç örnek vermek gerekirse; askerlerin savaşta bir düzen içerisinde dizilmelerini sağlamak,⁴⁴⁵ at koşularını düzenlemek⁴⁴⁶ ve bunun için yer ayırmak,⁴⁴⁷ ok atıcılığı için talim yaptırmak⁴⁴⁸ vb. pek çok askeri eğitsel faaliyet gerçekleştirmiştir.

Cahiliye Dönemi'ndeki askeri uygulamalara verilen değerden olsa gerek, Hz. Peygamber Mekke'yi fethettikten sonra askerlikle ilgili olan görevleri yine Cahiliye Dönemi'nde elinde olan kişilere ve ailelere vermiştir.⁴⁴⁹ Yine aynı sebepten olsa gerek, Müslümanların savaşlarda kullandıkları savaş taktikleri ve silahları Cahiliye Dönemi'ndeki Araplarla benzerlik göstermekteydi.⁴⁵⁰

Askerlik sanatında olduğu gibi siyaset ve yönetim sanatında da Cahiliye Devri Araplarının önemli bir malumata ve maharete sahip olduğu söylenmektedir. Bu konuda

⁴⁴¹ Vakıdı, s. 83.

⁴⁴² Vakıdı, s. 85; Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 833.

⁴⁴³ Hizmetli, s. 315.

⁴⁴⁴ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 833.

⁴⁴⁵ Buhari, Cihad ves-Siyer: 1252; Vakıdı, s. 214.

⁴⁴⁶ Buhari, Salat: 268; Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 833.

⁴⁴⁷ Belazuri, s. 8.

⁴⁴⁸ Canan, Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye, s. 254-256; Zeydan, c. 1, s. 239.

⁴⁴⁹ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 829-848.

⁴⁵⁰ Konuyla ilgili Cahiliye Dönemi savaş taktikleri bölümündeki kaynaklara bkz.

özellikle Mekke şehir devletinin ayrıcalıklı bir yer ittihaz ettiği ifade edilmektedir. Mekkelilerin üstün bir yönetim bilgisine ve siyasi bir dehaya sahip oldukları ifade edilmektedir. Buna kanıt olarak ekabir takımından (mele) oluşan Daru'n-Nedve gibi bir mecliste görev yapanların icraatları gösterilmektedir. Zira Kureyş melesi Müslümanlara karşı her fırsatta gerek göçebe gerekse yerleşik olan Arapları Müslümanların üzerine rahat bir şekilde getirebilmeleri, yalnızca ekonomik ve siyasi güçten kaynaklanan bir şey olmayıp onların akıllı ve sabırlı birer devlet adamlığı özelliğine sahip olmalarına, yani Kureyş'in hilmi ve akıllılığına bağlanmıştır. Mekke'nin melesinin, mücehhez olduğu özelliklerden dolayı Atina'nın ekklesia'sından daha bilgece ve daha sorumlu oldukları, bunların becerikli yönetim malumatına sahip kişiler olduğu söylenmektedir. Yine Mekkelilerin dış diplomasi ve siyasette etkili olmaları onların yönetim konusundaki maharetlerine bağlanmıştır.⁴⁵¹ Bu konuda maharetli olan birçok kişinin olduğunu daha önce kaydetmiştik.

Daha önce ifade edildiği gibi yönetim belli bir yaşa gelmiş soylu, hür ve zengin kişilerin işi olarak görülmüştür. Bu bilgiden yönetimle ilgili bilgi ve maharete daha çok toplumun ekabir sınıfının sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bunların da sahip olduğu siyasi anlamdaki bu maharetlerini sonraki nesillere tevarüs ettiğini ve bunu da rol model yöntemiyle aktardığını söyleyebiliriz.

2.2.4. Kıyafet İlmî

Kıyafet ilmi, izlerin incelenmesiyle, iz bırakanların belirlenmesiyle uğraşan ilimdir. Kıyafet bilimi tüm Araplar içinde yaygın ve geçerli bir ilimdir.⁴⁵² Bu çöl hayatının zorunlu bir sonucuydu. Çünkü düşmanlarını takip etmek kaybolan veya kaçmış olan deve veya kölesini bulmak ve benzeri durumlar bu ilmi zorunlu kılmıştır. Bu konuda bazı kişiler diğer insanlara nispeten uzmanlaşmışlardı. Bir kişinin ayak izinden sahibinin tespit eden veya bir çocuğun fiziki görüşünden babasının kim olduğunu belirlemeye çalışan kişilere 'kaif' denilmiştir.⁴⁵³ Kıyafet ilmi İlmü Kıyafeti'l-Eser ve İlmü Kıyafeti'l-Beşer olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

⁴⁵¹ Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 35-38.

⁴⁵² Zeydan, c. 1, s. 574-575.

⁴⁵³ Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 135.

2.2.4.1. İlmü Kıyafeti'l-Eser (iz sürücü)

İnsanların veya hayvanların kum veya toprak üzerindeki izlerini tetkik ederek bu izlerin sahibini tayin etmekle uğraşan ilimdir. Bu ilimden amaç, firarda bulunan insan veya hayvanların bulunmasıydı. Bu konuda Araplar o kadar uzmanlaşmışlardı ki; ayak izinden, onun yaşlı veya genç olduğu, erkek veya kadın olduğu, kız veya dul olduğunu bile çıkartabiliyorlardı. Bu ilim genel itibarıyla herkes tarafından önemsense de herkesin bu ilimde aynı düzeyde olmadığı ifade edilmektedir. Anlatıldığına göre bu konuda bazı kabileler daha çok uzmanlaşmış, öyle ki bir kişinin ayak izinden onun memleketini bile çıkartabiliyorlardı. Arapların bu konudaki bilgilerini bazı kabileler tarafından günümüze kadar getirdikleri söylenmektedir.⁴⁵⁴

İslam'ın zuhurundan sonra bu ilmin müşrikler tarafından Hz. Peygamber'e karşı kullandıkları görülüyor. Örneğin, Kurz b. Alkame, Hz. Peygamber Medine'ye hicret ederken ayak izlerini görmüş, onu tanımıştır.⁴⁵⁵ Aynı zamanda Hz. Peygamber de bu ilim konusunda uzman olan kişilerden yararlanmış. Nitekim Medine'ye hicret ederken onun, Abdullah b. Uraykıt adlı bir iz sürücünün rehberliğinden faydalandığı rivayet edilmektedir.⁴⁵⁶

2.2.4.2. İlmü Kıyafeti'l-Beşer

İnsanların organlarına, uzuvlarına ve bunlar arasındaki ilişkiye bakıp kişilerin ruh yapılarını teşhis etmek, iki kişi arasındaki benzerliği dikkate alıp aralarında nesep bağı bulunup bulunmadığını belirleyen ilimdir. İslam'dan önce Araplar'ın bu alanda son derece uzmanlaştıkları söylenmektedir.⁴⁵⁷ Yukarıda da ifade edildiği gibi 'kaif' denilen kişiler, insanların ayak izinden onları tespit edebilmiş ve çocuğun fiziki özelliklerinden nesebini tayin edebilme salahiyetine ulaşmışlardı.

⁴⁵⁴ Zeydan, c. 1, s. 574-575.

⁴⁵⁵ Belazuri, s. 61.

⁴⁵⁶ İbn-i Hişam, c. 2, s. 139.

⁴⁵⁷ Süleyman Uludağ, 'Firaset', Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1996, Cilt:13, s.116; Zeydan, c. 1, s. 574.

2.2.5. Kitabet (Okuma-Yazma) İlmî

Çok fazla gelişmese de Cahiliye Dönemi'nde kitabet ilminin (yazı), Cahiliye Dönemi Araplarında mevcut olduğu kabul edilmektedir. Dil ve edebiyatla ilgili yapılan incelemeler neticesinde, İslam öncesi Arapçada yazı sanatı ve yazı ile ilgili çok sayıda terim bulunması,⁴⁵⁸ bu ilmin bunlar arasındaki etkinliğine bir işaret olarak değerlendirilebilir.

Bu dönemde okuma yazma bilenlerle ilgili rivayetler, bu dönemde kitabet ilminin bunlar arasındaki varlığına en güzel delil olarak gösterilebilir. Ayrıca Kur'an'da geçen 'Katip' kavramından hareketle⁴⁵⁹ bu ilmi kendisine meslek edinen bir sınıfın varlığına işaret olarak görülmüştür.⁴⁶⁰ Arabistan Yarımadası'nda okuma ve yazmayı kendisine meslek edinen ilk kişinin Vadi el-Kura'dan bir şahıs olduğu söylenmektedir. Bunun çabasıyla yazının burada yaygınlık kazandığı kabul edilmektedir.⁴⁶¹ Yine Bişr b. Abdülmelik ve ondan yazı öğrenen Süfyan bin Ümeyye ile Ebu Kays bin Abdimenaf'ın da yazı ilminin yaygınlaşmasında aktif bir şekilde rol aldıkları rivayet edilmiştir. Kitabet ilminin öğretilmesinde Şifa el-Adeviyye gibi kadınların da katkısının olduğu unutulmamalı. Yazının öğretiminde bu işi kendine meslek edinenlerin katkısı olduğu gibi, bu ilim aynı zamanda aile bireyleri tarafından da öğretilmiştir.⁴⁶²

Cahiliye Dönemi'nde kitabet iptidai seviyede olup daha çok ticaret gibi gündelik hayattaki pratik işlerde kullanabilecek kadar bilinmekteydi.⁴⁶³ Bu ilimle ilgilenenlerin mahdut olduğu ve bunların da ancak kendi ihtiyaçları kadar bilebildiği söylenmektedir.⁴⁶⁴ Buna rağmen bu ilim küttab gibi kurumlarda ve evlerde şahsi gayretlerle yapılıyordu.⁴⁶⁵

Hicaz bölgesinde kitabet ilmi diğer yerlere nispeten Mekke, Medine ve Taif gibi şehir merkezlerinde yaygın olarak biliniyordu.⁴⁶⁶ Bu ilme gayri müslimler daha çok ilgi

⁴⁵⁸ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 131.

⁴⁵⁹ Bakara: 2/282

⁴⁶⁰ Derveze, s. 235.

⁴⁶¹ Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 24; Kazıcı, Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi, s. 18.

⁴⁶² Belazuri, s. 540.

⁴⁶³ Derveze, s. 235; Mustafa Köylü, 'Medrese Öncesi Kurumlarda Eğitim', Mustafa Köylü-Şakir Gözütok (Ed.), Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi, Ensar Yayınları, İstanbul 2017, s. 101.

⁴⁶⁴ Bayraktar, İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri, s. 78; Gözütok, İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi (Hz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim), s. 31.

⁴⁶⁵ Çelebi, İslamda Eğitim Öğretim Tarihi, s.26-27; Hizmetli, s.165

⁴⁶⁶ Derveze, s. 238.

göstermişlerdir.⁴⁶⁷ Fakat Benu Adiy kabilesi gibi bazı kabilelerin bu ilimde diğerlerine nispeten ileri durumda olduğu daha önce de zikredilmişti.

İslam'ın ilk yıllarından itibaren bu ilme ilgi gösterilmiş ve bu ilmin Hz. Peygamber tarafından öğrenilmesi teşvik edilmiştir.⁴⁶⁸ Kitabet ilmi gelişimi açısından İslam dinine çok şey borçludur.⁴⁶⁹ Çünkü yazının gelişimi konusunda İslam ilk dönemlerinden itibaren çok fazla katkıda bulunmuştur.⁴⁷⁰ Hz. Peygamber özellikle öğretim konusunda yazıyı bilenlerden azami şekilde istifade etmiştir.⁴⁷¹ Bunun için inanç ayırımına gitmeden farklı inançtaki kişilerden bu ilmin öğretimi için yararlanmıştır. İslam'ın ilk dönemlerinde kitabeti öğretme konusunda yeterli öğretmen bulunmadığı⁴⁷² için bu konuda müşrik, Yahudi ve Hristiyanlardan da istifade edilmiştir.⁴⁷³ Zaman içinde bu ilmin öğretilmesi konusunda hem yeni kütüphaneler açılmış olması⁴⁷⁴ hem de bu ilmi bilen Müslüman sayısının artmasıyla beraber bunlardan yararlanılmıştır.⁴⁷⁵

2.2.6. Yabancı Dil Bilgisi

Önceden ifade edildiği gibi Araplar bulunmuş oldukları bölgeden panayır ve hac gibi etkinlikler neticesinde pek çok yabancı milletle karşılaşmış ve onlardan pek çok alanda etkilenmiştir.⁴⁷⁶ İşte bu etkileşimlerin sonucunda yabancılar ile anlaşabilecek kadar yabancı dil bilgisine sahip oldukları ihtimali üzerinde durulmuştur. Çünkü karşılaştıkları yabancıların dili Arapça değildi. Bu da Arapların yabancıların dilini öğrenme ihtimalini daha kuvvetlendirmektedir.

Ayrıca Hicaz Araplarının yabancı dilleri, kendi bölgelerindeki kitap ehli olan kişilerden öğrenmiş olmaları da gündeme getirilmektedir. Bu yabancı dillerin ise Yunanca-Latince, Aramca-Süryanice, Kıptice ve Farsça olabileceği söylenmiştir.⁴⁷⁷

⁴⁶⁷ Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 24.

⁴⁶⁸ Belazuri, s. 542.

⁴⁶⁹ Hamidullah, İslam Müesseselerine Giriş, s. 10-11.

⁴⁷⁰ Zeydan, c. 1, s. 634-642.

⁴⁷¹ Canan, Peygamberimizin Okuma-Yazma Seferberliği ve Öğretim Siyaseti, s. 180.

⁴⁷² Önkal, s. 307.

⁴⁷³ Parladır, s. 277.

⁴⁷⁴ Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 25.

⁴⁷⁵ Canan, Peygamberimizin Okuma-Yazma Seferberliği ve Öğretim Siyaseti, s. 129-134.

⁴⁷⁶ Çelebi, İslam Öncesi Mekke ve Tarih Anlayışımız, s. 132; Önkal, s. 308.

⁴⁷⁷ Izutsu, Kur'an'da Tanrı ve İnsan, s. 175; Derveze, s. 240; Zeydan, c. 1, s. 601.

Arapça içerisinde bu dillerden pek çok kelimenin olması,⁴⁷⁸ bu yabancı dillerle ilgili bazı bilgilerin Araplar arasında bilindiğine kanıt olarak gösterilebilir.

Cahiliye Dönemi insanların yabancı dillere ilgi göstermesinin sebebi yalnızca ticaret veya seyahat olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber dini bir amaç için de insanların yabancı dillere ilgi göstermeleri zikredilmiştir. Hatta yabancı dillere karşı meraklarının da onları yabancı dilleri öğrenmeye sevk etmiş olabilecekleri ihtimali akla getirilmiştir.⁴⁷⁹

Bu dönemde dini saikayla yabancı dillere olan ilgiyle ilgili bazı bilgiler kaydedilmiştir. Nitekim Mekke ve Medine gibi yerlerde dini kitapların asli dilleriyle okunup öğretildiği ifade edilmektedir.⁴⁸⁰ Bu konuda ilk akla gelen kişi Varaka bin Nevfel'dir. Hristiyan biri olan Varaka, din kitaplarını okumuş ve birçok bilgiye vakıf olan biriydi.⁴⁸¹ Varaka bin Nevfel'in İbraniceyi iyice öğrendiği söylenmektedir.⁴⁸² Yine Yahudiler de dini inançlarının bir neticesi olarak İbranice ile ilgilenmişlerdir.⁴⁸³

Hz. Peygamber döneminde hem siyasi hem de dini nedenlerden dolayı yabancı dillere ilgi gösterildiği rivayet edilmektedir. Hz. Peygamber yabancı dilleri öğrenmesi için sahabeden bazılarını görevlendirmiştir. Zeyd b. Sabit de onlardan biridir. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber Zeyd bin Sabit'e Yahudilerin yazısını yani İbraniceyi öğrenmesini emretmiştir. Zeyd bin Sabit de bunu on beş gün geçmeden öğrenmiştir.⁴⁸⁴ Ayrıca sahabe içerisinde İbrani ve Süryani dili ve yazısına vakıf olan kişilerin de varlığı bilinmektedir. Mesela Selman-ı Farisi'nin Fatiha Suresi'ni Farsçaya tercüme edip İranlılara verdiği söylenmektedir.⁴⁸⁵

2.2.7. Hukuk İlmi

Bu dönemde Arapların yazılı kanunları yoktu. Fakat herkesin zihninde yer tutan kutsal gelenekler, her türlü saldırıdan muhafaza edilen halk inançları; yazılı kanunların

⁴⁷⁸ Ahmed Emin, *Fecru'l- İslâm*, (Ter.: Ahmed Serdaroğlu), Kılıç Kitabevi, Ankara 1976, s. 44-45, 104; Lewis, s. 165.

⁴⁷⁹ Derveze, s. 239-241.

⁴⁸⁰ İzutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, s. 175; Derveze, s. 239-241.

⁴⁸¹ İbn-i Hişam, c. I, s. 118.

⁴⁸² Derveze, s. 233.

⁴⁸³ Hamidullah, *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmam İbn Münebbih*, s. 33.

⁴⁸⁴ Belazuri, s. 542.

⁴⁸⁵ Hamidullah, *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmam İbn Münebbih*, s. 43.

ve tüzüklerin üzerinde bir öneme ve nüfuza sahipti.⁴⁸⁶ İnsanlar ortaya çıkan herhangi bir anlaşmazlığı çözmek için kemal ve hikmet sahibi olduklarına inanmış oldukları bir hakeme başvurur, davaları onunla çözmeye çalışırlardı. Hakemler de hükümlerini toplumun bu geleneklerine göre verirlerdi.⁴⁸⁷ Bu bilgilerden hareketle, bu dönemde insanlar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözecek kadar, bir hukuk bilgisinden bahsedebiliriz. Bu konudaki bilgilerin temeli ise yukarıda değinildiği gibi örf, adet ve geleneklere dayanan basit anlamdaki hukuk bilgileriydi.

Hukuk ilmiyle ilgili bu iptidai düzeydeki bilgiler de toplumda pek yaygınlık kazanamamış, bu bilgilerin yalnızca bazı kişilerle sınırlı kaldığı söylenmiştir. Bu kişiler ise bu konuda ün yapmış, bilgi sahibi olan bazı hukukçulardı. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Amir b. Zarib,⁴⁸⁸ Temim Kabilesinden Hacib Bin Zerare, Akra Bin Habis, Sakif kabilesinden Gaylan Bin Mesleme, Kureyş kabilesinden Haşim Bin Abdülmenaf⁴⁸⁹ Mekke’de oturan el-Ala ibn Cariye, adl (adil, doğru) lakaplı Halid’in babası el-Velid⁴⁹⁰ gibi ün yapmış bazı kişilerdendir.⁴⁹¹

Bu dönemde bu konuda marifet sahibi olan bazı kişiler İslami dönemde bile yine bu görevle görevlendirilmek istemiştir. Kab b. Yesar de bunlardan biridir. Zira Hz. Ömer onu Mısır’a kadı olarak göndermek istemiştir.⁴⁹² Bu bilgi de göstermektedir ki Cahiliye Dönemi’nde bu konuda marifet sahibi olan bazı kişiler, İslami dönemde bile takdir edilmeye çalışılmıştır.

Cahiliye Dönemi’ndeki hukuk alanındaki boşluk İslam’ın ilk yıllarında devam etse de özellikle İslam otoritesi kendisini iyice hissettirdikten sonra hukuk alanındaki faaliyetlerin daha düzenli, sistemli ve belli hukuk kuralları çerçevesinde yürütülmeye çalışıldığını görüyoruz. Nitekim Hz. Peygamber zamanında özellikle açık alanda yani

⁴⁸⁶ Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 13.

⁴⁸⁷ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 716-720; Watt, Hazreti Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı, s. 105.

⁴⁸⁸ İbn-i Hişam, c. I, s. 75-76.

⁴⁸⁹ Zeydan, c. 1, s. 305.

⁴⁹⁰ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 717.

⁴⁹¹ Zeydan, c. 1, s. 305.

⁴⁹² Zeydan, c. 1, s. 305.

mescitlerde mahkemeler kurulur. Bu şekilde herkesin bunlara katılımı sağlanırdı.⁴⁹³ Bu uygulama da hukuk eğitim öğretim faaliyeti açısından değerlendirilmiştir.⁴⁹⁴

2.2.8. Kıssa ve Hikaye

Arapların çok etkin ve üretken bir hayal dünyasına sahip oldukları kabul edilmektedir. Bunun bir sonucu olarak hem Cahiliye Dönemi'nde hem de İslam'dan sonraki dönemlerde Araplar arasında kıssa, hikaye ve esatir çokça ortaya çıkmıştır.⁴⁹⁵ Geçmişle ilgili hikayelerin anlatılması sadece Araplara özgü bir durum olmayıp diğer milletlerde de buna benzer çeşitli faaliyetler olmuştur.⁴⁹⁶ Fakat Arapların bu konuda daha ileri bir seviyede oldukları görülmüştür. Çünkü Araplar kendi toplumlarında var olan hikayelerden başka, yaşadıkları coğrafyanın bir neticesi olarak pek çok farklı milletle karşılaşmış ve onlardan birçok hikayeler edinmişlerdir. Kervan tüccarlığı sayesinde başta Fars ve Rumlar olmak üzere bazı milletlerden hikayeler ve çeşitli parçalar almaları bunu kanıtlamaktadır.⁴⁹⁷

Arapların bu konuda ileri bir düzeyde olmalarında yalnız kendi tecrübeleri ve kervan tüccarlığı etkili olmamıştır. Aynı zamanda dış devletler de etkili olmuştur. Yukarıda da söylendiği gibi rivayete göre Cahiliye Dönemi'nde kimi insanlar hikaye ve kıssa konusunda başka ülkelerden eğitim görmüşlerdir. Bunların en dikkat çekenini ise İran'dan Rüstem ve İsfendiyar gibi kişilere ait hikayeler anlatan Nadir bin Haris'tir.⁴⁹⁸ Böylece Arapların kendilerine ait olan hikayeler, kervan tüccarlığıyla edindikleri hikayeler ve başka ülkelerden öğrenmiş oldukları hikayeler olmak üzere bu konuda onların zengin bir koleksiyona sahip olduklarını söyleyebiliriz.

İslam dininde hayal mahsulü hikayelerin yerine, önceki peygamberlerle ilgili kıssalar Ku'an'da ve Hz. Peygamberin hadislerinde çokça yer almıştır. Hem Hz. Peygamber hem de Müslümanlar önceki peygamberlerin bu kıssalarına ilgi

⁴⁹³ Zeydan, c. 1, s. 307; Derveze, s. 201.

⁴⁹⁴ Hizmetli, s. 366.

⁴⁹⁵ Taha Hüseyin, s. 129.

⁴⁹⁶ Savaş, "İslâm'dan Önce Hicaz Bölgesindeki Araplarda Tarih", s. 26.

⁴⁹⁷ Murat Sarıcık, "Cahiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırıları", Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2013/2, sayı: 31, s. 136.

⁴⁹⁸ İbn-i Hişam, c. I, s. 189.

duymaktaydı. Çünkü onlarla cesaret ve teselli buluyorlardı.⁴⁹⁹ Ayrıca bu kıssalardan çeşitli konulardan bilgi ediniyorlardı.

2.2.9. Meslek Bilgisi

Tarihin en eski dönemlerinden beri insanlar kendi varlıklarının devamı için ilkel veya gelişmiş çeşitli meslek sahalarıyla ilgilenmiş ve bu mesleklerle ilgili bilgileri elde etmeye çalışmışlardır.⁵⁰⁰ Cahiliye Dönemi'ndeki Arapların da mesleki eğitimden ve bu konudaki bilgidan mahrum kalması beklenilemezdi.

Bu dönemdeki insanların yaşam tarzlarına göre farklı konularda meslek bilgisine sahip oldukları kabul görülmüştür. Cahiliye Dönemi'nin bedevilerine göre ziraat, sanat ve ticaretin her türlüünü insanın asaletine ve onuruna yakışmayan vasat ve değersiz işler olarak telakki ettikleri için hayvancılık gibi başka mesleklere yönelmişlerdir.⁵⁰¹ Bedeviler tarım ve el sanatları ile uğraşmaktan tiksindir, bunlarla uğraşanları küçümserlerdi. Hatta onlara kız vermez ve onlardan kız bile almazlardı.⁵⁰² Buna rağmen ticarete değiş tokuş yapmak için bazı iptidai üretim araçları olmak zorundaydı. Bundan dolayı bedeviler de hasır, halı, bornoz, tulum, çuval, ip vb. malları üretmeye icbar olmuşlardır, böylelikle çölde iptidai üretim başlamıştır.⁵⁰³ Daha önce de dile getirildiği gibi bedeviler daha çok hayvancılık ve avcılık meslekleriyle uğraşmışlardır. Onların bu meslekler hakkındaki bilgileri ise azımsanmayacak seviyedeydi.

Şehir merkezlerinde yaşayan Araplar arasında ise mesleki öğretim ve bu mesleklere dair bilgiler daha renkli ve canlı bir portre çizmekteydi. Çünkü hem meslek çeşitleri fazla hem de bunlarla uğraşan kişi sayısı ve bilgisi fazlaydı. Bu dönemde varlığı bilinen bazı meslek gruplarını şöyle sıralayabiliriz: terzilik, debbağlık, şarap imalatçılığı, demircilik, kuyumculuk, mücevhercilik, marangozluk, dokumacılık, boyacılık, tuğla imalatı, savaş aletleri imalatçılığı, hububat ve kumaş satıcılığı, kasaplık

⁴⁹⁹ Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 201.

⁵⁰⁰ Hitti, c.1, s. 45.

⁵⁰¹ Hitti, c.1, s. 46.

⁵⁰² Abdulkerim Özyayın, "Arap", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1991, Cilt: 3, s. 322.

⁵⁰³ Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 29.

nadir de olsa hekimlik ve hatta bazen veterinerlik, müzisyenlik, güzel koku ve hayvan satıcılığı, bankerlik, ziraatçılık, tüccarlık vb. daha birçok meslek bilinmekteydi.⁵⁰⁴

Hicaz Bölgesi'nde bu mesleklerin icra edileceği ve insanların ihtiyaçlarını giderebileceği küçük mahalli sanayi kuruluşlarının var olduğu da daha evvel söylenmişti.⁵⁰⁵ Örneğin Mekke'de Ehl-i kitaptan olan Bel'am isimli Mekkeli bir kılıç ustasının⁵⁰⁶ veya Merve tepesinin yanında Cebr isimindeki bir Hıristiyan'ın iş yerinin⁵⁰⁷ olduğu rivayet edilmektedir. Yine Mekke'de demircilik,⁵⁰⁸ ve marangozluk⁵⁰⁹ ve Medine'de de marangozluk⁵¹⁰ ile ilgili yerlerin olduğu söylenmektedir. Taif'te ise çeşitli alanlarla ilgili imalathanelerden bahsedilmektedir.⁵¹¹ Örneğin burada demirciliğin yapıldığıyla ilgili rivayetler var.⁵¹² Yine burada kaliteli bir Arap imalatçılığından bahsedilmektedir.⁵¹³ Aynı şekilde Cüreş'te savaş aleti olan debbabeler ve mancınık kullanımını öğreten yerler vardı. Urve b. Mes'ud burada bu konularla ilgili bazı bilgileri öğrenen kişilerdendir.⁵¹⁴

Araplar arasındaki bu mesleklerin ve imalathanelerin olması bize bu mesleklerle ilgili belli bir meslek bilgisinin olduğunu gösterir. Çünkü her bir sanayi dalı, ayrı bir ilim ve ihtisas alanını temsil ettiği gibi⁵¹⁵ her bir meslek de belli bir eğitim ve öğretimi gerektirmektedir.⁵¹⁶ Bu bilgilerden hareketle mesleklerin öğretilmiş olması gerektiğini anlıyoruz.

Arapların asıl uğraşları ticaret olduğu için Araplar ticaretin öğretilmesine ihtimam gösterip öncelik vermişlerdir. Ticaret ile ilgili bilgileri çocuk yaştan itibaren vermeye başlamış ve çocukları ticarete alıştırmak için çeşitli aktivitelerde bulunmuşlardır.⁵¹⁷ Ticaret bilgisinin öğrenilip öğretilmesinde panayırların önemli bir yeri vardı. Nitekim

⁵⁰⁴ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 758-786; Derveze, s. 69.

⁵⁰⁵ Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 28; Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 28.

⁵⁰⁶ Hayreddin Karaman vd., Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 3, DİBY, Ankara 2012, s. 442

⁵⁰⁷ İbn-i Hişam, c. 2, s. 39.

⁵⁰⁸ Buhari, Buyu': 1000

⁵⁰⁹ İbn-i Hişam, c. I, s. 119.

⁵¹⁰ Buhari, Salat: 511

⁵¹¹ Apak, s. 212-213.

⁵¹² Belazuri, s. 62.

⁵¹³ Hitti, c.1, s. 154-155.

⁵¹⁴ Vakıdı, s. 794.

⁵¹⁵ Canan, Peygamberimizin Okuma-Yazma Seferberliği ve Öğretim Siyaseti, s. 52.

⁵¹⁶ Bayraktar, "İslâm'a Göre Kadının Eğitim-Öğretimi", s. 89.

⁵¹⁷ Demircan, "Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Câhiliye Arapları", s. 86.

bu sayede gençlerin çıraklık eğitiminden geçtikleri ve ticaretle ilgili bilgi öğrendikleri yukarıda söylenmişti.⁵¹⁸

İslam öncesi Arabistan'daki zanaatkarlar meslekleriyle ilgili bilgileri farklı kişilerden alıyorlardı. Hem Cahiliye Dönemi'nde hem de İslam dini döneminde el sanatları, ticaret ya da ziraatçılık gibi çeşitli meslekleri icra eden genç insanların, bu konudaki bilgilerini ebeveynlerinden, arkadaşlarından ya da komşularından çeşitli çabalar neticesinde öğrenebildikleri söylenmektedir.⁵¹⁹

Meslek öğretimi konusunda özellikle ehli kitabın Araplara öncü olduğu kabul edilmektedir. Hicaz'da Suriyeli, Mısırlı, Habeşistanlı, Bizanslı ve Iraklı olan Yahudi ve Hristiyan yabancı azınlıklar vardı. Yukarıda ismi geçen sanayi işlerinin birçoğunun bu azınlıklar tarafından icra edilmiş olduğu ve bunların bu konuda göz ardı edilemeyecek kadar büyük bir faaliyet içerisinde oldukları dile getirilmiştir. Bunların yerli zanaatkarların çekirdeği olduğu ve Arapların bu konuyla ilgili öğreticileri durumunda olduğu anlaşılmaktadır.⁵²⁰

Arapların mesleki eğitim konusunda daha çok Yahudilerden yararlandığı ileri sürülmektedir. Yahudiler çeşitli bölgelerden göç edip Hicaz'a gelirken beraberinde teknik ve tecrübelerini getirmişlerdir. Onlar gezdikleri yerlerde öğrenmiş oldukları bilgi ile kendi tecrübelerini birleştirerek teknik açıdan daha da ileriye gitmişlerdi.⁵²¹ Bu donanımla Arabistan'a gelen Yahudilerin çoğu ziraatçı ve sanatkardı.⁵²² Sarraflık, silah ve zırh imalatçılığı,⁵²³ bankerlik, tüccarlık ve sanayi gibi alanlarda ileriye gitmiş mahir insanlardı.⁵²⁴ Başta Medine'deki Yahudiler olmak üzere, Yahudilerin öteki Arap kabilelerinin yaşantılarını büyük oranda etkilediği söylenmektedir.⁵²⁵ Örneğin Yahudiler bazı Arap işçilerini ücret ile yanlarında çalıştırarak, onlardan ziraat bilgisi hakkında uzmanlaşmış bir zümrenin ortaya çıkmasını sağlamışlardır.⁵²⁶ Bu şekilde Araplar onlardan çeşitli mesleki bilgiler ediniyorlardı.

⁵¹⁸ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 643, 798.

⁵¹⁹ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 646-651, 799.

⁵²⁰ Derveze, s. 69.

⁵²¹ Derveze, s. .

⁵²² Lewis, s. 29-30.

⁵²³ Watt, Hazreti Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı, s. 102.

⁵²⁴ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 758-786.

⁵²⁵ Watt, Hazreti Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı, s. 102.

⁵²⁶ Derveze, s. 65.

Mesleki bilgi alanında yalnızca Cahiliye Dönemi Arapları değil, aynı zamanda İslam dini dönemi Arapları da etkilenmişlerdir. Hayber'in fethi ile beraber ziraat konusundaki bilgilerinden dolayı⁵²⁷ Müslümanların bu konuda onlardan bir şey öğrenmesi için Yahudiler orada bırakıldı.⁵²⁸ Fakat Hz. Ömer Halifeliğinde Müslümanların toprak işleme becerilerini öğrendiklerinde, Hayber'deki Yahudileri Şam bölgesine sürgün edip o toprakları Müslümanlara vermiştir.⁵²⁹ Yine Hayber'in fethi sırasında ele geçirilen esirler arasında 30 kadar sanatkar vardır. Müslümanların onların sanatından istifade etmesi için Hz. Peygamber, bunların Müslümanlar arasında serbest bırakılmasını istemiştir.⁵³⁰

2.2.10. İlmü'l-İhtida Bi'l-Berari Ve'l-Akfar

Sahra ve çöllerde yön tayin etmek anlamına gelen bu ilmin Araplarda var olduğu anlaşılmakta.⁵³¹ Bunun da yaşamlarının zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bu konuda uzmanlaşmış kişiler vardı ve bunlar "hadi" ismi ile bilinirdi. Hadi, çölde bütün yolları bilen rehber deniliyordu. Bunlar insanları gitmek istedikleri yere güvenle götürüp onlara yol gösterirlerdi.⁵³²

Hiz. Peygamber döneminde bu konuda uzman olan kişilerden yararlanmışır. Örneğin Hiz. Peygamber hicret ettiğinde, Abd b. Adioğullarından Beni Dilden kılavuzluk yapma hususunda mahir bir adamı ücretle tutmuştur.⁵³³

Bu ilmin İlmü Kıyafeti'l-Eser (iz sürücü) ilminden farklı olduğu düşünülmektedir. Çünkü İlmü'l-İhtida Bi'l-Berari Ve'l-Akfar ilmi kişinin çölde yolunu bulmasını tazammun ederken, İlmü Kıyafeti'l-Eser (iz sürücü) ise izlerden kişileri bulmak amacıyla kullanılan bir ilimdir.

⁵²⁷ Belazuri, s. 28.

⁵²⁸ Buhari, Ziraat: 1083; Zuhri, s. 74.

⁵²⁹ Belazuri, s. 28.

⁵³⁰ Canan, Peygamberimizin Hadislerinde Medeniyet Kültür ve Teknik, s. 154.

⁵³¹ Uludağ, "Firaset" s.116.

⁵³² İzutsu, Kur'an'da Tanrı ve İnsan, s. 222.

⁵³³ Zuhri, s. 91.

2.2.11. Feraset (Çabuk Anlayış ve Seziş) İلمي

Feraset, “insanların diğer varlık ve olayların iç yüzünü keşfetme, gelecek hakkında doğru tahminlerde bulunma melekesi anlamında bir terime ve bu konuyu ele alan ilim dalına” denir.⁵³⁴ Arapların başvurduğu ve kullandığı bilimlerden bir tanesiydi. Bu bilimlerde öyle uzmanlaşmışlardı ki insanların duruşundan, şekil ve renginden, söz ve eylemlerinden, ahlakını ve hayat hikayesini, iyilik ve kötülüklerini ortaya çıkarırlardı.⁵³⁵

2.3. FEN BİLİMLERİ (POZİTİF BİLİMLER)

Araplar arasında pozitif bilimlerin pek fazla gelişmediği söylenmektedir. Hatta Arap toplumları içerisinde pozitif bilimler ile ilgilenen ilk kişinin Nadir bin Haris el-Sakaf-i olduğu söylenmektedir.⁵³⁶ Bununla beraber bu dönemde Araplarda pozitif bilimlerle ilgili bazı ilmi etkinlikler mevcuttu. Burada bu ilimler muhtelif başlıklar altında ele alınacaktır.

2.3.1. Tıp İلمي

Tıp ilmi tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Bunun için bütün eski milletler kendi bilgi ve tecrübeleri muvacehesinde hastalıklarla ilgilenmiş, çeşitli tedavi yollarını uygulamışlardır. Tıp ilmi insan sağlığı ile ilgili olduğundan en ilkel kableden en medeni topluluklara kadar hemen hemen bütün milletler tarafından ilgi gören bir uğraş olmuştur.⁵³⁷ Fakat bu konuda her milletin aynı seviyede olduğunu söyleme imkanına sahip değiliz.

Astronomi ve gök bilimleri konusunda olduğu gibi tıp konusunda da Keldanilerin ender bir yere sahip olduğu aktarılmıştır. Çünkü tıp ilminin temellerini Keldaniler atmış, hastalara ilaç bulmakla meşgul olan ilk kişiler Keldanili Kahinler olmuştur. Keldaniler hastalarını sokaklarda ve halkın geçtiği yerlerde teşhir ederdi. Keldaniler bu alanda

⁵³⁴ Uludağ, “Feraset” s.116.

⁵³⁵ Zeydan, c. 1, s. 575.

⁵³⁶ Zeydan, c. 2, s. 65.

⁵³⁷ Apak, s. 225.

topladıkları bilgi ve deneyimlerini levhalara yazarak ibadethanelerinin duvarlarına asarlardı. Bundan dolayı tıp ilmi Kahinlerin uğraştığı sanatlardan sayılmıştır.⁵³⁸

Keldanilerden sonra tıp ilmini Yunanlılar geliştirmişler ve düzenlemişlerdir. Romalılara ve İrani'lara da Yunanlılar yoluyla geçmiştir. Araplar mezkur devletlerin çağdaşı oldukları için onların tıp konusundaki bilgilerini almış ve daha önce Keldanilerden aktardıkları bilgi ve deneyimlere, kendilerinin bu konuda sahip oldukları bilgi ve deneyimleri de eklemişlerdir. Bu şekilde toplanan bilgilerle Cahiliye Dönemindeki tıp bilgileri ortaya çıkmıştır.⁵³⁹

Cahiliye Dönemi'nde Arapların tıp ilmi iki metoda bağlıydı. Bunlardan birincisi kahin ve Arrafların metodu, diğeri ise gerçek anlamda tıbbi yöntem yani ilaçların kullanılma metodu. Buna göre kahinler hastalara okuyup üfleme, sihir yapmak, Kabe de kurban kesmek, dua etmek, muska (nüsha) yazmak vb. farklı uygulamaları yaparak onları iyileştirmeye çalışırlardı. Bu yöntem yalnızca Araplara mahsus olmayıp eski milletlerin neredeyse tamamının bu yöntemi yaygın olarak kullandıkları kabul edilmektedir.⁵⁴⁰

Eski Mısırlılar da bu yöntemi kullanmışlardır. Bunların inancına göre insanın içine girip hastalığa sebep olan bazı kötü ruhlar vardır. Bu kötü ruhları çıkartmak için çeşitli dualar ve birtakım tılsımlı sözler okuyorlardı. Bu şekilde onları tedavi etmeye çalışırlardı. Bu inancın Araplar arasında da yaygın olduğu görülmektedir. Araplar insanların içlerine girdiğine inandıkları şeytanları ve ruhların çıkartılması için onlara bazı şeyleri okuyor, muskalara bazı yazılar yazıyorlardı. Bu inançlarından birine göre eşek gibi anırmak vebadan kurtulmayı sağlıyordu.⁵⁴¹

Araplarda aynı zamanda ilaç ile tedavi etme yöntemi de bulunmaktaydı. Bu yöntem eski Mısır ve diğeri milletlerde ne halde ise Araplarda da aynı durumdaydı. Araplar bitkiler ve bunlardan oluşan çeşitli karışımlar ile basit tıbbi ilaçları yapıyor, şerbetler ve özellikle bal gibi maddeleri de hastalıkları tedavi etmek için kullanıyorlardı. Onlara göre bal iç hastalıkları için en iyi ilaç kabul ediliyordu. Aynı zamanda hastalıkları tedavi etmede en büyük önem, hacamat (kan almak) ve demirle dağlamak

⁵³⁸ Zeydan, c. 1, s. 575-576.

⁵³⁹ Zeydan, c. 1, s. 575-576.

⁵⁴⁰ Zeydan, c. 1, s. 576.

⁵⁴¹ Apak, s. 225-227.

gibi tedavi yöntemlerine verilirdi. Hatta dağlamak yöntemiyle ilgili ‘Hastalıkta en son çare yarayı dağlamaktır.’ sözü Araplar arasında ünlü bir sözdür. Bu toplumda çok bilinirdi. Çünkü çoğu kez bir organ kesilerek tedavi edilir ve bu kesme işini de ateşte yaparlardı. Ateşin kullanılmasının sebebi ise çürümeyi ve koklamayı giderici maddelerin yerine kullanılmasıydı.⁵⁴²

2.3.1.1. Tabipler

Önceki dönemlerde yalnızca kahinlerin tabip olarak bilindiği kabul edilmektedir. Cahiliye Dönemi’nde de insanların şifa bulmak için kahin ve falcılardan olan hekimlere müracaat ettikleri rivayet edilmektedir.⁵⁴³ Fakat daha sonraki dönemlerde Araplar, Rum ve İranlılarla karşılaşarak onlardan tıp ilmini aldıktan sonra hekimliği yani tabipliği öğrenmiş ve bu ilimde ün sahibi olmuşlardır. Bunların çoğunluğu miladi altıncı yüzyılda İslam’dan önceki Arap uyanışını başlatan kişilerdir. Daha önceki devirlerde Araplar arasında yetişmiş büyük hekimlerden söz edilmektedir. Örneğin Lokman Arapların en eski hekimlerinden biridir. Lokman’dan sonra Teymur Rebab kabilesinden İbni Huzeym gelmektedir. Bu kişinin hekimlikteki ustalık ve uzmanlığı, Araplar arasında bir efsane haline gelmiştir. Hatta bir kişinin hekimlikteki ustalığını belirtmek için ‘İbni Huzeym’den daha hekim’ derlerdi.⁵⁴⁴

İslami döneme yaklaştıkça birçok ünlü tabipten bahsedilir.⁵⁴⁵ Bunların en bilineni ise Haris bin Kelede kabul edilmektedir. Sakif Kabilesi’nin eşraf takımından olan Haris bin Kelede,⁵⁴⁶ Cahiliye Dönemi’nin en son ve en meşhur hekimlerinden biriydi. Hicri 13 yüzyılda ölmüştür. Sakif oğullarından ve Taifli olan bu kişi, İran ülkesine gidip Cündişapûr (cündîsâbûr) okulunda tıp ilmini öğrenir. Orada bu mesleği para karşılığında uyguladıktan sonra kendi ülkesine döner ve Taife yerleşir. Böylece hekimlikte ülke sınırlarını aşacak kadar büyük bir ün kazanmıştır. İslamiyet’in başlangıcına yetişen Haris b. Kelede’yi, Hz. Peygamber hasta olan insanlara tedavi

⁵⁴² Zeydan, c. 1, s. 577; Derveze, s. 77.

⁵⁴³ İbn-i Hişam, c. I, s. 20.

⁵⁴⁴ Zeydan, c. 1, s. 578.

⁵⁴⁵ Derveze, s. 252; Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 662.

⁵⁴⁶ Vakıdı, s. 773.

olmaları için tavsiye etmiştir.⁵⁴⁷ Zira Hz. Peygamber hasta olan Saad bin Ebi Vakkas'ın yanına giderek Sakif kabilesinden Haris b. Keledey'e gidip tedavi olmasını ister.⁵⁴⁸

İbni Ebi Rumiyye el Temimi ve Nadir bin Haris bin Kelede de Cahiliye Devri'nin önemli tabiplerindendir. Haris bin Kelede'nin oğlu olan Nadr Bin Haris de tabipliği babasından öğrenmiş. Bu bilgileri sayesinde şifa dağıtan bir hekim sıfatı ile ün kazanmıştır. Sözü geçen bu tabiplerin çoğunluğu tabipliği İran ve Rum ülkelerinden öğrenmişlerdir. Ayrıca manastırlarda ve ibadethaneler gibi yerlerde kahin ve hahamlardan tıp ilmini öğrenen başka kişilerden de bahsedilmiştir.⁵⁴⁹

Arabistan'ın güneydoğu bölgesinde yaşayan Damad el-Ezri akıl hastalıklarını tedavi etmesi hususunda ün yapmıştır. Nitasi (İbn Hizyam) büyük tabip ismi ile meşhur olan diğer tabiplerindendir. Bu dönemdeki tabiplerin bazılarının tıp ilmiyle ilgili olarak cerrahi işlem yapacak kadar ileri düzeyde olduğu söylenir.⁵⁵⁰

Bu dönemde bazı kadınların da tıp konusuyla ilgilendikleri kaydedilmektedir. Nitekim bu dönemde Habbab b. el-Erett'in annesi sünnetçilikle uğraşmaktaydı.⁵⁵¹

Yukarıdaki bilgilerden hareketle bu dönemdeki Arapların tıp ilminde kötü bir durumda olmadıkları söylenebilir. Bu konuda ilerlemiş kişilerin daha çok toplum eşraf takımı olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda dışarıdan aldıkları bilgiler ile kendi tecrübelerini mezcederek belli bir seviyeyi yakalayabilmişlerdir. Bu konudaki bilgilerini hayvanlara da uygulayarak bugünkü veteriner gibi hayvanları tedavi etmekte uzmanlaşmışlardı.⁵⁵²

İslami dönemde de bu ilme önem verildiği kaydedilmiştir. Cahiliye Dönemi'nde olduğu gibi bu konuda belli bir seviyeye gelmiş insanlar olmuştur.⁵⁵³ Hz. Peygamberin hasta olan Saad Bin Ebi Vakkas'a hastalığı için Haris b. Kelede'yi tavsiye etmesi,⁵⁵⁴ bu ilmi bilene dolayısıyla bu ilme verdiği değeri göstermesi açısından kıymete değer bir durumdur. Hz. Peygamberin bu ilme gösterdiği alakanın bir sonucu olsa gerek onun bu konudaki uygulamaları 'Tıbbun-Nebi' diye ün salmıştır.

⁵⁴⁷ Hitti, c.2, s. 398; Zeydan, c. 1, s. 578; Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 404, 662.

⁵⁴⁸ Vakıdi, s. 928.

⁵⁴⁹ Hitti, c.2, s. 398; Zeydan, c. 1, s. 578; Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 663.

⁵⁵⁰ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 662-663.

⁵⁵¹ Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 124.

⁵⁵² Zeydan, c. 1, s. 579.

⁵⁵³ Derveze, s. 252.

⁵⁵⁴ Vakıdi, s. 928.

Cahiliye Dönemi'nde kullanılan ilaç ile tedavi yöntemi Hz. Peygamber döneminde de sık sık kullanıldığı gibi⁵⁵⁵ okunulan şeyler arasında farklılık olsa da tedavi için okuyup üflemek de kullanılan bir tedavi yöntemidir.⁵⁵⁶ Yine Cahiliye Dönemi'nde kullanılan hacamat Hz. Peygamber döneminde de kullanılmıştır. Hz. Peygamber de hacamat olmuştur. Onu hacamat yapan kişi ise Ebu Hint'dir.⁵⁵⁷

Kadınların bu ilme ilgi göstermeleri İslami dönemde de olmuştur. Hz. Peygamber döneminde bazı savaşlarda kimi kadınların insanlara sağlık açısından yardım etmiş oldukları ve kendilerine has çadırları olduğu söyleniyor.⁵⁵⁸ Yine Kuaybe gibi bazı kadınların da mescitte yaralıları tedavi etmek için çadırının olduğu söylenmektedir.⁵⁵⁹ Bazı kadınların da Mekke'de ebelik yaptığı rivayet edilmektedir.⁵⁶⁰ Bu rivayetlerden hareketle İslam döneminde de bu ilme değer verilmiş, bunun bir neticesi olarak Cahiliye Dönemi'ndeki tabiplerden ve tedavi yöntemlerinden yararlanılmıştır, denilebilir.

2.3.2. Nücum İlmi (İlm-i Heyet Veya Astroloji)

Keldaniler astronomi biliminde tüm dünyanın öncüleri ve öğretmenleri olarak görülmektedir. Bu ilmin temelini bunların attığı kabul edilmektedir. Keldaniler bulunmuş olduğu yerlerin yardımıyla 40 asır önce bazı gözlem aletleri ile yıldızları gözlemlemiş, yıldızların yerlerini belirlemiş ay ve güneşin yörüngesinin yerlerini resimleyip güneş ve ay tutulmalarını hesaplamışlardır. Yunanlılar, Hintliler, Eski Mısırlılar ve diğer milletler astronomi ilmini Keldanilerden almışlardır. Keldaniler zamanla başka devletlerin baskı ve zulmüne maruz kaldıkları için birçoğu komşu ülkelere ve özellikle de Arap topraklarına göç etmişlerdir. Bu göçmenler arasında kahinler ve astronomlar da vardı. Araplar bu astronomlardan astronomi hakkında önemli bilgiler almışlardır. Yıldızların isimlerini, burçların yerlerini, ay ve güneşin yörüngelerini bunlardan öğrenmişlerdir. Arapların bunlardan önce kendi çabalarıyla veya Hindistan vesaire yoluyla astronomi hususunda bazı bilgileri de vardı. Fakat Araplar genel itibarıyla astronomi ilmini Keldanilerden almışlardır. Arapların Keldanilere sabii (af-tâb ve ahterperestler- güneşe ve yıldızlara tapanlar) adını

⁵⁵⁵ Vakıdi, s. 583.

⁵⁵⁶ Buhari, Buyu': 1058

⁵⁵⁷ İbn-i Hişam, c. 2, s. 346; Vakıdi, s. 576.

⁵⁵⁸ İbn-i Hişam, c. 3, s. 329.

⁵⁵⁹ Vakıdi, s. 442.

⁵⁶⁰ Belazuri, s. 58.

vermeleri de buna delil olarak gösterilmektedir. Aynı zamanda Arapların astronomi ilmi hakkındaki terminolojilerinin bazılarını orijinal haliyle bırakmış oldukları söylenmektedir.⁵⁶¹

Bu ilim kendileri için büyük bir öneme sahipti. Bedevi yaşam tarzı astronomi ilmini zorunlu kılıyordu. Çünkü gündüzün sıcak havalarda bir yerden başka bir göç etmek çok zor olduğu için kervanlar genellikle geceleri yürürlerdi. Böyle bir durumda yıldızlar vasıtasıyla kendi yönlerini tayin edebiliyorlardı. Aynı zamanda çıkan rüzgarlar neticesinde çöllerin sürekli yer değiştirmesi ve neredeyse sınırsız bir şekilde yolların değişmesi gökyüzünden istifade etmeyi zorunlu hale getirmişti. Bu yöntem ile denizde de yollarını rahatlıkla bulabilmişlerdir. Bütün bunları neticesinde dönemin Arapları, astronomi ilmi hususunda kendi dönemlerinin insanlarına nispetle çok daha iyi bir duruma gelmişlerdi.⁵⁶²

Bu ilim ile ilgilenmelerinde dini inanışlarının da etkili olduğu söyleniliyor. Çünkü onlar olayları uğurlu veya uğursuz bir şekilde yıldızlardan istifade ederek yorumlayabiliyorlardı. Onlara göre neredeyse bütün tabiat olaylarına yıldızların hareketi sebep oluyordu. Bu sebepten yıldızların hareketleri düzenli bir şekilde takip edilirdi.⁵⁶³

Astronomi ilmi ile nesi uygulaması⁵⁶⁴ arasında sıkı bir ilişkinin olduğu düşünülebilir. Çünkü nesi uygulaması teknik ve karmaşık bir işti. Bu işte kullanılan hesaplama yöntemi ise ancak uzmanı olan kişiler tarafından yapılabiliyordu. Bu kişiler ise ‘nasi’ veya ‘kalammas’ denilen bir bakıma takvim bakanının ailesi tarafından yapılıyordu.⁵⁶⁵ Bu kişilerin astronomi ilmi konusunda diğer insanlara nispetle biraz daha iyi olması beklenir.

Astronomi ilmi konusunda neredeyse herkesin kendi ihtiyacını görece kadar bir bilgiye sahip olduğu sanılmaktadır. Bunun yanında Cahiliye Dönemi’nde özellikle bazı kabileler astronomi konusunda ciddi anlamda derin bir bilgiye sahip olmuş ve bu konuda ün kazanmışlardır. Örneğin Mariye İbn Kelb Oğulları, Mürre İbn Hemmam eş-Şeybani Oğullarının bu konuda öne çıkan bazı kabilelerden olduğu aktarılmaktadır.⁵⁶⁶

⁵⁶¹ Zeydan, c. 1, s. 563.

⁵⁶² Derveze, s. 250; Hamidullah, İslam’a Giriş, s. 275; Apak, s. 222-223.

⁵⁶³ Apak, s. 223-224.

⁵⁶⁴ Nesi uygulaması için bkz. Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 651-653.

⁵⁶⁵ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 653.

⁵⁶⁶ Zeydan, c. 1, s. 566.

Yine bu ilimde bazı kişilerin uzmanlaştıkları da söylenilmektedir. Söz gelimi Amr b. Ümeyye bunlardan biri sayılmaktadır. Bu kişi yıldızların durumu ile ilgili bilgi sahibi olmuş ve bunların yardımıyla karada ve denizde yolunu bulabilmiştir. Amr b. Ümeyye Mevsimlerin, yağmurların durumlarını ve havanın durumunu yıldızlardan öğrendiğini söylemiştir.⁵⁶⁷

Her ne kadar Araplar arasında bu ilme dair bilgiler yer alsada Arapların coğrafi ve astronomi bilgilerini onların deneyimlerinden, yolculuklarından ve müşahade ettiklerinden kaynaklanan bilgiler iptidai düzeyde kalmıştır.⁵⁶⁸ Bu bilgiler bize Arapların bu ilim hakkındaki bilgilerinin çok ileri bir seviyeye ulaşamamış olduğunu, eldeki bilgilerin ancak günlük hayattaki pratik ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde bilindiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

İslami dönemde de bu ilimden yararlandığı sanılmaktadır. Örneğin yıldızlar yardımıyla yön tayini yöntemi İslam döneminde Hz. Peygamber tarafından kullanılmıştır.⁵⁶⁹

2.3.3. Enva ve Mehabü' r - Riyâh (Meteoroloji)

Araplar yaşam tarzının zorunlu bir sonucu olarak yağmur, fırtına ve benzeri hava değişikliklerini önceden bilmek zorundaydılar. Bunun için yağmur ve rüzgarları önceden tahmin etme metotlarını geliştirdiler. Bu konuyla ilgili olarak hava değişiklikleri ve rüzgarların estiği yönleri bilme bilimleri adı altında meteoroloji ilmi gelişti. Araplar hava durumu konusundaki tespitlerini yıldızların doğuş ve batışlarına bağlıyorlardı. Mesela yağmurun yağmasını o sırada hakim olan yıldız veya bulutların renklerine ve şekillerine bakıp yağmurun yağıp yağmayacağını çıkarırlardı.⁵⁷⁰

Ayrıca Araplar bu konudaki bilgileri sayesinde yolculuklarda yönlerini ve yollarını bilmek için rüzgarların estiği yönlerden yararlanmışlardır. Bunun için rüzgarların esmiş olduğu yönleri bilmeleri gerekiyordu. Bunun için bu yönlere bazı isimler vererek bunu daha kolaylaştırmışlardır.⁵⁷¹ Bu ilmin gelişmesinde astronomi

⁵⁶⁷ İbn-i Hişam, c. I, s. 128.

⁵⁶⁸ Derveze, s. 251.

⁵⁶⁹ Hamidullah, İslam Müesseselerine Giriş, s. 55.

⁵⁷⁰ Zeydan, c. 1, s. 559-569.

⁵⁷¹ Zeydan, c. 1, s. 559-569.

ilminin etkili olduğu da ileri sürülmüştür. Hava durumlarının önceden tahmin edilebilmesi gibi konularda astronomi verilerinden yararlanılmıştır.⁵⁷²

Bu devirde okuma yazma çok yaygın olmadığından ezberlemeye kolaylık olması için hava durumlarını veya bu konuyla ilgili bilgileri şiirler vasıtasıyla derlemişlerdir. Genel anlamda bu ilim konusunda çok fazla uzman olmadıkları da kaydedilmiştir.⁵⁷³ Ama bu ilim konusunda bazı kişilerin uzmanlaşmış oldukları söylenmektedir. Örneğin Amr b. Ümeyye hava durumu konusunda yıldızlardan yararlanarak tahmin eden⁵⁷⁴ bu uzman kişilerden sayılabilir.

İslami dönemde bu konuyla ilgili bilgilerin çeşitli amaçlar için kullanıldığı görülmektedir. Hz. Peygamber askeri bir sefere çıkarken ordunun karargahını hatta savaş yapıldığı zaman rüzgarın esiş yönünü, güneşin doğuşu ve batışını hesaplayarak yapması⁵⁷⁵ bu ilmin Müslümanlar tarafından önemini göstermesi açısından önemlidir.

2.3.4. Hesap Bilimi (Temel Aritmetik, Basit Matematik)

Araplar arasında çok gelişmemiş olsa da hesabın (matematik) varlığı zorunlu görünüyordu. En azından ticaretin hayatın merkezini işgal ettiği bir topluluk için temel ihtiyaçlarını karşılayacak seviyede bile olsa bu zorunlu görünmektedir. Nitekim Araplar Cahiliye Dönemi'nde hiçbir fiziki alete ihtiyaç duymayan, sadece parmakların kullanıldığı basit bir hesap sistemine sahiptiler. Bu hesap türü, o dönemde alışverişlerde ve ticarete geçerliydi. Ayrıca cahiliye Arapları, daha sonra astronomların geliştireceği sayılara işaret eden harfleri kullanma tekniğinden de haberdar olmuşlardır.⁵⁷⁶

Bazı rivayetlere göre Cahiliye Dönemi'nde dinar ve dirhemler arasında çeşitli ölçülerde hesaplar yapıldı. Bu dönemde çeşitli hesap işlemlerini gerektirecek ölçü birimleri kullanılmaktaydı.⁵⁷⁷ Bu rivayetler de hesap ilminin zorunluluğuna bir işaret olarak yorumlanmalıdır. Kur'an'da geçen birler, onlar, yüzler, binler, on binler, yüzbinler, yarım, üçte bir, altıda bir, sekizde bir ve benzeri sayıların yer alması

⁵⁷² Derveze, s. 250; Apak, s. 222-223.

⁵⁷³ Zeydan, c. 1, s. 559-569.

⁵⁷⁴ İbn-i Hişam, c. I, s. 128.

⁵⁷⁵ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 661.

⁵⁷⁶ Muhammed Süveysî, "Hesap", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1998, Cilt:17, s. 243.

⁵⁷⁷ Belazuri, s. 532-534.

Arapların matematik konusunda çeşitli bilgilere sahip olduklarını gösterir. En azından çarpma, bölme, toplama ve çıkarma gibi matematiksel işlemleri bildikleri ve bunları gündelik iş hayatlarının zorunlulukları arasında olduğu izlenimi vermektedir.⁵⁷⁸ Yine hesaplama işlemini gerektiren nesi uygulaması da bazı matematiksel bilgiler gerektirir.

2.3.5. Kozmoloji (Evrenbilim)

İnsan, insanlık özelliği olarak her devirde kendisi üzerinde düşünmüş, nereden geldiğini, nereye gittiğini, niçin var olduğunu kendi kendisine sormuş ve düşünmüştür.⁵⁷⁹ İşte bu konu ile ilgili sorular kozmoloji ilminin içerisine girer.⁵⁸⁰ Cahiliye Dönemi Arapları evrenin sebeplerini, yaratılışın sırları ve başlangıcı ile ilgili bilmediği şeyleri anlamak için Ehl-i kitap olan Musevi ve Hristiyanlara soruyorlardı. Bu konularla ilgili onlardan bilgi elde etmeye çalışıyorlardı.⁵⁸¹ Bu tür soruların cevaplarını almak için kahinlere de baş vururlardı.⁵⁸² Demek ki bu dönemdeki Araplar bu ilimle doğrudan veya dolaylı olarak ilgilenmiş, bunun için Ehl-i kitap ve kahinlerden yararlanma yoluna gitmişlerdir.

Araplar arsında Cahiliye Dönemi'nde bazı insanlar belli zamanlarda özellikle de ramazanda inzivaya çekilirdi. Bunun için insanların yolu üzerinde yer almayan vadilerde, dağlardaki mağaralarda inzivaya çekilirdi. Bu uygulamaya 'tehannüs' denilirdi.⁵⁸³ Tehannüs uygulaması toplum içinde dinsel boyutuyla yaygın bir şekilde varlığını sürdürmüştür.⁵⁸⁴ Bu uygulamada yalnız kalıp yaradılış, varoluş, yok oluş, hayat hakkında tefekkür vb. konularda derin bir iç muhasebesi gerçekleştirilirdi. Bu uygulama Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalip tarafından yapıldığı⁵⁸⁵ gibi bizzat Hz. Peygamber tarafından bi'setinin arefesinde Hira Mağarası'nda gerçekleştirilmiştir.⁵⁸⁶ Bu uygulamadan Cahiliye Dönemi Arapların evrenin varlığı ve yokluğuyla ilgilendiklerini, bunda dini bir gaye güttüklerini ileri sürebiliriz. İşte bu uygulama Arapların kozmoloji bilimiyle kendi ihtiyaçları çerçevesinde ilgilendiklerini

⁵⁷⁸ Derveze, s. 61-62.

⁵⁷⁹ Bilgin, "Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri", s. 472.

⁵⁸⁰ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 644-645.

⁵⁸¹ Zeydan, c. 1, s. 656.

⁵⁸² Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 129.

⁵⁸³ Celaleddin Vatandaş, Hz. Muhammed (S)'İN Hayatı, Pınar Yayınları, İstanbul 2013, s. 36.

⁵⁸⁴ Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 53-54

⁵⁸⁵ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 76-77; Sarıçam,, s. 82.

⁵⁸⁶ İbn-i Hişam, c. 1, s. 300-301.

gösteren bir kanıt olarak ele alınabilir. Fakat buna rağmen putperest Araplar kainatın yaratılışı (kozmozoni) hakkında ileri bir görüş geliştirememişlerdir.⁵⁸⁷

2.3.6. Zooloji

Canlı varlıklar içinde insana en yakın olanı hayvanlar olmuştur. Bunların özellikle evcilleştirilmiş olanları, insanların gündelik hayatında hizmetçi ve yardımcıları olmuştur. İnsanlık bütün tarihi boyunca onlarla yakın alaka içerisinde bulunmuştur.⁵⁸⁸ Cahiliye Dönemi'nde Araplar da hayvanlarla yakından ilgilenmiş ve Araplar arasında hayvanların hayatlarının gözlemlenmesi çok eskiden beri bilinen bir iş olmuştur.⁵⁸⁹

Arapların hayvanlar ile yakından alakadar olmalarının sebebini onların yaşam tarzında aramak gerekir. Çünkü şehir merkezlerinde yaşayanların dışında Arapların kahir ekseriyeti bedevi hayat tarzını yaşamaktaydılar.⁵⁹⁰ Böyle bir yaşam tarzı da hayvanlarla yakından ilgilenmeyi, hayvanları tanımayı zorunlu kılmaktaydı. Geçimleri daha çok hayvancılığa dayandığı için gündelik hayatlarının neredeyse tamamını hayvanlarla ilgilenmeye hasrettiklerini söyleyebiliriz. Bu sebeplerden dolayı çeşitli hayvanlara sahip olmak onlar için gurur vericiydi.⁵⁹¹ Yalnızca bedeviler için değil hadariler için de hayvan vazgeçilmez bir ihtiyaçtı. Hem ticaret hem de avcılık için hayvanlarla ilgilenmek, gündelik uğraşlarının en önemli parametreleri arasındaydı.⁵⁹²

Hayvanlar Cahiliye Dönemi'nde Arapların yalnızca sosyal hayatlarında değil, dini inançlarında da yer almıştır. Hayvan şekilli (zoomorfik) tanrıları veya çeşitli hayvanlarla temsil edilen ilahları olmuştur. Buna göre her kabile özellikle hayvanlardan seçilen totemler etrafında yapılanmıştır. Bu inancın etkisiyle pek çok Arap kabilesi totem hayvan adıyla isimlendirilmiştir. Beni Esed (aslan) Beni Kureyş (köpek balığı) gibi. Cahiliye Araplarının taptığı Yegüs (aslan), Yeuk (at) ve Nesr'e (kerkenek kuşu, kartal, akbaba) gibi tanrıların isimleri de hayvanlardan oluşuyordu.⁵⁹³ Kuşların

⁵⁸⁷ Hitti, c.1, s. 145.

⁵⁸⁸ Canan, Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye, s. 195.

⁵⁸⁹ Hamidullah, İslam'a Giriş, s. 278.

⁵⁹⁰ Hitti, c.1, s. 148.

⁵⁹¹ Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 10.

⁵⁹² Hamidullah, İslam'a Giriş, s. 13; Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 62.

⁵⁹³ Korkut Dindi, "Nuh (As) Döneminden Cahiliye Araplarına Tevarüs Eden Putlar: Ved, Süva', Yeğus, Yeuk ve Nesr", (Ed.: Mehmet Mahfuz Söylemez), Cahiliye Araplarının İlahları, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016, s. 208-235; Kürşat Demirci, "Hayvan" Türkiye Diyanet Vakfı İslam

hareketlerinden uğur ve uğursuzluk anlamı çıkartmaları (Zec-i tayr)⁵⁹⁴ onların dikkatini bu hayvanlar üzerinde temerküz etmiştir.

Hayvan ve bitkilerle olan yakın ilişkilerinin edebi sanatlarına şiirlerine de sirayet ettiği görülmüştür. Nitekim Cahiliye Devri, Arapların şiirlerinde hayvan ve bitkilerle ilgili pek çok bilgi yer almaktaydı. Hatta Cahız'ın 'Kitabü'l-Heyevan'ı ve Ebu Hanefe-i Dineveri'nin 'Kitab Al-Nabat' gibi hayvan ve bitkilere dair yazılan eserlerinin temelinde Cahiliye Dönemi bu şiirleri yer almaktadır.⁵⁹⁵ Bu bilgi de Cahiliye Dönemi insanların bu ilme olan yakınlıklarını izhar etmektedir.

Bütün bu bilgiler bize Cahiliye Devri Arapların hayvanlarla yakından ilgilendiklerini, hayvanlar hakkında bilgi edinmeye çalıştıklarını ve dolayısıyla zooloji biliminin Arapların önemli uğraşları arasında yer aldığını gösteriyor. Hatta bu konuda pek ileri bir düzeye geldiklerini söyleyebiliriz. Çünkü deve, eşek, çoban köpeği, tazi (seluki), kedi, koyun ve keçi gibi daha pek çok hayvanı evcilleştirmiş,⁵⁹⁶ şahin, doğan ve kartal gibi yırtıcı kuşlar ile köpekleri avcılık konusunda eğitecek düzeye erişmişlerdir.⁵⁹⁷ At eğitmek, yetiştirmek ve bakıcılık konularında çok ileri bir seviyeye ulaşmışlardır.⁵⁹⁸ Yine bu konudaki ilgilerinden dolayı bazıları bugünkü veteriner gibi hayvanları tedavi etmekte bile uzmanlaşmışlardır.⁵⁹⁹ Bir hayvanın gübresinden bunun hangi memlekete ait olduğunu rahatlıkla çıkartabilecek⁶⁰⁰ mahareti yakalamışlardır.

Kur'an'da ve hadislerde özellikle de bedevilerin hayatında önemli yeri olan evcil ve vahşi hayvanlar ile kuş ve haşeratın adları sıkça yer almaktadır. Ayrıca altısı doğrudan, biri dolaylı olmak üzere yedi surenin adı da hayvan adı taşımaktadır.⁶⁰¹

İslam tarihinde ilk yüzyıllardan itibaren hızlı bir şekilde gelişen bilimlerden biri de bu ilim olmuştur.⁶⁰² Hem dini hükümler hem de coğrafi yaşam tarzının, bu ilmin Müslümanlar arasında gelişmesinde başat rol oynadığını düşünmekteyiz.

Ansiklopedisi, İstanbul 1998, Cilt:17, s. 83-84; Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz., Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri.

⁵⁹⁴ Zeydan, c. 1, s. 575.

⁵⁹⁵ Zeydan, c. 1, s. 589.

⁵⁹⁶ Hitti, c.1, s. 37-38.

⁵⁹⁷ Derveze, s. 74.

⁵⁹⁸ Zeydan, c. 1, s. 559.

⁵⁹⁹ Zeydan, c. 1, s. 579.

⁶⁰⁰ Zuhri, s. 52.

⁶⁰¹ Bakara (inek), En'am (sığır-davar), Nahl (bal arısı), Neml (karınca), Ankebut (örümcek), Fil (fil) ve Kureyş (köpek balığı). Ancak sonuncu süre Kureyş kabilesinden bahsettiği için bu ismi verilmiştir.

2.4. GÜZEL SANATLAR BİLİMİ

İslam'dan önce uygarlık yoluna girmiş toplumların güzel sanatlarla, yetenekleri ölçüsünde uğraştıkları ifade edilmektedir. Arapların da kendi yetenekleri ölçüsünde çeşitli güzel sanatlarla ilgilendikleri söylenmektedir. İşte burada Cahiliye Dönemi güzel sanatları şiir, hitabet, müzik ve resim başlıkları altında ele alınacaktır.

2.4.1. Şiir

Şiir çok eski bir sanattır. Eski olsun yeni olsun dünyadaki hiçbir millet şiirden ayrı kalmamıştır. Şiir milletlerin edep, din, olay ve ahlaklarının aynasıdır. Şiir ruh ve kalbin dili olduğu için insanlar bilimle konuşmadan önce şiirle konuşmuşlardır. Ancak milletler en eski olaylarını ve tecrübelerini şiirle koruyup sonraki nesillere aktarabilmişlerdir. Şiir vasıtasıyla en eski milletlerin dinlerini, edebiyatlarını, savaşlarını, kısacası hayatlarının her safhasını kaydetmişlerdir. Yunanlıların İlyada ve Odysseia, Romalıların Eneide, Hintlilerin Mahabharata ve Ramayana, Yahudilerin Tevrat'ın bazı bölümleri ve İranlıların Şehnamesi o milletlerin ibadetleri, mabutları, adetleri, ahlakı ve olaylarını konu edinen şiirden başka bir şey değildir.⁶⁰³

Arapların da en kıymet verdikleri sanat, edebiyattı ve şiir de edebiyatın en değer verildiği dalıydı.⁶⁰⁴ Hatta Arap edebiyatının gelişmiş bir şiir patlamasıyla mevcudiyet sahasına intikal ettiği ifade edilmektedir. İslam öncesi dönemin Arapları da şiirle çok fazla uğraşmışlardı. Ve bu konuda ileri bir seviyeye ulaşmışlardır. Onların ince zevkle ilgili kabiliyet ve melekeleri bu alanda ilerlemiştir. Arapların bu şiir tutkusu onların kültürel bir serveti olarak görülmüştür.⁶⁰⁵ İşte Cahiliye Dönemi Arapları, edebi sanatlarla yüklü olan bu şiirleri ile tanınmışlardır.⁶⁰⁶

Bu dönemde Arapların şiirde ileri seviyeye ulaşmalarında bazı nedenlerin olduğu ileri sürülmüştür. Arapların bu konuda doğuştan gelen bir yetenek ile mücehhez olmaları önemli bir nedendir. Bununla beraber şiir dili olarak çok zengin sözlü bir geleneğe sahip olmaları ve ahenkli bir şiir yapısını, klasik bir üslup ile kullanmış

⁶⁰² Mehmet Bayraktar, "Hayvan" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1998, Cilt:17, s. 87.

⁶⁰³ Zeydan, c. 1, s. 579-580.

⁶⁰⁴ Hodgson, s. 431.

⁶⁰⁵ Hitti, c.1, s. 138.

⁶⁰⁶ Rafsancani vd., s. 18.

olmaları,⁶⁰⁷ çöllerde yaşamaları neticesinde bağımsızlığa alışmaları ve düşmanlarıyla karşılıklı övünme ihtiyaçları olması, Arapların ileri seviyeye ulaşmalarında etkili olan unsurlar arasında sayılmıştır.⁶⁰⁸ Ayrıca yabancı devletlerle olan temaslarının da bu konuda onların gelişmelerine katkıda bulunduğu ilavesi yapılmıştır.⁶⁰⁹

Şiirde ileri bir seviyede olan İslam öncesi Araplarının aynı zamanda farklı şiir türlerine sahip oldukları kaydedilmiştir.⁶¹⁰ Buna göre Araplarda şiir fahr (kendisini, kabilesini veya başkasının övüldüğü şiirler), itab (başkasını veya karşı kabileyi azarlama), resâ'(ağıt),⁶¹¹ hamaset (yiğitlik ve cesaret), i'tizar (af dileme), zühhd (dünyadan el etek çekmek, ahlak, hikmet ve nasihat gibi daha birçok şiir çeşitleri vardı.⁶¹² Bunlarda anlaşılan şiir konu bakımından geniş yelpazeye yayılmış ve şiirde birçok konuyu işlediği anlaşılmaktadır. Şiirin bu her çeşidini ustalıkla bilen Velid bin Muğire gibi kişilerin mevcut olduğu rivayet edilmektedir.⁶¹³

Aynı şekilde şiir, bu dönemin Arapları için yalnızca edebi bir tür olmayıp Cahiliye Dönemi'nde, Arap kültürünün üzerinde merkezileştiği edebiyat dallarından biriydi.⁶¹⁴ Çünkü şiir yaşamlarının pek çok alanıyla ilgili malumat içeren, hayatın merkezine oturmuş en önemli araçlardan bir tanesiydi.⁶¹⁵ Zira Arap şiirinin toplumunun savaşları ve barışlarıyla ilgili bilgileri,⁶¹⁶ dini inançla ilgili mısraları,⁶¹⁷ ahlak gelenek ve örfleriyle ilgili bilgileri,⁶¹⁸ neseple ilgili bilgileri⁶¹⁹ kısacası hayatın her alanıyla ilgili bilgileri içerdiği kaydedilmektedir. Bunun için şiir hayatın aynası olarak ele alınmış, Arap tarihinin önemli bir kaynağı olarak ittihaz edilmiştir.⁶²⁰ Bu sebepten olsa gerek ‘‘ eş-Şi'ru Divânu'l Arab’’ (Şiir, Arap divandır.) denilmiştir.⁶²¹

⁶⁰⁷ Lewis, s. 162.

⁶⁰⁸ Zeydan, c. 1, s. 584.

⁶⁰⁹ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 298.

⁶¹⁰ Abdulkaki Gölpınarlı, Sosyal Açından İslam Tarihi Hz. Muhammed (S.M.) Ve İslam'ın İlk Devri, Kapı Yayınları, İstanbul 2015, s.15.

⁶¹¹ Hodgson, s. 431.

⁶¹² Zeydan, c. 1, s. 587.

⁶¹³ İbn-i Hişam, c. I, s. 169.

⁶¹⁴ Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 67.

⁶¹⁵ Özdemir, s. 111.

⁶¹⁶ İbn-i İshak, s. 28. (Önsöz)

⁶¹⁷ İbnü'l Kelbi, s. 74.

⁶¹⁸ Zeydan, c. 1, s. 589.

⁶¹⁹ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 28.

⁶²⁰ Çelebi, İslam Öncesi Mekke ve Tarih Anlayışımız, s. 125-153.

⁶²¹ Hitti, c.1, s. 143; Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 27.

Arapların hayatında merkezi bir yer edinen şiirin okunmasının toplum içerisinde dini ibadete benzer bir hüviyet kazandığı söylenmektedir.⁶²² Bundan dolayı kadın erkek, çocuk yetişkin, zengin fakir toplumdaki herkes şiir ile ilgilenmiş ve şiiri önemsemiştir. Hatta Araplar, şiir okuma ve güzel söz söyleme konusunda çocukların ilgisini çekmek ve gayretlerini pekiştirmek için çeşitli çabalar peşine düşmüşlerdi. Çünkü şiir yeteneği olmayan kimseler alay konusu olur, bu durum kendisi ve kabilesi için bir eksiklik olarak görülürdü. Bunun için şiir öğrenmek isteyenler, şiir okumak için kurulan meclislere iştirak eder ve bu şekilde şiir konusunda bir şeyler öğrenmek için bu yola tevessül ederdi.⁶²³ Bu bilgilerden Cahiliye Dönemi'nde Araplar arasında şiirin bu kadar büyük bir teveccühe nail olmasının, şiirin bunlar nezdindeki itibarıyla açıklanabileceğini söyleyebiliriz.

Ayrıca şiirin bu dönemdeki insanların tutum ve davranışlarının şekillenmesinde büyük bir tesire sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim kitlenin hisleri, ancak edebiyatla kontrol altında tutulabiliyordu. Çünkü sulha, düşmanlıktan vazgeçirici, kardeşlik hislerini uyandırıcı beyitlerle razı gelindiği gibi, harbe de, hamasi kasideler ile gidilirdi.⁶²⁴ Hatta bu konuda hiçbir milletin Araplar kadar tahrik olunmadığı ihtimali üzerinde durulmuştur.⁶²⁵

Cahiliye Dönemi'nde bedevi şiirinde mevcut tarzların en çok hürmet göreni ise kaside tarzıydı. Kaside belli konuların işlendiği uzun şiir demektir.⁶²⁶ Bu konuda en büyük üstatların Tağlib'li Muhalhi (Mühelhel) ve şairlerin emiri olarak bilinen İmru'l Kays'ın olduğu söylenmektedir. Söylendiğine göre kasideyi ilk söyleyen kişi Tağlib'li muhalhi (Mühelhel)'dir. Ve daha sonra İmru'l Kays'ın önemli katkıları olmuştur.⁶²⁷ Bu iki şair farklı lehçeler ile konuşmakla beraber aynı edebi şekil çerçevesi dahilinde kasideler yazmışlardır. Kasidenin vezin ve incelik bakımından Yunanlıların İlliada ve Odisse eserlerini bile geri bıraktığı ileri sürülmektedir.⁶²⁸

Şüphesiz kasideler içerisinde birinci sırada yer alan Ukaz Panayır'ında yapılan müsabaka neticesinde başarı elde eden ve Kabe duvarına asılan "Mu'allakaatı Seb'a"

⁶²² Watt, Hazreti Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı, s. 64.

⁶²³ Zeydan, c. 1, s. 588-589.

⁶²⁴ Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 67.

⁶²⁵ Hitti, c.1, s. 136.

⁶²⁶ Hodgson, s. 435.

⁶²⁷ Hitti, c.1, s. 140; Zeydan, c. 1, s. 583-584; Taha Hüseyin, s. 153.

⁶²⁸ Hitti, c.1, s. 140.

(Yedi Askı) olarak bilinen kasidelerdir.⁶²⁹ Arapların sonraki dönemlerinde bu eserlerin seviyesine hiçbir zaman ulaşamadıkları söylenmektedir.

İslami dönemde de şiir önemli bir sanat olarak görülmüştür. Hz. Peygamber hikmetli olan şiirleri övmüş,⁶³⁰ onun emri ve teşvikiyle İslami davete uygun bir şekilde müşriklerin aleyhinde bir nevi bir silah olarak kullanılmıştır. Örneğin Hasan bin Sabit'in hiciv etmesinden dolayı, kimi müşriklerin çok zor durumda kaldıkları rivayet edilmektedir.⁶³¹ Siyasi alanda olduğu gibi şiir İslamiyet'te bir eğitim faaliyeti olarak da kullanılmıştır.⁶³² Nitekim bunun için öğrencilere seçkin şairlerin şiirlerini öğrenmeleri salık verilmiş ve bu şekilde öğrencilerin şiir terminolojisine sahip olmaları hedeflenmiştir.⁶³³

2.4.2. Hitabet

Bir fikri ve konuyu dinleyicilere anlatmak ve onların benimsemesini sağlamak, dinleyenleri bir fikre veya konuya inandırmak için yapılan konuşmalara hitabet denir. Hitabet hem bir ilim hem de bir güzel sanattır.⁶³⁴ Tarihin en eski milletlerinde bile bu ilmin olduğu anlaşılmaktadır. Eski Yunan ve Latin medeniyetlerinde hitabetin büyük bir önemi vardı. Agora ismi verilen meydanlarda halk hatipler tarafından yapılan konuşmaları dikkatle takip ederdi.⁶³⁵ Roma ve Atinalıların da eğitiminin özelliği, hitabet üzerinde durulmalarıdır.⁶³⁶

Cahiliye Dönemi Arapların hitabet ilmiyle yakından ilgilendikleri görülmektedir. Bunun nedeni ise hitabetin hürriyete aşık olan milletlerde daha çok görülmüş olmasıdır. Araplar yaşam şartlarının bir neticesi olarak bu ilme pek değer vermişlerdir. Çünkü bu dönemdeki insanlar buldukları konum ve geçim yolları etkisiyle aralarında çıkan tartışmaları, birbiriyle rekabetleri, birbirine karşı övünmeleri, karşı tarafı yermeleri, kendilerine destekçi bulmak ve insanları kendine inandırmak için etkili ve vurgulu bir

⁶²⁹ Zeydan, c. 1, s. 590; Hitti, c.1, s. 140; Hodgson, s. 435.

⁶³⁰ Hamidullah, İslam'a Giriş, s. 284.

⁶³¹ İbn-i Hişam, c. 3, s. 329; Vakıdî, s. 190.

⁶³² Mustafa Ağırman, Hz. Muhammed (Sav) Devrinde Mescid ve Fonksiyonları, Ravza Yayınları, İstanbul 2010, s. 161.

⁶³³ Goldziher, s. 83.

⁶³⁴ Abdurrahman Çetin, Hitabet ve İrşad Din Hizmetlerinde İletişim ve Güzel Konuşma (4. Baskı), Emin Yayınları, Bursa 2012, s. 20.

⁶³⁵ Çetin, s. 23; Şişman, s. 46.

⁶³⁶ Varış, s. 44.

hitabete sahip olmak zorunda kalmışlardır. Hitabette belli bir konu olmasa da Cahiliye Dönemi hitabetinde bazı konular öne çıkmıştır. Bu dönemdeki hitabetlerin ana teması şiir gibi kendi kabilesini övmek ve rakip kabileyi eleştirmek, kendi kabilesinin kahramanlıkları cömertlikleri gibi erdemlerini dile getirmek, ahlak, nesep gibi konular üzerindedir.⁶³⁷ Arapların Cahiliye Devri ile Yunanlıların Cahiliye Devri hitabet ve şiirdeki ilerlemeleri açısından birbirine benzetilmektedir. Arapların hitabetteki bu ilerlemelerinin bir sebebi, yaşam koşuluyla beraber yabancılar ile karşılaşp onlarla kültür alış verişinde bulunmalarındır.⁶³⁸

Hatipliğin Araplar arasında doğuştan gelen bir yetenek olduğu söylenmektedir. Bu yeteneğe ek olarak, çocuklarının daha küçük yaşlarda iken bu konuda eğitilmeleri için onlar ile pratik yapmaları da söylenebilir.⁶³⁹ Araplar çocuklarında bu özelliği görmek istiyorlardı. Badiyeye (çöle) çocuklarını küçükken göndermelerinin bir sebebi de onların bu konuda bilgilenmelerini istemeleriydi.⁶⁴⁰ Çünkü Araplarda bir insanın değeri onun güzel konuşmasına, belagat ve fesehatına bağlı olup ona göre ölçülür.⁶⁴¹

Cahiliye Dönemi'nde hitabetin çeşitli türleri vardı. Bunlar siyasi, sosyal ve dini ana başlığı altında kendi aralarında farklı çeşitlere ayrılmıştır.⁶⁴² Bunlardan bazıları elçilerin kabulünde hükümdarların olmuş olduğu meclislerde, panayır ve benzeri çeşitli toplantılarda yapılan konuşmalar,⁶⁴³ ölen bir kişinin ardından yapılan konuşmalar,⁶⁴⁴ ölüm zamanı yaklaşan bir bu durumla ilgili vasiyet tarzında hutbe,⁶⁴⁵ ayrıca kızını evlendiren kimi kadınlarda kendi kızlarına nasihat tarzında hutbeler olarak sınıflanmıştır.⁶⁴⁶

İslam dininde de hitabet sanatına çok fazla önem verilmiştir. Hitabet ilmi, İslamiyet ile beraber çok daha fazla parlak ve güzel bir güce sahip olan Cahiliye

⁶³⁷ Zeydan, c. 1, s. 593; Apak, s. 194.

⁶³⁸ Zeydan, c. 1, s. 592.

⁶³⁹ Zeydan, c. 1, s. 594.

⁶⁴⁰ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 41, 643.

⁶⁴¹ Ling, s. 28.

⁶⁴² Cahiliye Dönemi hitabet çeşitleri hakkında geniş bilgi için bkz., Nesim Sönmez, Cahiliye Döneminde ve Sadru'l-İslâm Döneminde Hitabet (Yayınlanmış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013.

⁶⁴³ Zeydan, c. 1, s. 595.

⁶⁴⁴ Apak, s. 199.

⁶⁴⁵ İbn-i İshak, s. 116-117.

⁶⁴⁶ Özdemir, s. 110; Apak, s. 198- 201.

Dönemi bilimlerinden sayılmıştır.⁶⁴⁷ Ayrıca İslamiyette hitabet de bir eğitim faaliyeti olarak kullanılmıştır.⁶⁴⁸

Hitabet İslam'da pek çok alanda kullanılmıştır. Özellikle savaşlarda askerlerin savaşa teşvik edilmelerinde, cesaretin telkininde, savaşta sabrın önemi ve daha pek çok konuda hitabetten yararlanılmıştır.⁶⁴⁹ Dini tebliğ gibi konularda hitabetin etkin bir şekilde kullanılmasını günümüze kadar devam eden gelenekler arasında gösterebiliriz. Buna en güzel örnek Temim oğullarından bir heyetin Hz. Peygamberin yanına gelip kendileriyle şan ve şeref hususunda yarışmalarıdır. Onların hutbelerine cevap vermesi için Hz. Peygamber de Sabit b. Kays b. Şemmas'ı görevlendirmiştir. Onlara verilen cevaptan etkilenen bu kabilenin üyeleri Müslüman olmuşlardır.⁶⁵⁰ Bu rivayet hitabeti Müslümanların dini tebliğ aracı olarak kullandıklarını göstermesiyle beraber, bu konudaki ilerlemelerine de bir işarettir. Evlilik merasimleri, kız isteme zamanlarında da bu ilim Hz. Peygamber zamanında kullanılmıştır.⁶⁵¹

Cahiliye Dönemi hitabeti ile İslam dönemi arasında kimi noktalarda farkla gözlemlenmiştir. Müslümanlar cahiliye insanların aksine hitabete şiirden daha çok değer verip yönelmişlerdir. Bunun nedeni olarak savaş ve fetihler için Müslümanların duygularını hitap etmek için hitabet sanatına daha fazla ihtiyaç duyulması ve Kuran-ı Kerim'de bir kısım şiir ve şairler hakkında olumsuz ayetlerin gelmesi ileri sürülmüştür. Cahiliye Dönemi hitabeti ile İslam dönemi hitabeti arasındaki farklardan bir tanesi hatiplerin Kuran-ı Kerim'in üslubunu kendilerini örnek kabul etmesidir. İslam dönemi hitabetinin Kur'an'dan çeşitli ayetlerden alıntılar yapması nedeniyle, İslamiyet döneminde hitabetin çok daha gelişmiş ve çok daha kaliteli bir duruma gelmiş olduğu kabul edilir.⁶⁵²

⁶⁴⁷ Zeydan, c. 1, s. 725.

⁶⁴⁸ Ağırman,, s. 161.

⁶⁴⁹ Vakıdı, s. 78; Zeydan, c. 1, s. 725-726.

⁶⁵⁰ İbn-i Hişam, s. 299.

⁶⁵¹ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 68, 877.

⁶⁵² Zeydan, c. 1, s. 726.

İslam'ın ilk dönemlerinde hitabete gereken değer verilmiş ve bazı sahabeler bu konuda öne çıkmıştır. Aynı zamanda İslam'ın sonraki yıllarında bile hitabet ilmine verilen önem devam etmiştir.⁶⁵³

2.4.3. Müzik

Müzik medeni durumu ne seviyede olursa olsun, her topluluğun tabii olarak gördüğü bir alan olarak görülmüştür. İslamiyet'ten önce her millet yetenekleri oranında bu sanatla uğraşmıştır. Bilindiği üzere Cahiliye Dönemi'nde Araplar da müzik ile ilgilenmiş⁶⁵⁴ ve müziğe eskiden beri tutkun olmuşlardır.⁶⁵⁵ Fakat bu ilgi gelişimi ve yaygınlığı konusunda çok ileri bir düzeyde değildi.⁶⁵⁶ Araplar dikkatlerini daha çok şiire vermişlerdi. En eski Araplar bile şarkı söylemeksizin şiir söyleme ve okumayla meşgul olur ve bundan çok fazla haz alırlardı. Arapların şiirin kardeşi olarak görülen müziğe ilk adımları ancak bu şekilde cereyan etmiştir.⁶⁵⁷

Daha sonraki dönemlerde deve çobanlarının develerini güderken onların ritmik ve ölçülü hareketlerine göre şarkı söylemeye başlamaları veya Arap gençlerinin çöllerde dolaşırken ilk şarkı örnekleri olan "huda" ortaya çıktı. Kısa bir süre sonra terennümler başladı. Eski Arap terennümleri, şiir tegannisi (gına) yani şarkı ve düz yazının terennümü (tagbir) olarak ikiye ayrılıyordu. Daha sonra taganni daha da gelişerek nasb, sinat ve hezc isimlerinde üç ezgi veya ses ortaya çıktı. Nasb yolcuların veya gençlerin bestelerinden oluşuyor. Cenazelerde söylenen mersiyeler de bu türdendir. Senad ise nağmeleri bol ve zengin olan bir musiki türüydü. Altı şekilde terennüm edilirdi. Hezec de oldukça hafif bir ölçü olup raks müziğinde kullanılırdı. Daire, ney ve düdük ile söylenip insana büyük huzur ve neşe verirdi.⁶⁵⁸ Develerin teganni ve terennüm ile sevk edilmesinin, Hz. Peygamber döneminde de güzel sesli bazı deve sürücülerinin yaptığı bir uygulama olduğu rivayet edilmektedir.⁶⁵⁹

⁶⁵³ Adnan Adıgüzel, "İslamiyet'in İlk Dönemlerinde Eğitim Öğretim", Diyanet İlmî Dergi, 2001, cilt: XXXVII, sayı: 2, s. 50.

⁶⁵⁴ Zeydan, c. 1, s. 168-169.

⁶⁵⁵ Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 14.

⁶⁵⁶ Derveze, s. 82-83.

⁶⁵⁷ Zeydan, c. 1, s. 590.

⁶⁵⁸ Zeydan, c. 1, s. 590-591; Hitti, c.1, s. 139.

⁶⁵⁹ Muslim, Kitabü'l-Fedail: 73

Araplar müzik konusunda hem kendi tecrübelerine dayanan müzik bilgisine sahip olmuş hem de başka devletlerden yararlanmışlardır. Nitekim tıp ve yazı sanatında olduğu gibi müzik konusunda da Hire'den yararlanmışlardır.⁶⁶⁰

Bizans ve İranlılardan da bu konuda etkilenmişlerdir. Özellikle İran, bu konuda farklı bir yere sahiptir. Çünkü hem İran'dan çeşitli müzik aletleri Hicaz bölgesine getirilmiş⁶⁶¹ hem de İran'a giden bazı kişilerin onlardan müzik eğitimi almış olma ihtimali üzerinde durulmuştur. Söylendiğine göre İran sarayında müzik eğitimi veren öğretmenler vardı. Bunlar müzik konusunda eğitim yapan kişilerdi.⁶⁶² İran'a gidip orada eskilerin haberlerini öğrenen Nadr b. Haris⁶⁶³ müzik konusunda da onlardan bir şeyler öğrenmiş olmalıdır. Çünkü Nadr b. Haris, tıp ve tarihçiliğinin yanında aynı zamanda müzisyen biri olarak bilinirdi.⁶⁶⁴ Nitekim Nadr b. Haris'in bu memleketten Mekke'ye bazı müzik aletlerini getirdiğinin aktarılması⁶⁶⁵ bu iddiayı kuvvetlendirmektedir.

Araplar def, flüt, kaval, mizher (deriden yapılan bir saz aleti), ud, daire, ney vb. müzik aletlerini kullanmışlardır.⁶⁶⁶ Cahiliye Dönemi'nde Araplar çeşitli tarzda şarkılara sahip olmuşlardır: Kervenlar ile ilgili olanlar, savaş türküleri, dini ve aşkı şarkılar öne çıkanlardandır. Hac esnasında söylenen telbiye dualarında hala dini ilahiler devam ettirilmektedir. 'İnşad' adı verilen şiir okuma tarzı, Kur'an'ın tecvid esasları dahilinde okunmasında (tilavetinde) korunmuştur. Huda ise en gözde ve en eski şarkı türü olarak görülmüştür.⁶⁶⁷ Bu bilgilerden anlaşılmaktadır ki Cahiliye Dönemi bazı müzik çeşitleri İslam dini döneminde farklı bir tarza bürünerek devam etmiş ve İslam dini bunlardan yararlanmışdır. Hatta Cahiliye Dönemi müziğinin bu etkileri farklı bir tarzda günümüze kadar gelebilmiştir.

Cahiliye Dönemi'nde müziğe daha ziyade kadınların ilgi gösterdiği anlaşılmaktadır. Çünkü bu dönemde şarkıcıların çoğunluğu kadınlardan oluşuyordu.⁶⁶⁸ Kadınlar içerisinde ise çeşitli nedenlerden ötürü özellikle cariyeler göze çarpmaktadır.

⁶⁶⁰ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 298.

⁶⁶¹ Hitti, c.2, s. 421-423.

⁶⁶² Rafsancani vd., s. 51.

⁶⁶³ İbn-i Hişam, c. I, s. 189.

⁶⁶⁴ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 663.

⁶⁶⁵ Hitti, c.2, s. 421.

⁶⁶⁶ Zeydan, c. 1, s. 591; Hitti, c.2, s. 421.

⁶⁶⁷ Hitti, c.2, s. 420.

⁶⁶⁸ Hitti, c.2, s. 422.

Cariyelerin hem panayirlarda⁶⁶⁹ hem de savaşlarda şarkı söyleyip def çaldıkları⁶⁷⁰ bunu göstermektedir. Ayrıca Araplar arasında başka müzisyenlerin de varlığından bahsedilmektedir.⁶⁷¹

2.4.4. Resim Sanatı

Cahiliye Dönemi'nde resim sanatı hakkında her ne kadar kesin bilgilere dayanan hükümler vermek zor görünse de Arap yarımadasının muhtelif bölgelerinde kaya resimleri gibi çeşitli resimlere rastlanılmıştır.⁶⁷² Bazı kayalıklar üzerinde ise tarih öncesi dönemden kalma çok sayıda hayvan ve benzeri resimler bulunmuştur.⁶⁷³ Bu resimlerin sanatsal bir değere haiz olması ve bu dönemdeki resim ilmi hakkında bilgi vermesi bakımından, bu resimler dikkat çekicidir. Çünkü bu resimler Arapların resim bilgisine sahip olmaları ihtimalini kuvvetlendiriyor. Aksi durumda resim hakkında bir bilgisi olmayan kişilerin bunları yapması zor görünmektedir.

Ayrıca bu dönemdeki resim sanatının varlığıyla ilgili daha önemli bir rivayet, pek çok ana kaynaktan yer almaktadır. Rivayete göre Hz. Peygamber Mekke'yi fethettiğinde Kabe'nin içerisinde meleklerin ve başkalarının resimleri olduğunu görmüştür.⁶⁷⁴ Bu resimler içerisinde fal okları çeken Hz. İbrahim ve Hz. İsmail temsil eden çeşitli resimler,⁶⁷⁵ Hz. İsa ve Hz. Meryem'i de tasvir eden bazı resimler bulunmaktaydı.⁶⁷⁶ Hz. Peygamber Mekke'yi fethettiğinde bu resimlerin silinmesini emretmiştir.⁶⁷⁷ İşte bu rivayetler resim ilminin varlığına kesin bir gözle bakılabileceğini gösteriyor. Zira bu resimlerin kimin ne yaptığını teşhir edecek kadar net çizilmiş olması, bu sanatın bilindiğini göstermesiyle beraber, bu sanat ile uğraşan kişilerin bu konudaki maharetlerini serdetmesi açısından da önemlidir..

Kabe'deki bu resimlerin ne zaman çizildiğiyle ilgili net bir bilgilere ulaşamamak da bunlardan bazı resimleri kimlerin çizdiğiyle ilgili kimi bilgilere ulaştık. Bazı kaynaklarda kaydedildiğine göre Mekke'ye Hristiyanlar gelirdi. Bu Hristiyanlar

⁶⁶⁹ İbn-i Hişam, c. 2, s. 318.

⁶⁷⁰ Vakıdî, s. 71.

⁶⁷¹ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 758-786.

⁶⁷² Tâlib Yâzîcî, "Arap", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1991, Cilt: 3, s. 311.

⁶⁷³ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 406.

⁶⁷⁴ İbn-i Hişam, s. 104.

⁶⁷⁵ Buhari, Hac: 810

⁶⁷⁶ Ezraki, Ahbaru Mekke (Mekke Tarihi), s.168-169.

⁶⁷⁷ Belazuri, s. 45.

Kureyşliler tarafından diğer hacılar gibi ağırlanır ve kendilerine gereken ihtimamın gösterilirdi. Kaydedildiğine göre bu kişilerin Kabe'nin içerisinde Meryem ve İsa portresini boyamasına Kureyşliler tarafından izin verilmiştir.⁶⁷⁸ Bu bilgiler bu resimlerden bazılarının dışarıdan gelen Hristiyanlar tarafından çizilmiş olduğunu gösteriyor. Fakat acaba Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'i temsil eden resimler de bunlar tarafından mı çizildi, eğer değilse kimler tarafından çizildi? Biz bu soruya tatmin edici bir cevap bulamadık.

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılan bu bölgede resim sanatı bir kısım ehli kitab tarafından uğraşılan bir sanat olmalıdır. Fakat resim sanatıyla yalnızca bunların mı uğraştıkları sorusuna cevap bulamadık. Bu bilgiler resim sanatıyla ehli kitabın avamdan olan sıradan kişilerinin uğraşmadığını gösteriyor. Çünkü rivayet edildiğine göre Mekkeliler Kabe'ye kapı yapıp oraya istemedikleri sıradan biri geldiğinde ona müsaade etmezlerdi.⁶⁷⁹ İşte bu rivayet bize gösteriyor ki bu resimleri çizen kişiler sıradan kişiler olmamalıydı, aksi durumda onların içeriye girmesine müsaade edilmezdi.

Bir başka rivayete göre Habeşistan'da içerisinde resimler bulunan kiliseler vardı. Oraya hicret eden Müslümanlar da bunları görmüşlerdir. Bunu Hz. Peygambere anlattıklarında Hz. Peygamber de bu kimselerin iyi kişiler olduğunu, bunların vefat etmeleri üzerine mezarları üzerinde bu mabetlerin yapıldığını ve içerisine bu resimleri yaptıklarını söylemiştir.⁶⁸⁰ Bu rivayette dikkat çeken nokta bu resimleri gören Müslümanların resimlere şaşırmamış olmalarıdır. Çünkü daha önceden görmediği bir şeyi ilk defa gören bir kişi genellikle gördüğü karşısında şaşkınlık yaşanması beklenir. Fakat bu rivayette sahabenin daha çok işin dini hükmü boyutuyla ilgilendikleri anlaşılmaktadır. İşin sanatsal boyutuna ise şaşkınlık göstermedikleri görünüyor. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in de bu resimlerin mahiyetleri açısından malumat sahibi olması da dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu bilgiler de resmin o dönemdeki insanlar tarafından yabancı olmayan bir sanat olduğuna delil olarak gösterilebilir.

Kısacası yukarıdaki rivayetlerden de hareketle Cahiliye Dönemi'nde resim ilminin varlığı kuvvetle muhtemeldir. Bu ilmin kesin olarak kimler tarafından bilindiği kesin olarak tespit edilemese de Hristiyanların bu konudaki seviyeleri küçümsenmeyecek

⁶⁷⁸ Ling, s. 22.

⁶⁷⁹ Ezraki, Ahbaru Mekke (Mekke Tarihi), s.295.

⁶⁸⁰ Buhari, Salat: 271

düzeydeydi. Bu ilme sanatsal bir zevkten daha çok dini bir veçheden yaklaşılmıştır. Çünkü dini misyonu olan insanların (peygamberlerin) resimlerinin dini ibadet mekanları olan Kabe ve kiliselerde çizilmesi bunu gösteriyor. Bu ilmin yalnızca dini konularda değil hayvan resmi gibi çeşitli konuların da dahil edildiği anlaşılmaktadır. Bu ilmin toplumda çok yaygınlık kazanmadığı sanılmaktadır. Yoksa bu konuyla ilgili pek çok rivayet olması beklenilirdi.

İslam devrinde resim önemli bir mevki işgal edememiştir. Bunun sebebi ise İslam dininin resim hakkında bazı yasaklayıcı hükümleri ortaya koyması ifade edilmiştir.⁶⁸¹

⁶⁸¹ Zeydan, c. 2, s. 589.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CAHİLİYE DÖNEMİ EĞİTİM KURUMLARI

Toplumlar kendi sosyal yaşamlarını sürdürebilmek için çeşitli kurumlar ihdas etmişlerdir.⁶⁸² Bunların başında ise bilgi üreten, geliştiren ve topluma mal eden eğitim kurumları gelmektedir.⁶⁸³ Çünkü her toplum, kendi değerlerini ancak eğitim yoluyla yeni yetişen kuşaklara bırakabilir.⁶⁸⁴ Bu bakımdan eğitim kurumları, toplumların yaşamlarını sürdürdüğü en önemli kurumlar arasında yer almaktadır, denilebilir.

Cahiliye Dönemi Arabistan'da da insanlar kendi varlıklarını sürdürebilmek için çeşitli kurumlardan yararlanmışlardır. Bunlardan biri de eğitim kurumlarıdır. Daha evvel söylendiği gibi bu dönemde Arabistan'da sistemli ve programlı bir öğretim olmadığı için bu bölgede yalnızca eğitime tahsis edilmiş müstakil eğitim kurumlarından bahsedilememektedir. Fakat eğitimin yalnızca okul ile sınırlandırılmaması gerektiği kaydedilmektedir.⁶⁸⁵ Çünkü öğrenmenin olduğu her durum, insanın davranışlarını şekillendiren her etkinlik bir eğitim süreci olarak görülmektedir.⁶⁸⁶ Bu zaviyeden bakıldığında insanlarda davranış değişikliğine neden olan her etkinlik eğitim faaliyeti ve buna olanak tanıyan her kurum da birer eğitim kurumu olarak ele alınabilir. İşte bu bölümde Cahiliye Dönemi eğitim kurumları bu minval üzerinde değerlendirilecektir.

Cahiliye Dönemi eğitim kurumları ele alınırken İslam'ın zuhurundan sonra bu kurumların eğitim fonksiyonlarını sürdürüp sürdürmediği, eğer sürdürmüşse İslam'a menfi veya müspet etkilerinin neler olduğu ve Müslümanların bunların eğitim fonksiyonundan yararlanıp yararlanmadığı gibi konular üzerinde de durulacaktır. Çünkü Hz. Peygamber Cahiliye Dönemi mevcut olan kurumları yıkıp tahrip ederek bir boşluk meydana getirmekten ise bunlardan yararlanmayı çok iyi bilmiştir.⁶⁸⁷ Hz. Peygamber böylece kurumlar arasında değişim ve süreklilik tarzında bir gelişim meydana

⁶⁸² Varış, s. 12.

⁶⁸³ Eyüp Şimşek, "Camilerde Eğitim", Mustafa Köylü-Şakir Gözütok (Ed.), Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi, Ensar Yayınları, S. 107.

⁶⁸⁴ Şişman, s. 113.

⁶⁸⁵ Varış, s. 12.

⁶⁸⁶ Şişman, s. 4.

⁶⁸⁷ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 767.

getirmiştir.⁶⁸⁸ İşte bu bilgiler Cahiliye Devri'ndeki kimi kurumların İslam'ın ilk dönem ve sonraki dönemlerinde de devam etmiş olabileceğini göstermektedir. Biz de bu bölümde yukarıdaki bilgilerden hareketle Cahiliye Dönemi eğitim kurumlarını ele alıp Cahiliye Dönemi ile İslam dönemi eğitim kurumları arasında eğitsel açıdan etkileşimlerin olup olmadığını mukayeseli bir tarzda ortaya koymaya çalışacağız.

Bu bölümde Cahiliye Dönemi eğitim öğretim kurumları küttablar, evler, badiye (çöl), panayırlar ve Ukaz panayırı, meclisler, dini mabetler ve Hılfu'l-Fudûl başlıkları altında ele alınacaktır.

3.1. KÜTTABLAR

Bu müessesenin ismi olan 'el-küttab', yazdırmak ve yazı öğretmek anlamına gelen "'et-tektib"' kökünden türetilmiştir; yazı yazma öğrenilen yer anlamına gelmektedir. Küttab "başka şeylere değil ekseriyetle okuma yazma öğretimine tahsis edilen müesseselerdir." şeklinde tarif edilmiştir.⁶⁸⁹ Ayrıca Küttab kelimesi, günümüzdeki ilkokullardan ziyade eski mahalle mekteplerini karşılayabilecek bir kelime olarak da ele alınmıştır. Yine küttab, şimdiki ilkokullara nispeten daha basit bilgilerin verilmiş olduğu, okuma ve yazmanın öğretilmiş olduğu bir nevi sıbyan mektepleri veya anaokulu için kullanılırdı. Bu okullarda okuma ve yazmayla birlikte bazen basit matematik bilgileri de verilirdi.⁶⁹⁰

Bu kurumların tarihi hakkında kısaca şunlar kaydedilmiştir: "Küttab" a mektep de denildiğini kaydeden araştırmacılara göre bu eğitim kurumların tarihte bilinen en eski örneklerine yazının icat edildiği Mezopotamya'da rastlanmıştır. Burada öğrencilerin oturması için taştan veya kerpiçten sıraları olan bina kalıntıları görülmüştür. Sümer ve Akkadlar'da "'edebba"' (tablet evi) denilen mektebler mabetlere bitişik olarak yapılır ve dersleri de din adamları tarafından verilirdi.⁶⁹¹ Bu kurumların eski tarihlere kadar uzanan uzun bir geçmişi olduğu anlaşılmaktadır.

⁶⁸⁸ Vejdî Bilgin, "Cahiliye'den İslâm'a: Değişim ve Süreklilik Bağlamında Sünnet", Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü -Sempozyum-, 11-12 Mayıs 2007, Meram/Konya, Konevi Kültür Merkezi, 2008, s. 142.

⁶⁸⁹ Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 27.

⁶⁹⁰ Kızılabdullah, s. 178; Kazıcı, Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi, s. 17; Gözütok, İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi (Hz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim), s. 57.

⁶⁹¹ Nebi Bozkurt, "'Mektep"' Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara 2004, Cilt: 29, s.5.

Çok az yayılmış olmakla beraber Arabistan'da İslam'dan önce okuma yazma öğretiminin yapıldığı küttabların varlığından söz edilmektedir.⁶⁹² Bu kurumların çok eski bir tarihten beri özellikle medeniyetin inkişaf ettiği bölgelerde, İslam'dan çok önce Araplar arasında bilindiği ve hizmet gördüğü söylenmektedir.⁶⁹³

Küttabların Hicaz'da dolayısıyla Arabistan'da ortaya çıkmasıyla ilgili bazı bilgilere rastladık. Bu bilgi göre Bizans İmparatorluğu'nun egemenliği altında bulunan Şam ve Mısır'da bu tür sıbyan mektepleri ve okulları mevcuttu. Bizanslılar bu ülkelerde buna benzer eğitim öğretim yerleri kurmuşlardır. Bütün bu ülkelere gidip gelen Hicaz tüccarların ve liderlerin onlardan bu tür eğitim kurumlarını iktibas etmiş olmaları üzerinde durulmuştur.⁶⁹⁴ Bu bilgiler küttabların bu bölgeye gelmesinde tüccarların ve liderlerin bunlara öncülük ettiklerini göstermektedir.

Medine'deki Yahudilerin de buna benzer okullar yaptıkları söylenmektedir. Kaydedildiğine göre Yahudilerin kutsal kitaplarının öğretildiği bu okullar gibi Mekke'deki yabancı azınlıkların da buna benzer okullarının olduğu ihtimali üzerinde durulmuştur. İşte Hicaz'da Ehl-i kitap ve azınlıkların kendisinden nakilde buldukları şeylerin Mısır ve Şam'daki ismi geçen kurumların olduğu söylenmektedir. Ehl-i kitabın bazıları ve Araplar veya özellikle Araplaşmış olanların Hicaz' halkına bu okulların yapılması için öncülük etmiş olmaları veya onların çocuklarının okutulmasını üzerlerine almış olmaları ihtimalini akla getirmiştir.⁶⁹⁵

Arabistan'daki tarihi serüveni bu şekilde ele alınan küttabların, okuma yazma öğretiminin yapıldığı küttablar ile Kur'an ve ilk temel dini bilgilerin verildiği küttablar olmak üzere iki tür küttabın var olduğu kaydedilmektedir. Fakat bazı araştırmacıların bu iki tür küttabı aynı gördüğü için böyle bir ayrımı yapmadıkları aktarılmaktadır. Sözü edilen bu araştırmacılar, küttabları İslam'ın ilk dönemiyle sınırlandırmaktadırlar. Lakin yapılan araştırmalar neticesinde okuma yazma öğretimlerinin yapıldığı küttablar ile Kur'an ve ilk temel dini bilgilerin verildiği küttabların birbirinden farklı olduğuna kanaat getirilmiştir. Buna göre birinci küttabların Cahiliye Dönemi'nde var olan

⁶⁹² Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 23.

⁶⁹³ Gözütok, İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi (Hz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim), s. 59-60.

⁶⁹⁴ Derveze, s. 238-239.

⁶⁹⁵ Derveze, s. 239.

küttablar olduğu ikinci tür küttablar ise İslam dini ile var olan küttablar olduğu kabul görülmüştür.⁶⁹⁶ Bu iki tür küttab hakkında ise bazı bilgiler kaydedilmiştir.

3.1.1. Cahiliye Dönemi'ndeki Küttablar

Bu tür küttabların İslam'dan önce çok eski devirlerde yaygın olmasa da özellikle medeniyetin ilerlemiş olduğu bölgelerde var olduklarını yukarıda söylemiştik. Fakat bunların sayıları, kimlere nispet edildiği, nerelerde var olduğu ve kimlerin bunlardan istifade ettiği gibi konularda net bilgiler verilmemektedir. Okuma yazma maksadıyla açılan küttabların genellikle öğretmenlerin evlerinde veya evlerinin bir odasında icra edildiği söylenmektedir.⁶⁹⁷ Bu tür küttablarda kız ve erkek talebelerin beraberce okuma-yazma öğrendikleri de aktarılmaktadır.⁶⁹⁸ Fakat bunların yaşları ve sosyal statüleriyle ilgili bilgilere ulaşamadık. Buralarda yapılan öğretimle ilgili ise daha önce aktarıldığı gibi okuma yazma ve bazen de basit düzeyde matematik ile ilgili bilgiler verilmekteydi. Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla bu tür kurumlarda yapılan öğretimler genel anlamda temel düzeyindeki basit bilgilerdir, denilebilir.

Bu küttabların olduğu yerlerle ilgili bazı rivayetler aktarılmaktadır. Mekke, Taif, Enbar, Hire, Yemame, Medine ve Dümetül Cendel gibi şehirlerde bu tür kurumlara rastlanıldığı söylenmektedir.⁶⁹⁹ Buralarda var olduğu söylenen bu küttablara ise bazı bilgilerden yapılan çıkarımlar neticesinde varıldığı görülmüştür. Örneğin Mekke'nin ticaret ve kültür merkezi olması, genç yaşta olup okuma yazma bilen Mekkeli gençlerin olmasından hareketle Mekke'nin küttab denilen eğitim kurumlarından tamamen mahrum olmaması gerektiği kanısına varılmıştır.⁷⁰⁰ Yine Hz. Peygamber dönemindeki Medine'de var olan küttabların sahabeye değil de başka kişilere nispet edilerek zikredilmesi, İslam'dan önceki küttabların varlığına bir kanıt olarak gösterilmiştir.⁷⁰¹

⁶⁹⁶ Mehmet Dağ, Hıfzırahman R. Öymen, İslam Eğitim Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1974, s. 65-66; Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 27.

⁶⁹⁷ Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 25; Kazıcı, Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi, s. 18.

⁶⁹⁸ Palabıyık, "Asr-ı Saadet'te Okuma-Yazma Faaliyetleri", Hz. Muhammed (SAV) ve Mesajı,, s. 539.

⁶⁹⁹ Gözütok, İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi (Hz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim), s.54; Palabıyık, "Asr-ı Saadet'te Okuma-Yazma Faaliyetleri", Hz. Muhammed (SAV) ve Mesajı,, s. 539; Derveze, s. 238.

⁷⁰⁰ Derveze, s. 238.

⁷⁰¹ Şakir Gözütok, "Resulullah (s.a.v) Döneminde İlköğretim Kurumları ve İşlevleri", Dinî Araştırmalar, 1998, cilt: I, sayı: 2, s. 168-169.

Bütün bunlara rağmen Cahiliye Dönemi'nde okur-yazar oranının düşük olmasından yola çıkarak bu dönemde küttapların çok yaygın olmadığı söylenilebilir.⁷⁰²

3.1.2. İslam'dan Sonraki Küttaplar

Yukarıda belirtildiği gibi küttaplar ilk dönemlerinde okuma ve yazmanın öğretilmiş olduğu yerler olarak bilinirdi. Fakat İslam'ın zuhurundan sonra bu fonksiyonlarına ek olarak Kur'an ve dini bilgilerin de verildiği kurumlar haline gelmiştir. Böylece din eğitimini merkeze alan yeni bir küttab anlayışı gelişti.⁷⁰³ İşte bundan dolayı küttaplara 'Kur'an öğretilen yer' anlamı verilmiştir.⁷⁰⁴ Okuma ve yazma işi Müslümanlar tarafından ele alınıncaya kadar, okuma ve yazmanın öğretildiği küttaplar ile Kur'an ve dini bilgilerin verildiği küttaplar bir süre yan yana eğitimlerine devam etmişlerdir.⁷⁰⁵ Hz. Ömer dönemindeyse küttapların okuma ve yazma işlevi ile Kur'an öğretimi birleştirilmiş ve küttaplarda Müslüman öğretmenler tarafından eğitim vermeye başlanmıştır.⁷⁰⁶

İslamla beraber bu ikinci tür küttaplarda verilen derslerin çeşitlendiği ve bu kurumların geliştiği görülmüştür. Nitekim İslam'dan sonra bu kurumlarda Kur'an ve dini bilgiler ile birlikte hesap dört işlem, dil bilgisi, şiir, dine ait ibadet şekilleri ve dini tarihi bilgiler öğretilirdi. Böylece öğrenciler medreselere hazırlanabilecek tarzda yetiştirilmiştir.⁷⁰⁷ Burada başarılı olan öğrenciler ise medreselerde öğretimlerine devam edebilirlerdi.

Kimi araştırmacılar bu ikinci tür küttaplarını İslam'ın ilk devirlerine ve hatta ilk senelerine kadar götürse de bu görüş isabetli görülmemiştir. Çünkü İslam'ın ilk dönemlerinde dini bilgilerin halakalara katılmak suretiyle veya ebeveynler tarafından verildiği söylenmektedir.⁷⁰⁸ Varılan kanaate göre bu ikinci tür küttaplar hicretten sonra Medine'de varlık göstermiş olmalıdır. Çünkü Mekke döneminde Müslümanların zayıf olmalarından dolayı daha ziyade münferit çabalar ile öğretim faaliyetlerinde bulunulduğu kaydedilmektedir. Medine döneminde ise Müslümanlar, uygun ortamın

⁷⁰² Abbas Çelik, Din Eğitimi Tarihi, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2013, s. 66.

⁷⁰³ Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 25; Kızılabdullah, s. 177.

⁷⁰⁴ Bayraktar, İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri, s. 89; Kazıcı, Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi, s. 17-20.

⁷⁰⁵ Dağ-Öymen, İslam Eğitim Tarihi, s. 65.

⁷⁰⁶ Çelik, s. 66.

⁷⁰⁷ Öymen, s. 71-72; Adıgüzel, 51.

⁷⁰⁸ Kazıcı, Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi, s. 19-20; Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 19.

verdiği fırsatı ganimet bilerek zamanlarını öğretim faaliyetlerine hasretmişlerdir.⁷⁰⁹ İşte bu fırsatın bir sonucu olarak Hz. Peygamber döneminde Medine’de Suffa mektebi açılmıştır.

Bu dönemde Medine’de düzenli olarak eğitim veren küttabların sayısı ile ilgili olarak da muhtelif görüşler ileri sürülmüştür. Zira bazı çalışmalarda bunların altı tane olduğunu söylenirken,⁷¹⁰ bazı çalışmalarda ise bunların yedi tane olduğunu ileri sürülmektedir.⁷¹¹ Bu bilgiler, sayısı kaç olursa olsun bu tür küttapların İslam dini döneminde de eğitim maksadıyla kullanıldığını kanıtlamaktadır.

Hz. Peygamber döneminde Medine’de var olan bu küttablar sahabeye değil de başka kişilere nispet edilerek zikredilmekteydi. Bu küttablarda ilk zamanlarda Müslüman olmayan gayri müslim öğretmenler, özellikle Hıristiyan ve Yahudiler istihdam ediliyordu.⁷¹²

Bu ikinci tür küttablarda köle ve hür ayrımı yapılmadığı gibi Müslüman ve gayri-müslim ayrımı da yapılmıyordu. Bu özellikleriyle küttablar İslam dünyasında birer eğitim kurumu olarak uzun bir süre varlığını devam ettirmiştir.⁷¹³ Arap yarımadasının değişik yerlerinde mevcut olan bu küttabların daha çok kültür merkezlerinde buldukları anlaşılmaktadır. Özellikle İslam dünyasındaki küttabların ve onun öğretmenlerinin sayısı ciddi anlamda artmıştır. Bundan dolayı neredeyse her köyün bir küttabı olduğu hatta bazen birden fazla küttabı olduğu söylenmiştir.⁷¹⁴ Bu kurumların sonraki yıllarda Emeviler ve Abbasiler döneminden beri⁷¹⁵ en yaygın temel eğitim kurumları olarak işlev gördükleri söylenmektedir.⁷¹⁶

Son olarak Küttablarda belli bir yaş sınırlaması olmadığından dolayı çoğunlukla değişik yaş gruplarındaki öğrencilerin aynı sınıfta⁷¹⁷ eğitim gördükleri anlatılmaktadır.

⁷⁰⁹ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 632-640.

⁷¹⁰ Gözütok, İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi (Hz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim), s. 143-154.

⁷¹¹ Şakir Gözütok, Hz. Peygamber Döneminde Eğitim ve Öğretim (3. Baskı), Ensar Yayınları, İstanbul 2017, s.141-150.

⁷¹² Fazlur Rahman, İslam (7. Baskı), (Çev.: Mehmed Dağ, Mehmet Aydın), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004, s. 255.

⁷¹³ Şakir Gözütok, “İslam Eğitim Tarihinde Müesseseleşme”, Dinî Araştırmalar, 2006, cilt: IX, sayı: 26, s. 28.

⁷¹⁴ Kazıcı, Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi, s. 20.

⁷¹⁵ Landau, ”Küttâb”, s. 3

⁷¹⁶ Bu kurumların son dönemleriyle ilgili bkz. Öymen, s. 78-79.

⁷¹⁷ Landau, ”Küttâb”, s.3

Fakat çocukların aklı başına geldiğinde küttablara gönderildiği kaydının olması⁷¹⁸ bu kurumlarda net bir yaş olmasa da yine belli bir yaş aralığının olduğu kanaatini oluşturmaktadır. Bunun da yaklaşık olarak beş-yedi yaşlarına tekabül ettiği tahmin edilmektedir.

Bu kurumların hangi eğitim türüne uygun olarak işlev gördüğüne gelince genel itibarıyla çocukların öğretimi için tespit edilen ilk programın Ömer İbn'ül-Hattab tarafından kaleme alındığı⁷¹⁹ düşünüldüğünde bu küttablarda hem Cahiliye Dönemi küttablarında hem de ilk dönem islam küttabalarında düzenli bir programın olmadığını gösteriri. Bununla beraber küttablarda düzenli, sürekli ve kademeli bir eğitime ulaşamadığımız için küttablari bir örgün eğitim kurumu olarak değerlendirmemiz zordur. Fakat belli sınırdaki yaş gruplarının olma ihtimali, buralarda medreselere geçişin sağlanması ve okuma yazma gibi sistemli ve kademeli bir öğretimi gerektiren ilimlerin öğretilmesi, bu kurumların tam olmasa da yarı örgün eğitim kurumu özelliği taşıdığını söylemeye imkan vermektedir. Burada verilen derslere bakıldığında taktırir yöntemi, kitabet (yazı) , rol-model, deneme-yanılma ve ezber gibi öğretim yöntem ve tekniklerinden yararlanıldığını düşünebiliriz.

3.2. EVLER

En ilkel toplumdaki en modern topluma kadar aile yapısı ve işlevleri açısından bazı değişimlere uğrasa da her toplumda var olmuştur. Aile yalnızca biyolojik bir yapıya sahip değildir. Aynı zamanda aile tarihi, kültürel, ahlaki, hukuki, ekonomik, sosyal ve eğitsel boyutları da olan bir yapıdır.⁷²⁰ Eğitim boyutu açısından aile çocuğa ilk eğitimin verilmiş olduğu yerdir. Her şeyden ziyade aile bir okul öncesi eğitim kurumu olarak kabul edilmektedir.⁷²¹ Eğitimin nerelerde gerçekleştirildiği sorusu akla ilk olarak aileyi getirmektedir. Bu da ailenin bir eğitim kurumu olduğunu göstermektedir.

Konuşulan dilin öğrenimi, geleneksel davranış biçimleri, görgü kuralları, dini, ahlaki hikemler ve değerler, kültürel miras kısacası yaşamın kendisi bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde ilk olarak aile yoluyla bireye aktarılır.⁷²² Çocuklar ailede kabul

⁷¹⁸ Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s.26.

⁷¹⁹ Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s.32.

⁷²⁰ Şişman, s. 81.

⁷²¹ Şişman, s. 84.

⁷²² Ayhan, s. 47; Şişman, s. 82.

edilmiş olan davranış, adet, gelenek ve alışkanlıkları ilk başta anne ve babası olmak üzere ailenin diğer fertlerini rol modeli olarak sosyal öğrenme süreci içerisinde onları gözleyip taklit ederek öğrenirler.⁷²³

İlk eğitimin verilmiş olduğu bu aile kurumu, eğitim açısından en verimli neticelerin alındığı yerler olarak kabul edilmektedir.⁷²⁴ Çünkü insanlar bu ilk çocukluk yıllarında kendisine öğretilen edimleri tereddüt etmeden kabul ederler.⁷²⁵ Aynı şekilde aile eğitiminin yaşantısal etkilenmeler vasıtasıyla değerlerin paylaşılmasına ve yaygınlaşmasına dayanan bir süreç olmasından⁷²⁶ buralarda verilen eğitimin çok etkili olmasına katkı sağladığı düşünülmektedir.

Eğitim açısından işlevleri bu şekilde ele alınan ailenin biricik mekanı ise evlerdir. Bu bakımdan evler, bir eğitim-öğretim kurumu olarak düşünüldüğünde en ilkel toplumdaki en modern toplumlara kadar tarihin her deminde bu fonksiyonunu icra etmiş olmalıdır. Bilhassa eğitim öğretim için bağımsız kurumların açılmadığı veya yaygın olmadığı dönemlerde ve toplumlarda evlerin birer eğitim-öğretim kurumu olarak daha da etkili olması gerekir. Çünkü böyle toplumlarda toplumsal aktarımların daha ziyade bu kurumlar yoluyla sonraki nesle aktarıldığı söylenmektedir.⁷²⁷

Her toplumda olduğu gibi Cahiliye Dönemi Araplar arasında da evlerin eğitim fonksiyonları üzerinde durulmuştur. Araplar sistemli bir eğitim öğretim kurumuna sahip olmadıkları için kendi çocuklarına gerekli eğitimi vermek veya kendi kültürlerinin devamını sağlamak için evlerinde gerekli olan eğitimi vermeye çalışmışlardır.⁷²⁸ Bu sebepten Cahiliye Dönemi'nde evler birer eğitim kurumu olarak kullanılan yerler arasında sayılmaktadır. Her ne kadar bu dönemde tüm evler birer eğitim öğretim yeri olarak değerlendirilmişlerse de kimi evler yalnızca eğitime tahsis edildiği için bu yönüyle öne çıkmıştır. Özellikle bu konuda bazı şair evlerinin öne çıktığından bahsedilmektedir. Cahiliye Dönemi evlerinin bu özelliklerinden hareketle bir eğitim kurumu olarak bu dönemin evleri iki başlık halinde ele alınacaktır.

⁷²³ Şişman, s. 82.

⁷²⁴ Gözütok, İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi (Hz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim), s. 308.

⁷²⁵ Ayhan, s. 47.

⁷²⁶ ; Suat Cebeci, "İslam'ın İlk Devrinde Kültürel Dönüşümün Aracı Olarak Eğitim", Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 2017, cilt: XII, sayı: 20, s. 111.

⁷²⁷ İzutsu, Kur'an'da Tanrı ve İnsan, s. 100.

⁷²⁸ Gözütok, İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi (Hz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim), s. 64.

3.2.1. Özel Evler

Özel evlerden kastedilen her ailenin kendi özel hanesidir. Bu dönemde Araplar arasında eğitim öğretim ferdi çabalarla yapılırdı. Eğitim öğretim yerleri ise genellikle evlerdi, kendi aile yuvalarıydı. Buralarda anne babalar kendi çocuklarının terbiyesiyle bizzat kendileri meşgul olurlardı.⁷²⁹ Ebeveynler bu evlerde toplumun örf, adet ve geleneklerine kendi tecrübelerini de ekleyip daha da geliştirerek kendi çocuklarına aktarmaya çalışmışlardır.⁷³⁰ Köleler Daru'n-Nedve gibi başka yerlerde eğitildiği için bu tür evlerde daha çok hür çocukların eğitimi öne çıktığı söylenmektedir. Fakat yetişkinlerin de kendi aile ortamında bu tür bir öğretimden geçtiği unutulmamalıdır.

Cahiliye Dönemi'nde Arapların kendi evlerinde gerçekleştirdikleri eğitimin toplum üzerinde ciddi etkilere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu etkilerin tesiri İslam'ın intişarından sonra bile görülmüştür. Hatta bu dönemde evlerde verilen ailevi değerlerin insanlar üzerindeki derin etkisinden dolayıdır ki İslami değerlerin egemen olacağı yeni bir topluma geçmesi uzun soluklu, ciddi bir eğitim çabasını gerektirmiştir.⁷³¹

3.2.2. Şair Evleri

Daha önce ifade edildiği gibi evler toplumun kültürel mirasına dair bilgileri bir sonraki nesillere aktarmak gibi bir işleve sahiptir. Fakat Cahiliye Dönemi'nde Araplar arasında bazı evlerin eğitim konusunda öne çıktıkları ifade edilmiştir. Bu dönemde özellikle toplumda belirli bir saygınlığı olan şairlerin evleri, birer eğitim ve öğretim kurumu olarak işlev görmüşlerdir.⁷³²

Şair evleri, halkın rağbet etmiş olduğu şairlerin şiirlerini ve sohbetlerini dinlemek için gitmiş olduğu evler şeklinde ele alınmıştır. Bu evlerin toplumda bir eğitim öğretim kurumu olarak kullanıldığına dikkat çekilmiştir. Cahiliye Dönemi'nde önemli görevler üstlenen şair evlerinden bazıları şöyle aktarılmıştır: 'Benü Zarure kabilesinin merkez olarak iş gördüğü Abdullah Bin Darim oğullarından Temim evi, Benü Feraze'den

⁷²⁹ Hizmetli, s.165; Palabıyık, "Cahiliye Dönemi ve İslam'ın İlk Yıllarında Okuma- Yazma Faaliyetleri", s.61

⁷³⁰ Izutsu, Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar, s. 123; Demircan, cahiliyeden İslam'a Kadın ve Aile, s. 60.

⁷³¹ Cebeci, "İslam'ın İlk Devrinde Kültürel Dönüşümün Aracı Olarak Eğitim", s. 111.

⁷³² Gözütok, İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi (Hz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim), s. 64-65.

Kays'ın evi ve Benu Şeyban'dan Bekr B. Vail'in evi bunlar arasında sayılmıştır.⁷³³ Eğitim öğretim kurumu açısından bakılan bu evlerin şiir etkinlikleri açısından da öne çıktığını söyleyebiliriz.

Bazı araştırmacılar ‘‘Tarih Odaları’’ ismini verdikleri yerlerden bahsetmektedirler. Söylendiğine göre şiir müsabakalarına katılacak şiirler, öncelikle bu tür yerlerde bir nevi bir ön değerlendirmeye tabi tutulurdu. Daha sonra bu şiirler Ukaz panayırında değerlendirilip Kabe duvarına asılırdı. Ayrıca buralarda çeşitli tarihi olaylar hakkında konuşmaların yapıldığı da ifade edilmektedir.⁷³⁴ Üstlendikleri fonksiyonlara bakıldığında tarih odaları ile şair evlerinin aynı yerler olduğunu söyleyebiliriz. Bu açıdan şair evlerinin şiir sanatı konusunda öne çıktığını söyleyebiliriz. Yine bu evlerde çeşitli tarihi malumatların aktarıldığını da düşünebiliriz.

Cahiliye Dönemi şair evleri ile İslam dini dönemi ulema evleri arasında bazı noktalarda benzerlik kurulabileceği görülmüştür. İslam döneminde ulemalar hem talebe hem de ilim sahiplerini kendi evlerine çağırarak çeşitli ilmi faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bundan dolayı ilmin yaygınlaşmasına öncülük etmişlerdir. İbn-i Sinan başta olmak üzere İmam-ı Gazali ve daha pek çok kişi kendi evine talebe ve müderrisleri alıp ilmi faaliyetlerde bulunmuşlardır.⁷³⁵ Cahiliye Dönemi'nde şairlerin evleri de toplumdaki kimi bilgilerin öğretilmesinde ve yaygınlaşmasında bazı öğretim etkinliklerinde bulunmuştur. Bilginin öğretilmesi ve yaygınlaştırılması açısından Cahiliye Dönemi şair evleri ile İslam dini dönemindeki ulema evleri arasında yakın bir benzerliğin olduğu iddia edilebilir. Hatta Cahiliye Dönemindeki şair evlerinin İslam dönemindeki ulema evlerine emsal teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Veya ulema evleri şair evlerinin geliştirilmiş ve içeriği farklılaşmış halidir, de denilebilir.

İslam'ın zuhurundan sonra da evler yaygın öğretimin yapıldığı birer eğitim kurumu olarak kullanılmaya devam etmiştir. Hatta İslamda kullanılan ilk eğitim yerleri evlerdir.⁷³⁶ İslamiyet'in ilk yıllarından itibaren evler bir eğitim öğretim yeri olarak kullanılmaya başlanılmış⁷³⁷ ve daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir.⁷³⁸ Gerek

⁷³³ Gözütok, İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi (Hz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim), s. 64-65.

⁷³⁴ Sırma, İslam Öncesi Mekke ve Hz. Muhammed, s. 34-35.

⁷³⁵ Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 42-45.

⁷³⁶ Çelik, s. 49.

⁷³⁷ Adıgüzel,54; Köylü, s. 84.

⁷³⁸ Yıldız Kızılabdullah, "Başlangıçtan Medreselere Kadar Eğitim-Öğretim ve Mekan Anlayışlarının Din Eğitimi Açısından Analizi", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012, cilt: XVII, sayı: 2, s.178.

Mekke'de gerek Medine'de eğitim ve öğretim faaliyetlerinde ilk olarak özel evler kullanılmış ve bunlardan istifade edilmeye çalışıldığı görülmüştür.

Mekke döneminde Hz. Peygamber kendi evi başta olmak üzere pek çok evi eğitim öğretim maksadıyla kullanmıştır. Darü'l Erkam bu konuda ilk akla gelendir.⁷³⁹ Hz. Ebubekir ve Ammar Bin Yasir'in Mekke'deki evlerini bir mescide dönüştürerek, bu maksatla kullandıkları da rivayet edilmektedir.⁷⁴⁰

Medine döneminde de evlerin eğitim öğretim açısından değerlendirilmiştir. Hatta bundan dolayı bazı evlere çeşitli niteliklerinden özel isimler verilmiştir. Örneğin Sad bin Hayseme'nin evine "Bekarlar Evi" (Beytü'ül-Uzzab, Menzilü'l Uzzab) denilmiştir.⁷⁴¹ Yine Kur'an öğretiminden dolayı bazı evlere de "Daru'l-Kurra" ismi verilmiştir.⁷⁴²

3.3. BADIYE (ÇÖL)

Cahiliye Dönemi'nde Arap kültürü; şiir, nesir ve hitabet gibi Arap edebiyatı üzerinde temerküz etmişti. Bütün bunlar ise doğru bir dil öğrenimine bağlıydı. Bundan dolayı Araplar dilleri ile övünüp iftihar etmişlerdir. Arapların iftihar ettikleri bu dilleri geliştirmiş ve İslam'ın zuhuruna kadar Arab dili, dış te'sirlerden uzak kalarak bu fesahatını devam ettirmiştir. Fakat Arapların ticaret yoluyla diğer milletlerle ilişkisi, aralarında bazı küçük irab hataların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu hatayı işlemek ise bağışlanmaz bir suç ve silinmez bir günah olarak görülmüştür.⁷⁴³

Dillerine karşı olan bu hasiyetten dolayı Araplar, dil öğrenimlerine büyük bir ihtimam göstermişlerdir. Hatta dil öğrenimini bebeklikten itibaren almaya başladıklarını söyleyebiliriz. Nitekim Araplar Cahiliye Dönemi'nde yeni doğan çocuklarını daha düzgün ve fasih bir Arapça öğrenmek üzerine birkaç yıl boyunca şehir dışındaki bedevilere teslim etmişlerdi.⁷⁴⁴ Bu uygulama bütün bir toplum için eskiden beri uygulanan bir gelenektir. Bu gelenek bazen yetişkinlikten sonra da devam edebiliyordu. Zira iyi bir hatip veya şair olmak isteyen biri sık sık bu yola tevessül ediyordu. Çünkü

⁷³⁹ Ezraki, Ahbaru Mekke (Mekke Tarihi), s. 578; Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 43; Önkal, s. 112.

⁷⁴⁰ İbn-i Hişam, c. 2, s. 15; Hamidullah, İslam Müesseselerine Giriş, s. 47-48.

⁷⁴¹ İbn-i Hişam, c. 2, s. 147-148.

⁷⁴² Canan, Peygamberimizin Okuma-Yazma Seferberliği ve Öğretim Siyaseti, s. 101.

⁷⁴³ Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 67.

⁷⁴⁴ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 41, 643.

bu konuda iyi bir seviyeye gelmek ancak doğru ve fasih bir Arapçayla mümkündür. Bu ise şehir dışında badiyelerde dolaşmak ve badiye halkından bir şeyler öğrenmekle yapılabilirdi.⁷⁴⁵ Badiye bu sebepten dolayı özellikle doğru dil öğreniminin yapıldığı birer eğitim kurumu olarak değerlendirilmiştir.

Dil öğrenimi için özellikle badiyenin tercih edilmesinde bazı nedenlerin olduğu kaydedilmektedir. Buna göre çöl bir yerleşme yeri olmaktan da öte oradakilerin kendi kültürlerinin bir muhafızı ve dillerinin bir bekçisiydi.⁷⁴⁶ Çünkü çöl kozmopolit merkezlerden uzak olduğu için yabancıları ve dili bozuk olanları kendisine çekmiyordu. Böylece dil hiç bozulmamış olarak saflığını muhafaza edebiliyordu.⁷⁴⁷ İşte bu çöl hayatını yaşayan bedeviler dillerinin saflığını muhafaza etmiş⁷⁴⁸ ve bundan dolayı da bozulmamış saf dilin alındığı kimseler haline gelmişlerdir.⁷⁴⁹

Ayrıca dış etkilenmelerden uzak bir hayat yaşayan bedevilerin sadelik, doğallık, gelenekçilik ve özgünlük gibi özellikleri olmuştur. Bedeviler dış etkenlerden uzak bu çöl hayatı sayesinde soylarını, dillerini, manevi değerlerini ve ananelerini şehirlilere göre daha iyi muhafaza etmişlerdir.⁷⁵⁰ Böylece öz Arap yaşayış ve konuşma tarzlarını, Arapçanın en saf şeklini sadakatle muhafaza eden bedevilerinki olduğu hakkında yaygın bir anlayış gelişmiştir.⁷⁵¹ Bundan dolayı şehirlerde yaşayan insanlar çocuklarının bu konularda eğitilmeleri için badiyeyi dolayısıyla bedevileri tercih etmişlerdi.⁷⁵²

Araplarda sözlü gelenek yaygın ve baskın olduğu için ve aynı zamanda kültürün taşıyıcısı bu yolda yapıldığından dil ayrı bir öneme sahip olmuştur.⁷⁵³ Bunun için güzel Arapça konuşan Bedevi Arap kabilesinin yaşadığı yerlere fasih Arapça öğrenmek için gitmek bir gelenek haline gelmişti. Badiyeler sahip olduğu özelliklerden dolayı şehir merkezinde yaşayan Arapların dikkatini çekmiş ve buralara dil öğrenimi için başvurmuşlardır. İşte badiye (çöl) bundan dolayı önemli bir eğitim kurumu olarak

⁷⁴⁵ Ziya Kazıcı, Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi (3. Baskı), M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 36-37.

⁷⁴⁶ Hitti, c.1, s. 46.

⁷⁴⁷ Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 69.

⁷⁴⁸ Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 14.

⁷⁴⁹ Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 67.

⁷⁵⁰ Hizmetli, s.114

⁷⁵¹ Lewis, s. 6.

⁷⁵² Derveze, s. 133-134.

⁷⁵³ Lewis, s. 20; Parladr, s. 276.

değerlendirilmiştir.⁷⁵⁴ Fakat bu kurumlarda verilen eğitimin örgün bir eğitim olmadığı da eklenmiştir.⁷⁵⁵

Cahiliye Dönemi eğitim kurumu olarak değerlendirilen badiyelerden yalnızca dil öğrenimi için değil, ayrıca başka konuların öğrenimi için de yararlanılmıştır. Bu cümleden olarak Araplar örf, adet ve gelenekleri badiyelerde daha belirgin bir şekilde görüldüğü için badiyelerde bunların öğretilmesi de amaçlanmıştır.⁷⁵⁶ Bu bilgilerden badiyelerde bazı değerlerin kazandırılmaya çalışıldığı görülmüştür. Bu açıdan badiyelerde ahlak ve değerler eğitiminin yapıldığını da düşünebiliriz.

Ayrıca geçim, çöl koşulları ve yaşayış tarzından dolayı badiyelerde beden eğitiminin (ok atma, koşu, avlanma, yüzme, güreş vb. sportif aktiviteler) de yapıldığını söyleyebiliriz. Bu konudaki öğrenmeler ise deneme-yanılma yoluyla, rol-model yöntemiyle öğretilmiş olmalıdır. Hayat içinden bir öğrenme olduğu için badiyelerde bir sosyal öğrenme süreci vardı.

Araplar bir eğitim kurumu olan badiyelere çocuklarını gönderirken bazı şeylere de dikkat etmişlerdir. Örneğin çocuklarını gönderecekleri kabilelerin kozmopolit merkezlerden uzakta bulunan kabileler olmasına özen gösterir⁷⁵⁷ ve çocuklarını verecekleri ailenin terbiyeli, sakin vb. çeşitli özelliklerinin olmasına dikkat edilirdi.⁷⁵⁸ Bu özellikleri taşıdığı için bazı kabilelerin öne çıktığı görülmüştür.⁷⁵⁹ Bu bilgiler Arapların bu eğitim kurumuna karşı büyük bir ilgi gösterdiklerini akla getirmektedir.

Arapların, Cahiliye Dönemi'ndeki dilleriyle övünmeleri İslam'a kadar sürüp gelmiş ve hatta İslam'ın zuhuruyla daha da artmıştır. İslam'ın zuhurundan sonra da dil konusunda yapılan yanlışlar hoş görülmemiş ve bizzat haz peygamber tarafından ihtar edilmiştir.⁷⁶⁰

Müslümanların dile verdikleri bu önemin bir neticesi olarak doğru ve fasih bir dilin öğrenimine onlar da değer vermişlerdi. Bu da onları dil öğrenimi için bazı eğitim kurumlarına sevk etmiştir. Nitekim İslamla beraber genellikle Arap dilinin öğrenildiği

⁷⁵⁴ Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 67, 69.

⁷⁵⁵ Kazıcı, Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi, s. 37.

⁷⁵⁶ Derveze, s. 133-134; Adıgüzel, 55.

⁷⁵⁷ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 41.

⁷⁵⁸ Bilal Doğan, "İslam Tarihinde Mekke Dönemi Eğitim ve Öğretimi", Diyanet İlmî Dergi [Diyanet Dergisi], 1989, cilt: XXV, sayı: 2, s. 121.

⁷⁵⁹ Zeydan, c. 1, s. 679.

⁷⁶⁰ Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 67.

bir yer olan badiye, bu özelliğini İslam'dan sonra da uzun bir müddet devam ettirmiş ve Müslümanlar da bu kurumlardan yararlanma yoluna gitmişlerdir.⁷⁶¹

Çeşitli nedenlerden dolayı İslam dini döneminde Arap dili bozulmuş avam ve melezlerin dili denilen bir dil olarak ortaya çıkmıştır. Saf ve hiç bozulmamış dil saflığını yalnız çöllerde koruyabilmiştir. Bunu fırsat bilen bazı bedeviler, şehre gelip dil konusunda eğitim vermişlerdir. Fakat bununla yetinmeyen bazı kişiler badiyelere gidip dil öğrenmeye çalışmıştır. Bu sebepten hicretin ilk iki asrında badiye, zamanımızdaki mekteplerin yerini tutan bir hüviyet kazanmıştır. Özellikle Emevi şehzadelerinin mektebi olmuştur. Pek çok Emevi şehsadesi buralara gönderilip doğru ve fasih Arapça öğrenmiştir. Badiyeler yalnızca bunların değil, zamanla büyük alimlerin de uğradığı yerler olmuştur.⁷⁶² Alimlerin ise buralara gitmelerinde akademik kariyerlerinin etkili olduğu söylenmiştir. Bundan dolayı kendisine başvurdukları bazı kabileler ön plana çıkmıştı.⁷⁶³

3.4. PANAYIRLAR (ESVAK) VE UKAZ PANAYIRI

‘‘Suk’’ lar (pazar-panayır), şehir veya köy halkının alışveriş yapmak, görüşmek veya konuşmak amacıyla belli zamanlar içinde toplandıkları yerlere denir. Söz konusu pazarların her hafta kurulanları olduğu gibi, ayda veya yılda bir kere kurulanı da vardır. Hatta kimisi birkaç yılda kurulur. Eski devirlerde pek çok toplumda bu gibi birçok panayır ve pazar vardı. Söz konusu devirlerde panayırlar hac gibi dinsel ibadetler ile birleştirmiş, böylece insanların bunlara rağbet etmesi amaçlanmıştır.⁷⁶⁴

İslam öncesi Cahiliye Dönemi'nde de Arapların yılın her ayında ayrı ayrı yerlerde kurulan panayırları vardı. Bu panayırların süreleri belli olup bir yerde panayırın süresi bitince diğer şehre giderek oradaki panayıra katılırdı.⁷⁶⁵

Bu panayırlar sayesinde Araplar kuzeyden doğuya, doğudan güneye, güneyden batıya, batıdan kuzeye olmak üzere bütün Arap yarımadasını dolaşıyorlardı.⁷⁶⁶ Bu

⁷⁶¹ Zeydan, c. 1, s. 679; Gözütok, İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi (Hz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim), s. 64.

⁷⁶² Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 67-70; Hitti, c.2, s. 396; Adıgüzel,55.

⁷⁶³ Zeydan, c. 1, s. 679.

⁷⁶⁴ Zeydan, c. 1, s. 597-598.

⁷⁶⁵ Bu panayırların yerleri ve süresiyle ilgili bkz., Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 787-798.

⁷⁶⁶ Fuarların yerleri ve güzergahlarıyla ilgili harita için bkz. Hamidullal, İslam peygamberi s. 791

fuarlara kendi bölgelerindeki insanların yanı sıra Arabistan dışında İran, Hire, Hint, Çin vb. dış ülkelerden katılım olurdu.⁷⁶⁷ Daha evvel söylendiği gibi Arabistan'ın çeşitli bölgelerinde kurulan bu panayırlar onlar nezdinde iki önemli fonksiyona sahipti. Bunlardan biri Ekonomik/ticari diğeri ise sosyo-kültürel/eğitsel işlevlerdi.⁷⁶⁸ Bu fuarların ekonomik/ ticari işlevi çalışmanın çerçevesi dışında kaldığı için, biz burada panayırların bu işlevini öteleyeceğiz. Çalışmamızı fuarların ikinci özelliği olan sosyo-kültürel/eğitsel işlevi üzerinde yoğunlaştıracamız.

Panayırlar o dönemin ulusal, siyasal, sosyal, fikri ve edebi açıdan kalkınmasına hem zemin hazırlamış hem de öncülük etmiştir.⁷⁶⁹ İslam öncesi Arapların kültürel hayatına yaptığı bu katkılardan dolayı panayırlar birer eğitim kurumu olarak değerlendirilmiştir. Bu özellik genel itibarıyla tüm fuarlara hasredilebilse de bu özelliğiyle Ukaz panayırının ayrı bir yere sahip olduğu söylenmiştir. Ukaz fuarının bu özelliğinden, konunun anlaşılmasına katkı sağlayacağını düşündüğümüz için öncelikle bu panayır hakkında kısaca bilgi vererek konuya başlamanın doğru olacağını düşünüyoruz.

3.4.1. Ukaz Panayırı

Ukaz panayırının ismini burada icra ettiği faaliyetlerden aldığı söylenmektedir. Nitekim insanların başta şiir olmak üzere yarışmalar düzenlemeleri, kendileri ve kabilelerinin şerefi uğruna mücadele etmeleri ve bunun için fikir üretmelerinden dolayı bu panayıra Ukaz denilmiştir.⁷⁷⁰

Düz bir sahrada Taif ile Nahle arasında kurulan Ukaz panayırı, sana yolu üzerinde Mekke'ye bir konaklık, Taif'e ise on mil uzaklıkta bir mesafede bulunuyordu. Burası Kays bin Aylan ile Sakif kabilelerinin panayır yeri olup toprağı Nasr'â aitti. Cahiliye Dönemi Arapların en ünlü ve en büyük panayırındır. Bu panayırda hac mevsiminde zilkade ayının başlangıcından yirmisine kadar kalınırdı. İnsanlar buralarda alışverişlerini yaptıktan sonra Mecenne'ye geçer ve buradaki pazar da on gün sürerdi.

⁷⁶⁷ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 795.

⁷⁶⁸ Hitti, c.1, s. 140; Zeydan, c. 1, s. 597-598; Duri, s. 78-79.

⁷⁶⁹ Derveze, s. 161.

⁷⁷⁰ Elnure Azizova, "Ukaz", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, Cilt:42, s. 61.

Hac vazifelerini yaptıktan sonra da memleketlerine dönerlerdi. Öteki panayırların aksine Ukaz fuarına her taraftan herkes gelirdi.⁷⁷¹

Bu panayırdaki ticari akidlerle beraber pek çok kültürel etkinlik de icra ediliyordu. Bu konuda Kureyşlilerin çok katkıları olmuştur. Zira Kureyşliler bu panayıra insanları özendirmek için şiirler okur, konuşmalar yapar, spor yarışmaları, güç ve akıl gösterileri düzenler, anlaşmazlıkları çözmek için hakemler görevlendirirlerdi. Halk bir taraftan alışveriş yaparken, şair ve hatipler de şiir ve nutuklarını söyleyerek yarışmalar düzenlerdi. Bu yarışmalar için de büyük şairlerden birinin hakemliğine başvururlardı. Ukaz'da büyük şairlerden Nabiga'nın da hakemliğine başvurulduğu söylenmiştir. Burada beğenilen kasideler ise Kabe duvarına asılırdı. İşte Muallakat-ı Seb-a bu çeşit kasidelerdir.⁷⁷² Böylece Ukaz panayırı edebi tenkidin gelişmesine olanak sağlamıştır.⁷⁷³

Ukaz panayırı Fil olayından on beş yıl sonra kurulmuş olup hicri 129 senesinde Mekke'de Haruriye olayından sonra terk edildi.⁷⁷⁴ Bunun sebebi ise insanların fitneye katılmaları ve kendi azgınlıklarından korkmaları olmuştur.⁷⁷⁵

Panayırlar ve Ukaz panayırı hakkında genel bilgiler bu şekilde verildikten sonra, şimdi panayırlarda ve özellikle Ukaz panayırında icra edilen eğitim faaliyetlerinin genel çerçevesini çizmeye çalışacağız.

Panayırların özellikle edebiyatın gelişimi ve öğrenimi konusunda çok etkin bir role sahip olduğu sanılmaktadır. Hatta panayırlar yeni edebi mahsullerin çıkmasına kapı aralayan, edebiyatın gelişmesine öncülük eden edebi merkezler olarak da görülebilir.⁷⁷⁶ Bu edebi türlerde özellikle şiir ve hutbenin öne çıktığı görülmüştür. Söylendiğine göre panayırlarda büyük ve coşkulu bir kalabalık içerisinde şairler kasidelerini okur ve hatipler de hutbelerini irad ederdi. İnsanlar da onları dinlemek ve onları alkışlamak için canhıraş bir şekilde mücadele ederdi. Böyle bir ortam, bu edebi türlerin gelişmesini

⁷⁷¹ Bekri, s. 127.; Ezraki, Ahbaru Mekke (Mekke Tarihi), s. 194-195; Zeydan, c. 1, s. 599.

⁷⁷² Hitti, c.1, s. 140; Zeydan, c. 1, s. 49, 601; Rafsancani vd., s. 18.

⁷⁷³ İbrahim Usta, "Arapçanın Gelişimindeki Dış ve İç Etkenler = External and Internal Factors in the Development of Arabic Language", The Journal of Academic Social Science Studies, 2013, cilt: VI, sayı: 2, s. 938.

⁷⁷⁴ Bekri, s. 127.

⁷⁷⁵ Ezraki, Ahbaru Mekke (Mekke Tarihi), s. 194-195.

⁷⁷⁶ Usta, s. 938.

sağladığı gibi insanların da bu konularda birçok şeyi öğrenmelerine imkan sağlamıştır.⁷⁷⁷

Yukarıdaki icraatlar özellikle Ukaz panayırında gerçekleştirilmiştir.⁷⁷⁸ Bu panayırın bu edebi türlerin öğretimini sağladığı gibi ayrıca bunların ve sanatçıların tanınmasına da imkan sağladığı söylenmektedir. Zira bu panayıra kadın erkek fark etmeksizin dönemin en ünlü hatip ve şairleri kendi eserlerine uluslararası nitelik kazandırabilmek için gelirlerdi. Ancak böyle bir yer, her taraftan gelen halka kendi edebi eserlerini tanıtma fırsatını verebiliyordu.⁷⁷⁹ Bir şair kendisini ancak burada tanıtabilir, isim yapabilirdi. Başka bir yerde böyle bir fırsat bulunmazdı. Bu bakımdan Ukaz panayırını edebi kongre niteliğini taşıyordu. Bu niteliklere sahip olan Ukaz panayırının İslamiyet öncesi Arabistan'ın bir nevi "Fransız Akademisi" mahiyetinde bir fonksiyona sahip olduğu ileri sürülmüştür.⁷⁸⁰ Aynı şekilde bu özellikleriyle Ukaz panayırını, günümüzde sanatçıların ve eserlerinin tanınmasını sağlayan 'uluslararası kitap fuarları'na da benzetebiliriz.

Ayrıca daha öncede de ifade edildiği gibi burada edebi türler arasında çeşitli yarışmalar yapılır ve en çok beğenilen eserler yazılarak Kabe duvarına asılırdı. 'Muallaka-ı Seba' denilen meşhur kasidelerin bu şekilde ortaya çıktığı söylenmişti. Arapların böyle bir durumunun eski Yunanlıların Gumnasion'daki (Gymnase) edebiyat toplantılarına benzerlik gösterdiği ileri sürülmüştür. Bildirildiğine göre Jimnaz beden antrenmanlarını yapmak için yapılan bir binaydı. Bu vesileyle filozoflar ve bilginler de burada toplanırlardı. Bu toplantılardan yararlanarak Arapların Ukaz panayırında yaptıkları gibi burada yarışmalar, toplantılar ve övünme toplantıları yaparlardı. İşte bu iki tür toplantılar gerçeklerin bilinmesine, yetenek sahiplerinin desteklenmesine, dilin gelişmesine ve ilerlemesine büyük bir katkı sağlamıştır.⁷⁸¹ Bu özellikleriyle de Ukaz panayırını günümüzdeki edebiyat akademilerine benzetirsek abartı sayılmamalıdır.

Ukaz panayırını dilin öğrenilmesi ve geliştirilmesi açısından da bir eğitim işlevi görmüştür.⁷⁸² Nitekim Arap dilinin fesahat ve belagatinin bu panayır vasıtasıyla muhafaza edildiği ileri sürülmüştür. Bunun bir sonucu olarak yabancıların bu

⁷⁷⁷ Çelebi, İslam Öncesi Mekke ve Tarih Anlayışımız, s. 165; Derveze, s. 182-184; Usta, s. 938.

⁷⁷⁸ Çelebi, İslam Öncesi Mekke ve Tarih Anlayışımız, s. 165.

⁷⁷⁹ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 629-630.

⁷⁸⁰ Hitti, c.1, s. 140.

⁷⁸¹ Zeydan, c. 1, s. 601; Duri, s. 78-79.

⁷⁸² Zeydan, c. 1, s. 601.

panayırlarda fazla kalmalarına müsaade etmedikleri aktarılmıştır.⁷⁸³ Panayırlar sayesinde araplar arasında çeşitli bölgelerde konuşulan lehçeler birbirine yaklaşmış⁷⁸⁴ ve bu şekilde dil birliğinin meydana gelmesinde ve dilin çeşitli özelliklerinin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır.⁷⁸⁵ Kureyş kabilesi bu panayırdaki toplantılar süresince, diğer kabilelere karışarak onların dillerinden kendilerine uygun olan kelimeleri almış ve onu sahiplenmişlerdi. Bundan dolayı Kureyşliler Arapların en güzel konuşan halkı olmuştur.⁷⁸⁶ Yine bu fuarlar sayesinde Araplar değişik dilleri öğrenip bilgi ve becerilerini arttırarak deneyim kazanmışlardı.⁷⁸⁷ Bu bakımdan panayırları günümüzdeki dil okullarına benzetebiliriz.

Bu Panayıra çeşitli inanıştaki insanlar geliyordu. Bunlar arasında Hıristiyanlar,⁷⁸⁸ kahinler,⁷⁸⁹ Müşrikler, Hanifler, sabiler ve Yahudiler de vardı. Buraya gelmelerinde birçok sebepten biri de misyonerlik ve kendi inancını yaymaktı. Bu şekilde birbirlerinin inançları hakkında bilgi sahibi olmuşlardı.⁷⁹⁰ Daha önce söylendiği gibi buradaki dini öğretilerden bedevilerin de yararlandığı ileri sürülmüştür. Bedeviler özellikle haram aylarında Hicaz'daki fuarlara sık sık gelir, ileri seviyedeki yerleşik ahalinin inançlarından bazılarını onlardan öğrenmişlerdir.⁷⁹¹

Ukaz Panayırının dini inançların öğrenimiyle birlikte güzel ahlakın, hikmetlerin, fazilet duygularının ve değerlerin oluşmasında, yerleşmesinde ve yayılmasında önemli bir rol aldığı söylenmektedir. Bu konuları içeren birçok konuşmanın burada yapıldığı anlatılmaktadır. Bunlardan haniflerden olan Kus bin Saide' nin konuşmaları Araplar arasında en meşhur olanlarıdır. Rivayete göre Kus b. Saide Ukaz panayırına gitmiş, insanlara pek çok konuda öğüt vermiştir.⁷⁹²

Panayırlar yoluyla Mekkelilerin çıraklık öğretimi şeklindeki bir öğretim yöntemine sahip oldukları da ileri sürülmüştür. Her yıl Arabistan'ın değişik bölgesindeki fuarlara katılmak ve Irak, Suriye, Mısır ve Habeşistan gibi yabancı yerlere gitmek için çok sayıda büyük ticaret kervanları Mekke'den yola çıkardı. İşte bu yolculuklar

⁷⁸³ Gözütok, İlk dönem İslam Eğitim Tarihi (Hz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim), s. 62.

⁷⁸⁴ Duri, s. 78-79; Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 798.

⁷⁸⁵ Derzeze, s. 183-184.

⁷⁸⁶ Zeydan, c. 1, s. 601.

⁷⁸⁷ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 643.

⁷⁸⁸ Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 177.

⁷⁸⁹ Zuhri, s. 29.

⁷⁹⁰ Derzeze, s. 166,183-184.

⁷⁹¹ Hitti, c.1, s. 153.

⁷⁹² İbn-i Hişam, c. I, s. 118.

sırasında görevli yaşlıların yanında gençler de katılırlardı. Böylece alım-satım, yabancıların ticaret ve gümrük mevzuatını, coğrafi yapısını, örf ve adetlerini, sosyal yapıları hakkında çeşitli bilgileri vb. birçok konuları öğrenip bilgi ve becerilerini arttırarak deneyim kazanmışlardır. Hz. Peygamber de gençliğinde bu tür bir eğitimden geçmiştir.⁷⁹³ Meslek öncesi ve meslek içinde mesleki eğitimin verilmesi bakımından ‘‘Ahilik Teşkilatı’’⁷⁹⁴ ile panayırlar arasında bir bağlantı kurulabilir. Çünkü Cahiliye Devri’ndeki panayırlarda usta çırak ilişkisi içinde tüccarlık mesleği öğrenildiği gibi, ahilik teşkilatında da çeşitli meslekler hakkında eğitsel nitelikte faaliyetler gerçekleştirilirdi.

Panayırlarda yalnızca kaside ve nutuk gibi edebi türler yer almıyordu. Bununla beraber hidalar (deveci ezgileri), ninni, ağıt ve ilahi gibi müzik türleri de buralarda icra edilen edebi türler arasındaydı.⁷⁹⁵ Ayrıca cariyelerin de panayırlarda şarkı söylediği rivayet edilmektedir.⁷⁹⁶ Muhtemelen insanlar bu konularda da bir şeyler öğrenme fırsatını yakalamışlardı.

Yine buralarda yapılan gece sohbetlerinde Arapların tarihi (Eyyamu’l-Arap) hakkında konuşmalar yapılırdı. Bu da insanlar arasında tarihi malumatların öğrenilip yaygınlaşmasını sağlamıştır.⁷⁹⁷

Panayırların yukarıdaki özellikleri göz önünde bulundurularak Cahiliye Dönemi’ndeki Ukaz, Mecenne ve Zi’l- Mecaz gibi panayırlar ile İslamdaki ‘kitapçı dükkanları’ (kitap satış evleri) arasında bir bağlantı kurulmuştur. Çünkü panayırlarda ticari akidler ile beraber edebiyat sahasında pek çok şey yapılırdı. Buralarda şiirler okunur, münazaralar yapılır ve nutuklar atılırdı. Onun bu konudaki benzeri kitapçı dükkanlarda olurdu. Bu dükkanlar da esasen ticari maksatlar için açılmıştır. Fakat zamanla kültürlü ve edebi zevki olan insanlar buralara ilgi göstermiş ve böylece buralar kültür ve ilim alış verişi yapılan yerler haline gelmiştir. Bu dükkanlar, toplantıları ve konuşmaları için birer buluşma yeri haline geldi. Fakat Cahiliye Dönemi Arap panayırları ile kitap dükkanları arasında tam bir benzerliğin olmadığı ifade edilmiştir.

⁷⁹³ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 643, 798; Özeydin, ‘‘Arap’’, s. 324.

⁷⁹⁴ Ahilik Sistemi: ‘‘Selçuklular döneminde Türk eğitim tarihi yönünden önemli bir kurum, bir esnaf ve sanatkarlara dönük eğitim veren ahilik örgütüdür. (...) Ahilik, bir lonca sistemi olup küçük esnaf, usta, kalfa ve çıraklara meslek öncesi ve meslek içinde meslek eğitimi veren bir sistemdir.’’ (Geniş bilgi için bkz., Şişman, s. 51-52)

⁷⁹⁵ Usta, s. 938.

⁷⁹⁶ İbn-i Hişam, c. 2, s. 318.

⁷⁹⁷ Çelebi, İslam Öncesi Mekke ve Tarih Anlayışımız, s. 165; Derveze, s. 182-184; Usta, s. 938.

Arap Panayırlarındaki kültür toplantılarının senelik, kitapçı dükkanların ise günlük olması en bariz fark olarak eklenmiştir.⁷⁹⁸

Panayırların eğitim açısından sunmuş olduğu bu imkandan İslam'ın zuhurundan sonra hatta ilk yıllardan itibaren Müslümanlar da yararlanmışlardır.⁷⁹⁹ Nitekim bu maksatla Hz. Peygamber de çeşitli panayırların sağladığı fırsattan yararlanarak tebliğ görevini buralarda yapmış⁸⁰⁰ ve insanlar arasında İslam dini öğretimini yaymak için çaba sarf etmiştir.⁸⁰¹ Bunun için yanında bazı sahabe ile birlikte Ukaz panayırı'na gitmiş,⁸⁰² Zülmecaz Çarşısı'na⁸⁰³ ve Mecenne panayırlarına gidip tebliğ faaliyetini yapmıştır. İslam'ın sonraki dönemlerinde çeşitli nedenlerden dolayı önce Ukaz sonra Mecenne ve Zülmecaz panayırları insanlar tarafından terk edilmiştir.⁸⁰⁴

3.5. MECLİSLER

Araplar şiir söylemek, düşünce ve olaylar hakkında görüş teatisinde bulunmak, yarışmalar yapmak gibi genel veya özel birçok konuda konuşmak üzere birtakım meclisler düzenlerlerdi. Bunlara ise "endiye" (meclis, encümen ve kulüpler) adını verirlerdi. Kureyş meclisi gibi kabile meclisleri ile Mekke'deki Daru'n-Nedve meclisi bu çeşit meclislerdendi.⁸⁰⁵ Bu meclisler asıl itibarıyla siyasi gayeler için ihdas edilmiş olsa da buralarda yapılan bazı faaliyetler bu meclislerin bir eğitim kurumu olarak ele alınmasına vesile olmuştur. Biz de burada bu meclislerin bu yönü üzerinde duracağız.

Bu toplantı yerlerinde insanlar sohbet etmek için gece toplanırlardı. Ve buralarda Arapların tarihinden, çeşitli hikayelerden, hem saçma hem de düşündürücü sözlerden bahsederlerdi. Buralarda aynı zamanda kitaplarda toplanmış kimi haberlerden de konuşulurdu. Bu şekilde insanlar hem kendi hallerinden hem de başkalarının hallerinden haberdar oluyor ve bunlar hakkında bilgi öğreniyorlardı.⁸⁰⁶ Bu meclislerde hikaye ve

⁷⁹⁸ Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 38-39; Kazıcı, Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi, s. 30.

⁷⁹⁹ Derveze, s. 183.

⁸⁰⁰ Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 177; Önkal, s. 299.

⁸⁰¹ Önkal, s. 299.

⁸⁰² Buhari, Salat: 443

⁸⁰³ İbn-i İshak, s. 301.

⁸⁰⁴ Ezraki, Ahbaru Mekke (Mekke Tarihi), s. 194-195, 527.

⁸⁰⁵ Zeydan, c. 1, s. 597.

⁸⁰⁶ İbn-i İshak, s. 27. (Önsöz)

masal anlatarak halkı geceleri eğlendiren ‘‘anlatıcılar’’ vardı.⁸⁰⁷ Nadr b. Haris’in de bu hikaye anlatıcılardan biri olduğu rivayet edilmiştir.⁸⁰⁸

Geceleri yapılan bu sohbet meclislerine ay ışığının renginden ilhamla "semer",⁸⁰⁹ toplanılan yere ve toplanan insanlara da "samir" denilmiştir.⁸¹⁰ Ayrıca Ku’an’da⁸¹¹ bunlardan bahsedilmektedir. Burada bu kavramın geceleri danışmalarda bulunmak, dedikodu yapmak ve çeşitli hikayeler anlatmak için toplanılan yerler için kullanıldığı ileri sürülmüştür.⁸¹²

İslam devrindeki edebiyat salonları ile Cahiliye Dönemi’ndeki gece sohbetleri arasında bağ kurulabilir. Nitekim edebiyat salonları belli ilmi faaliyetlerin yapıldığı, belli meselelerin konu edildiği ve belli tarihsel olayların bahsedildiği yerlerdi. Bu özellikleriyle Cahiliye Devri’ndeki gece sohbetlerinde yapılan etkinlikler ile İslam devrindeki edebiyat salonları arasında benzerlik arz ettiği söylenebilir. Çünkü her ikisinin de belli konuların öğrenimine fırsat tanıdığı kaydedilmiştir. Fakat Emeviler döneminden itibaren başlayıp sonraki devletlere kadar devam eden edebiyat salonlarına herkesin alınmaması, içerde konuşulacak konulardan içerideki davranışlara kadar nerdeyse her şeyin halifenin inisiyatifinde olması ve buralarda önemli meseleleri konuşulması, manasız hikayelerden bahsedilmemesi gibi özellikleriyle⁸¹³ edebiyat salonları gece sohbetlerinden tefrik edilmelidir.

Hakkında genel olarak bu şekilde bilgi verilen meclisleri, muhtelif başlıklar altında değerlendirmenin konuya daha açıklık getireceğine kanaat getirdiğimiz için bunları kısaca şöyle ele alabiliriz.

3.5.1. Daru’n-Nedve

Mescid-i Haram’a bitişik olan ve kapısı Kabe’ye doğru açılan Daru’n-Nedve, Kusay Bin Kilab’ın evi olup⁸¹⁴ yaklaşık olarak 440 yılında yapıldığı söylenmektedir.⁸¹⁵ Cahiliye Dönemi’nde Kureyşliler Kusay’a olan saygılarından teberrüken, meşverette

⁸⁰⁷ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 630.

⁸⁰⁸ İbn-i Hişam, c. I, s. 189.

⁸⁰⁹ Nebi bozkurt, ‘‘Meclis’’ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara 2003, Cilt:28, s.242.

⁸¹⁰ Hamidullah, İslam Müesseselerine Giriş, s. 42.

⁸¹¹ (Mu’minun: 23/67)

⁸¹² Mevdudi, s. 425.

⁸¹³ Çelebi, İslam’da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 46-66; Zeydan, c. 1, s. 701.

⁸¹⁴ Belazuri, s. 58.

⁸¹⁵ Neşet Çağatay, İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, A. Ü.İ. F. Yayınları, 4. Baskı, Ankara 1982, s. 90.

bulunmak için bu evde toplanırlardı. Toplantılar bu evde ifa edildiği için bu eve ‘‘Darü’n-Nedve’’ ismi verilmiştir. Kureyşliler danışma, tartışma, evlenme, savaş sancaklarını bağlama ve anlaşma işlerini mutlaka bu evde yaparlardı. Kureyş'in ileri gelenleri bir işi yapmak istedikleri zaman onu Daru'n- Nedve'de görüşür ve burada karara bağlamak için toplanırlardı.⁸¹⁶ Kısacası tüm önemli işler Daru'n-Nedve'de konuşulur ve bir karara bağlanırdı.⁸¹⁷

Bu evi Kureyş kabilesine Kusay'ın bir erkek çocuğu açardı. Kusay oğullarının dışında biri kırk yaşına girmeden bu eve giremezdi. Kusay ve anlaşmalıları küçük büyük hepsi bu eve girerdi. Kusay'dan sonra Daru'n-Nedve vazifesi oğlu Abdüddar'a kalmıştır. Abdüddar da bu görevi oğlu Abdulmenaf'a bıraktı ve bu görev nesiller boyunca Abdülmenaf oğullarının elinde kaldı.⁸¹⁸

Daru'n-Nedve meclisinin hükümet işleriyle yani siyasi konularla ilgili faaliyet yaptığı görülmektedir. Fakat bu meclisin aynı zamanda bir eğitim kurumu olarak da faaliyet gördüğü kaydedilmektedir. Burada Daru'n-Nedve meclisinin siyasi yönü ötelenip bu mecliste icra edilen eğitim etkinlikleri üzerinde durulacaktır.

Daru'n-Nedve'de geceleri gerek yabancılar ve gerekse Mekkeliler olsun toplanırlardı. Bugünkü kulüplerde yapıldığı gibi orada konuşurlardı. Bu açıdan şehrin tiyatrosu gibi bir özellik taşıdığı ileri sürülmektedir. Bunun sebebi ise birisinin ayağa kalkıp hikaye ve çeşitli şeylerden bahsetmesiydi. Buradaki konuşmalarda gidip gördükleri yabancı yerlerden, oradakilerin haberlerinden, gördüğü şeylerden haber verirlerdi. Ayrıca buralarda eski Arap günleri (eyyamü'l-Arap) hakkında da konuşarak tarihi olaylardan haberdar olurlardı. Böylece hem kendi hallerinden hem de yabancıların hallerinden haberdar olurlardı.⁸¹⁹ Ayrıca burada bazı dini konular hakkında da çeşitli konuşmaların yapıldığı ileri sürülmektedir.⁸²⁰ Bu özellikleriyle de Daru'n-Nedve meclisi bir eğitim kurumu olarak aktif bir şekilde kullanılmıştır. Bu meclis vasıtasıyla insanlar pek çok konu hakkında bilgi öğrenme fırsatı elde edilmiştir.

⁸¹⁶ Ezraki, Ahbaru Mekke (Mekke Tarihi), s. 58,114, 571.

⁸¹⁷ İbn-i Hişam, c. I, s. 77-78; Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 51.

⁸¹⁸ Ezraki, Ahbaru Mekke (Mekke Tarihi), s. 113-114, 571.

⁸¹⁹ Hamidullah, İslam Müesseselerine Giriş,,s. 42.

⁸²⁰ Günaltay, İslam Öncesi Arap Tarihi, s. 240.

Daha önce ifade edildiği gibi Daru'n-Nedve'de kölelerin terbiyesiyle ilgili kimi faaliyetler de icra edilirdi.⁸²¹ Fakat bu eğitimin niteliği, zamanı, eğitimcileri ve amacıyla ilgili kesin bilgiler kaydedilmemiştir. Bununla beraber bu konularla ilgili kimi bilgilerden hareketle yaptığımız çıkarımlar neticesinde bazı ipuçlarına ulaşabildik.

Şöyle ki, İslami dönemden sonra cariyelerin eğitim ve öğretimi yüksek bir kazanç getirmiş olduğu için bu şekilde para kazanmak isteyen bir kişi köle pazarında gider zeka ve yetenek açısından yetenekli olan bir köleyi satın alırdı. Ona şiir, edebiyat, müzik bilgileri veya Kur'an okumayı, Arap dil bilgisini öğretir ve sonra da onu yüksek bir fiyata satardı.⁸²² Muhtemelen Cahiliye Dönemi'nde de köle ve cariyelerin eğitiminin yapılmasında bu ticari amaç güdülmüş olmalı. Çünkü o dönemde de kölelerden becerikli, kültürlü ve meslek sahibi olanların ücret bakımından daha pahalıya satıldığı aktarılmaktadır.⁸²³ Bu durum akla şunu getirmektedir: Köle tüccarlığıyla meşgul olanlar, köleleri bazı konularda eğiterek kazançlarına kazanç katmak gayesiyle onları burada eğitmiş olmalı. Muhtemelen burada verilen eğitim kölelerin sahiplerini eğlendirmek için şiir, müzik, raks ve ona hizmet etme gibi konularda olmuştur.

Zeki ve yetenekli olan kölelerin bazı konularda eğitilip yüksek bir miktara satıldığını İslam dininden sonra da devam eden bir uygulama olduğu yukarıda ifade edilmişti. Muhtemelen Cahiliye Dönemi'ndeki bu uygulama İslam'dan sonraki yılları da etkilemiştir.

İslami dönemde olduğu gibi muhtemelen Cahiliye Dönemi'nde de Daru'n-Nedve'de zeki ve yetenekli olan köleler eğitilmiştir. Aksi durumda yeteneği olmayan sıradan kölelerin burada eğitilmesi için harcanan zaman ve emek zayi olurdu. Burada eğitim gören kölelerin sayısı hakkında kesin bir bilgi vermek zor görünse de muhtemelen bunların sayısı çok fazla değildi. Çünkü bu tür yetenekli kölelerin ücretlerinin yüksek olmasından, bunların ancak çok zengin kişiler tarafından alınmasına imkan veriyordu. Bu kadar zengin olan kişilerin ise fazla olmadığı söylenmektedir.

⁸²¹ Ezraki, Kabe ve Mekke Tarihi, s.365.

⁸²² Zeydan, c. 2, s. 585.

⁸²³ Yaşar Çelikkol, Cahiliye Döneminde Mekke (M. 400-600 yılları arası Mekke'nin fiziki, etnik, dini ve idari yapısı), (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002, s. 121.

Konuyla ilgili kaynaklarda yer almasa da Daru'n-Nedve'de icra edilen bazı faaliyetlerin eğitim faaliyeti olarak değerlendirilebileceği düşünülmektedir. Bu cümleden Cahiliye Dönemi'nde Daru'n-Nedve'de icra edilen bazı faaliyetlerin cinsel eğitimini⁸²⁴ çağrıştırdığını söyleyebiliriz.

Cahiliye Dönemi'nde Kureyş gençlerinin nikahı Daru'n-Nedve'de kılınırdı.⁸²⁵ Ergenlik dönemine giren kızlar buraya götürülür ve Kusay ailesinden birisi tarafından orada gömleği yırtılır, sonra da o gömlek ona giydirilirdi. Daha sonra kız eve götürülüp normal bir şekilde giydirilirdi. Yapılan bu merasimi yöneten kişiye de ‘‘muhayyız’’⁸²⁶ derlerdi.⁸²⁷ Yapılan bu merasimin anlamı ise şuydu: Bu kız artık ergenlik dönemine girdi, bununla evlenmek isteyen evlenebilir. Bu merasim ise herkesin önünde yapılıyordu.⁸²⁸ Muhayyız'ın yaptığı bu merasim, kızın kendi cinsiyetinin farkına varmasına, buna uygun rolleri kabullenmesine ve aile hayatının kurulmasına bir hazırlık şeklinde düşünüldüğünde iptidai seviyede de olsa, Daru'n- Nedve'de cinsel eğitiminin yapıldığı yönünde bir çıkarıma varılabilir. Nitekim bu merasimler sayesinde kızların kendi cinsiyetlerinin farkına varması, aile hayatına hazırlanması ve kendi cinsiyetiyle ilgili belli davranış değişikliğine varması cinsiyet eğitiminin de amaçları arasında sayılmaktadır.⁸²⁹

Daru'n-Nedve'de genel itibarıyla yetişkin eğitimi verildiğini söyleyebiliriz. Çünkü yukarıda denildiği gibi her ne kadar bunun istisnaları olsa da⁸³⁰ bu meclise 40 yaşından küçük olanların alınmaması akla bunu getirmektedir. Buradaki eğitimciler/öğreticiler ise bu meclise girme hakkına haiz olan toplumun elit kesimi (mele') dir, denilebilir. Bu eğitim kurumunda rol-model ve takrir yöntemlerinin öne

⁸²⁴ Cinsel Eğitim: Kişinin cinsiyetinin farkına varmasına, aile hayatına hazırlık yapmasına, kız ve erkek rollerini kabul etmesine, kendi cinsinin özellikleri ve karşı cinsin özellikleri ile bir bütün içerisinde yaşamasına yardımcı olmak için verilen bilgilendirme ve bilinçlendirme çalışmalarına denir. Necla Tuzcuoğlu-Senai Senai Tuzcuoğlu, Çocuğun Cinsel Eğitimi (2. Baskı), Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2004, S. 14; Canan, Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye, s. 303-308.

⁸²⁵ Günaltay, İslam Öncesi Araçlar ve Dinleri, s. 57.

⁸²⁶ Muhayyız: Hayız merasimini yapan kimse demektir. Bu sıfat kusayın oğullarında abiddara bu merasimi yaptığı için bu sıfat verilmiştir. Geniş bilgi için bkz., Ezraki, Ahbaru Mekke (Mekke Tarihi), s. 113-114)

⁸²⁷ İbn-i Hişam, c. I, s. 77-78; Ezraki, Ahbaru Mekke (Mekke Tarihi), s. 113-114; Belazuri, s. 58.

⁸²⁸ Muhammed Hamidullah, İslam Müesseselerine Giriş, (Çev. İhsan Süreyya Sırma), Beyan Yayınları, İstanbul 2013, s. 42.

⁸²⁹ Necla Tuzcuoğlu- Sena Tuzcuoğlu, Çocuğun Cinsel Eğitimi (2. Baskı), Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2004, s. 14; Canan, Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye, s. 303-308.

⁸³⁰ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 704.

çıktığını söyleyebiliriz. Ve burada örgün olmayan bir eğitimin yapıldığını söyleyebiliriz.

Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşid'in zamanında ne amaçla kullanılmış olduğu kesin olarak bilinmeyen Darü'n-Nedve'nin⁸³¹ bir eğitim kurumu olarak İslam eğitim kurumlarına herhangi bir etki yapmadığı söylenmektedir.⁸³²

Daru'n-Nedve'yi Muaviye bin Ebu Süfyan, hilafeti sırasında Amir'in oğullarından ibn Rûheyn el-Abderi'den 100 bin dirheme satın aldı.⁸³³ Burası satıldığı için bunu yapan kişi horlanmıştır.⁸³⁴ Muaviye bin Ebu Süfyan daha sonra burayı 'Emir Evi' yaptı.⁸³⁵ Hem Emevi halifeleri hem de Abbasi halifeleri hac için Kabe'ye geldiklerinde Daru'n-Nedve'de konaklar ve dinlenirlerdi. Sonraki dönemde Daru'n-Nedve meclisi Mescid-i Haram'a dahil edilmiştir.⁸³⁶

3.5.2. Nadi

Daru'n-Nedve gibi merkezi meclislerden başka, her sülalenin gerektiğinde bir meseleyi görüşmek üzere toplanmış oldukları bir meclisi de vardı.⁸³⁷ Meşveret için bir araya gelinen bu kabile meclislerine "Nadi" denilirdi.⁸³⁸ Kaynaklarda rivayet edildiğine göre Mekke'de Kureyşlilerin bu tür yerleri vardı.⁸³⁹ Bu meclis kabinenin içerisinde bütün aile reislerinin toplanmış olduğu temsilcilerden mürekkep bir meclisti. Bu meclis, kabile başkanı olan şeyhle istişare ederdi.⁸⁴⁰ Siyasi bir işlevi üstlendiği anlaşılan bu meclislerin kimi eğitsel etkinliklerde bulunduğunu söyleyebiliriz. Biz burada yalnızca bu özelliğine kısaca temas edeceğiz.

Daha önce söylendiği gibi özellikle havanın güzel olmuş olduğu mehtaplı gecelerde 'Nadi' adı vermiş oldukları toplantı yerlerinde yapılırdı. Bazen bu toplantılara yabancı ülkelerdeki gezilerinden dönmüş olan kimse de katılırdı. Bunlar

⁸³¹ Ethem Ruhi Fırlalı, 'Dârünnedve', Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1993, Cilt: 8, S. 556.

⁸³² Gözütok, 'İslam Eğitim Tarihinde Müessesleşme', s. 26.

⁸³³ Ezraki, Ahbaru Mekke (Mekke Tarihi), s. 571.

⁸³⁴ Muhammed B. Abdulvahhab, Cahiliye Toplumunun Özellikleri, Neda Yayınları, Konya 2017, s. 61.

⁸³⁵ Belazuri, s. 58.

⁸³⁶ Ezraki, Ahbaru Mekke (Mekke Tarihi), s. 429-434.

⁸³⁷ Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 33-34.

⁸³⁸ Derveze, s. 192; Bozkurt, 'Meclis', s. 241.

⁸³⁹ İbn-i Hişam, c. I, s. 226.

⁸⁴⁰ Lewis, s. 27.

ziyaret etmiş oldukları yerler ve ülkelerle ilgili ayrıntılı bilgiler verirlerdi. Böylece genel bilgilerin ülkede yaygınlaşmasına katkı sağladılar. Bununla beraber Mekke'ye yolu düşen yabancıların ve özellikle de tüccarların bu konudaki katkıları da büyük olmuştur. Bu kişiler mallarını satmak ve ticari hesaplarını ayarlamak için bir süre burada kalırlardı. Kendilerine de açık olan bu gece toplantılarında ahabap ve müşterileriyle hoş vakit geçirir, çeşitli konularda konuşma imkanı bulurlardı. Münadi denilen kişiler de halka açık olan bu toplantıya, şenliklere veya ziyafete daveti ilan ederdi.⁸⁴¹ İşte halka da açık olan bu tür meclislere katılmak suretiyle insanlar buralarda birçok konu hakkında bilgi öğrenme fırsatını yakalamışlardır. Bu bakımdan bu meclisler de Cahiliye Dönemi eğitim kurumları arasında önemli bir yer edinmekteydi.

Ayrıca Cahiliye Dönemi'nde müfahare meclisi⁸⁴² denilen bazı meclisler hakkında da bilgiler kaydedilmektedir. Rivayet edildiğine göre Cahiliye Dönemi insanları Mina'da hac ibadetlerini bitirdikten sonra övünme meclislerini tertipliyorlardı.⁸⁴³ Bu meclislerde amaçlanan şey, kendi kabilesinin meziyetleri anlatma ve diğer kabilenin ise eksiklikleri saymak olmuştur.⁸⁴⁴ Bunun için bu devirde insanlar el-Muharref'e geldikleri zaman, bir erkek bir dağın başına çıkar ve kendisini tanıttıktan sonra başlar kendi nesebini saymaya. Bu kişi kendi ecdadının yapmış oldukları kahramanlıklardan, güzel ahlaki özelliklerinden, onların yapmış olduğu güzelliklerden ve onların hallerinden haber vererek onlar ile övünürdü. Bu uygulama ta ki Bakara Suresi'nin iki yüzüncü ayeti inzal olana kadar devam etmiştir. Nitekim bu ayette hac ibadetinden sonra Cahiliye Dönemi'nde yapılan ve atalarının övülmesi uygulamasının yerine ve ondan daha kuvvetli bir şekilde Allah'ın anılmasını emretmiştir.⁸⁴⁵ İslam'dan sonra Hz. Peygamberin hac mevsiminde burada insanlara dini tebliğ vazifesini yaptığı söylenmektedir.⁸⁴⁶ Bu tür meclisler de özellikle nesebe dair bilgilerin aktarıldığı eğitim yerleri arasında sayılabilir.

⁸⁴¹ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 630, 706.

⁸⁴² Münafere: Neseb açısından kimin daha üstün olduğunu tespit edebilmek için bir hakeme baş vurmaya denir. Bkz., Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 62.

⁸⁴³ Derveze, s. 173; Ali Osman Ateş, İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri, Beyan Yayınları, İstanbul 1996, s. 151.

⁸⁴⁴ İbn-i İshak, s. 27. (Önsöz)

⁸⁴⁵ İbn-i İshak, s. 150.

⁸⁴⁶ Ezraki, Ahbaru Mekke (Mekke Tarihi), s. 194-195, 527.

3.6. DİNİ MABETLER

Tarihin en eski devirlerinden beri eğitim ve öğretim kurumlarının büyük kısmı mabetlerin etrafında şekillenmeye başlanmıştır. İlk dönemlerde eğitim ve öğretim faaliyetleri için özel müesseseler kurulmamış olduğundan mabetler eğitim ve öğretim yerleri olarak kullanılmıştır.⁸⁴⁷ Bunun bir sonucu olarak da eğitim ve öğretim kuruluşlarında yüzyıllar boyunca din hakim olmuş.⁸⁴⁸

Cahiliye Devrinde Araplar arasında da mabetlerin eğitim gayesiyle kullanıldığı kaydedilmektedir. Her ne kadar bu mabetlerde din merkezi bir yere sahip olsa da, bu kurumların tamamen dini ritüellere vakfedildiğini söylemek isabetli görünmemektedir. Zira bu mabetlerde eğitim öğretim etkinliklerinin de icra edildiği söylenmektedir. Hatta sırf bu amaçla ihdas edilen dini kurumların varlığından bahsedilmektedir.

Bununla birlikte Cahiliye Devri'ndeki bu mabetlerin eğitim etkinliklerinin genel şümul bir etkiye sahip olduğunu söylemek de mümkün görünmüyor. Çünkü kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Cahiliye Devri'ndeki dini kurumlara daha çok o dinin inananları gidiyordu. Bundan dolayı da bu dini kurumlar daha çok bunlar üzerinde bir tesire sahip olabilmiştir. Bunun dışında başkaları üzerinde de etkilemelerin olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

İşte bu kısımda Cahiliye Devri'nde Araplarda eğitim-öğretim etkinliklerinin icra edildiği mabetler, dönemin dini inanışları göz önüne alınarak tasnif edilecektir.

3.6.1. Yahudilerin Eğitim Kurumları

Yahudilerin eğitim öğretim kurumlarının anlaşılmasına katkıda bulunacağı için konuya Yahudilerin Arabistan'a gelişi, yayılışı ve kültürel durumuna kısaca temas edilerek başlanacaktır.

Arabistan bölgesine gelişle ilgili birçok görüş ileri sürülen Yahudilerin⁸⁴⁹ miladi ilk asırda⁸⁵⁰ Buhtunnasar'ın Beytü'l-Makdis'i yıktıktan sonra, oradaki Yahudilerin bir kısmının Vadi'l-Kura, Taif, Teyma ve Medine gibi yerlere göç ettikleri

⁸⁴⁷ Bayraktar, İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri, s. 92.

⁸⁴⁸ Öymen, s. 61.

⁸⁴⁹ Bu fikirlerle ilgili bkz., Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 88-89; Hizmetli, s. 173.

⁸⁵⁰ Hitti, c.1, s. 156.

rivayet edilmektedir.⁸⁵¹ Yalnızca buralarda değil aynı zamanda Hayber, Fedek,⁸⁵² Makna, Cerba ve Ezruh, Yemen, Bahreyn ve Uman gibi daha pek çok yere de Yahudiler göç etmiş ve varlıklarını göstermişlerdir.⁸⁵³

Göç sonrası bu şekilde Arabistan'ın farklı yerlerine yerleşen Yahudilerin kültürel/eğitim durumuyla ilgili çeşitli bilgiler rivayet edilmektedir. Bu bilgilere göre Yahudilerin çoğu ziraatçı ve sanatkar insanlar olup Araplardan kültürel bakımdan daha ileri durumdaydılar.⁸⁵⁴ Kitabî bir dine sahip olmanın verdiği avantajla Yahudiler, eğitim konusunda Araplardan daha ileri bir seviyede olup eğitime daha çok önem vermişlerdir. Ve Araplara bu konuda üstünlük tasladıkları kaydedilmiştir.⁸⁵⁵ Fakat bununla beraber her Yahudi topluluğunun bu konuda aynı seviyede olmadığı söylenmektedir. Özellikle bazı Yahudi topluluklarının bu konuda ayrıcalıklı bir yere sahip oldukları kaydedilmektedir.

Medine'deki Yahudiler bu konuda ilk akla gelenidir. Medine'de birden çok Yahudi kabilesinden bahsedilse de bunlardan en çok Beni Kaynuka, Beni Nadir ve Beni Kureyza kabileleri öne çıkmıştır. Özellikle bunlar arasında 'kâhinani/kahinin' yani iki rahip kahin diye adlandırılan,⁸⁵⁶ Hz. Harun'un neslinden olan Beni Nadir ve Beni Kureyza⁸⁵⁷ kabileleri Medine şehrinde etkin bir role sahip olmuşlardır. Genel itibarıyla Medine'deki Yahudiler kültür, sanat ve eğitim konusunda ayrıcalıklı bir yere sahip olmuşlardır. Zira buradaki Yahudilerin kitap ve ilim ehli insanlar olduğuna vurgu yapılmış⁸⁵⁸ ve bunların Araplardan daha kültürlü olup eğitim konusunda ayrıcalıklı bir yere sahip olduğuna işaret edilmiştir.⁸⁵⁹

Ayrıca Medine'deki Yahudilerin sahip oldukları bazı ilimleri başkalarına da öğrettiği rivayet edilmektedir. Nitekim Medine'de Yahudilerden birinin Arapça yazıyı öğrendikten sonra Medine'deki çocukların ondan yazıyı öğrendikleri rivayet

⁸⁵¹ Belazuri, s. 15, 63.

⁸⁵² Vakıdî, s. 459.

⁸⁵³ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 496-511.

⁸⁵⁴ Lewis, s. 29-30, 43.

⁸⁵⁵ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 165.

⁸⁵⁶ Margolouth, D. S., İslamiyet Öncesi Arap-İsrailoğulları İlişkileri, (Çev.: Suat Ertüzün), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003. S. 107.

⁸⁵⁷ Vakıdî, s. 387.

⁸⁵⁸ İbn-i Hişam, c. 2, s. 78-79.

⁸⁵⁹ Lewis, s. 29-42-43.

edilmektedir.⁸⁶⁰ Buradaki Yahudilerin öğretim imkanından yalnızca Cahiliye Dönemi Arapları değil, aynı zamanda İslam'ın zuhurundan sonra Müslümanların da yararlandığı söylenmektedir. Zira Müslümanların yazı gibi bazı konularda Yahudilerden yararlandıkları ve bunların okullarına çocuklarını göndermiş oldukları ihtimali üzerinde durulmuştur.⁸⁶¹ Aşağıda değinileceği için burada yalnızca Medinelî Yahudilerin kendilerine has eğitim kurumları ve eğitimcilerinin olduğunu söylemekte iktifa edelim.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Yahudilerin eğitim kurumlarının genellikle Medine'de oldukları kaydedilmiştir. Fakat bu konuya ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Çünkü dünyanın her yerindeki Yahudilerin küçük gruplar halinde yaşıyor olması ve bunların sürekli yardımlaşma ve irtibat halinde bulunmaları⁸⁶² bu eğitim kurumlarının yalnızca Medine'de değil, özellikle Yahudi dininin hakim olduğu merkezlerde de olması gerektiği ihtimalini güçlendirmektedir. Bu eğitim kurumlarını Medine'de gösterme çabalarını, buranın Cahiliye Dönemi'ndeki Yahudilerin önemli bir merkezi olması, Yahudilere hususiyetle burada rastlanması⁸⁶³ ve Müslümanların buraya hicret etmeleriyle birlikte araştırmacıların nazar-ı dikkatini Medine'nin üzerine çekmesine bağlayabiliriz. Yahudilerin eğitimi hakkında bu genel bilgilerden sonra şimdi Yahudilerin tespit edebildiğimiz eğitim kurumlarına değineceğiz.

İlk dönem kaynaklarımızda Yahudi eğitim öğretim kurumları içerisinde ismi en fazla zikredilen eğitim kurumu Beytü'l Midras'tır.⁸⁶⁴ Bu kurum ilk defa ikinci mabed dönemi (MÖ 515 ve sonrası) Yahudi literatöründe "eğitim ve öğretim yeri" manasına gelecek biçimde kullanılmıştır. Beytü'l Midras, dini vecibelerin yerine getirildiği mabed ve sinagogların dışında müstakil bir yer olarak telakki edilmiştir. Burası "Tevrat'ın yüceltildiği bir yer" olarak kabul edildiği için sinagoglardan bile üstün görülmüştür.⁸⁶⁵

Bu kurum Cahiliye Dönemi'nde Yahudiler arasında da biliniyordu. Nitekim Medine gibi büyük merkezlerde içinde Yahudilerin hem adli, hukuki işlemlerinin hem

⁸⁶⁰ Belazuri, s. 542.

⁸⁶¹ Önkal, s. 307.

⁸⁶² Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 475.

⁸⁶³ Lewis, s. 30.

⁸⁶⁴ Nuh Arslantaş, "Hz. Peygamber'in Çağdaşı Yahudilerin Sosyo-Kültürel Hayatlarına Dair Bazı Tespitler", İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi, 2008, cilt: VI, sayı: 11, s. 18.

⁸⁶⁵ Ahmet Önkal, 'Beytülmidrâs', Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1992, Cilt: 6, s. 95.

de öğretim faaliyetlerinin ifa edilmiş olduğu Beytü'l Midras gibi kurumları vardı.⁸⁶⁶ Yahudilerin eğitim konusunda Araplara üstünlük sağlamalarında bu kurumun etkili olduğu kabul edilmektedir.⁸⁶⁷

Beytü'l Midras'ta icra edilen eğitim faaliyetlerine gelince bu konuda bazı bilgiler kaydedilmiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi bu kurumlarda Tevrat öğretimi, hukuk konuları ve Yahudilikle ilgili problemler öğretilirdi. Bununla beraber burada yazının da öğretildiği aktarılmaktadır.⁸⁶⁸ Yazı dili olarak da Yahudiler milli dilleri olan İbranice yazdıkları⁸⁶⁹ için buralarda İbranice öğretilmiş olmalı.⁸⁷⁰

Bununla beraber bu kurumların küttab gibi ilkokullara benzetilmesi⁸⁷¹ bu kurumlarda daha ziyade çocuk eğitiminin yapıldığına bir işaret olarak yorumlanabilir. Fakat buralarda yetişkinlerin de Tevrat'ı okumak ve din adamlarını dinlemek için toplanmaları,⁸⁷² bu kurumlarda yetişkin eğitiminin de yapıldığına bir kanıt mahiyetindedir. Bundan dolayı Beytü'l Midras'ı hem çocuk eğitimi hem de yetişkin eğitiminin icra edildiği bir eğitim kurumu olarak değerlendirebiliriz. Araplar Yahudileri eğitim konusunda kendilerinden iyi gördükleri için bu kurumlara Yahudi çocuklarla beraber kendi çocuklarını da göndermişlerdir. Hatta bazılarının Yahudilerden etkilenecek Yahudi dinine girdikleri de söylenmektedir.⁸⁷³ Bu bilgiler de bu kurumlarda verilen din eğitiminin etkileyici yönüne işaret etmektedir.

Bu kurumlarda Yahudi din adamlarının eğitim verdiklerine işaret edilmiştir.⁸⁷⁴ Burada bütün vakitlerini kutsal metinlere ayıran bu din alimlerin dışında başkanların uymasına müsaade edilmezdi.⁸⁷⁵ Bu bilgiden hareketle bu kurumu din adamlarının kaldığı yatılı bir eğitim kurumu olarak düşünebiliriz. Ayrıca bazı kaynaklarda Beni Nadir kabilesinin meclisinde Tevrat okunduğu ve burada Yahudilerin yemek verdiklerine değinilmiştir.⁸⁷⁶ Eğer bu meclisin onların Beytü'l Midras'ı olduğunu kabul

⁸⁶⁶ İbn-i Hişam, c. 2, s. 235, 245.

⁸⁶⁷ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 165, 893.

⁸⁶⁸ Hizmetli, s. 175.

⁸⁶⁹ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 474; Hizmetli, s. 175.

⁸⁷⁰ Derveze, s. 239.

⁸⁷¹ Derveze, s. 239.

⁸⁷² İbn-i Hişam, c. 2, s. 247.

⁸⁷³ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 893.

⁸⁷⁴ İbn-i Hişam, c. 2, s. 247; Derveze, s. 239.

⁸⁷⁵ Önkal "Beytülmidrâs", s. 95.

⁸⁷⁶ Vakıdi, s. 328.

edersek, ki aksi bir bilgiye rastlamadık, burayı yemek verilen yatılı bir eğitim kurumu olarak düşünebiliriz.

Yine Beytü'l Midras'ta Tevrat'ı okumak için hahamların oturduğu rivayetinden⁸⁷⁷ hareketle buradaki eğitimin yerde oturarak yapılmış olduğu çıkarımına varılabilir. Beytü'l Midras'larda öğrenimin de sabah gün doğumu ile başladığı söylenilmiştir.⁸⁷⁸ Ayrıca Beytü'l Midras'a giden öğrencilerin Talmud'tan okudukları her bölümün sonunda bu bilgileri öğreten Allah'a dua (kadiş) etmeleri ve bu esnada 'talit' denilen giysi ile örtünmeleri oldukça yaygın olduğu için, Medine'deki Beytü'l Midras'larda da bu tür kıyafetlerin kullanıldığı ihtimali üzerinde durulmuştur.⁸⁷⁹ Yukarıdaki bilgilerden bu kurumların belli bir zaman çizelgesi dahilinde öğretim veren ve belli özel kıyafetleri olan bir eğitim kurumu olarak düşünebiliriz.

Bu kurumların yaygın olduğu yerlerle ilgili kısaca şunlar kaydedilmiştir. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Medine'de bu kurumların varlığı bilinmektedir. Bunların sayısı ile ilgili kesin rakamlar verilmese de konuyla ilgili bazı bilgiler verilmektedir. Bu bilgilere göre Medine'ye yerleşen Yahudilerin, ayrı ayrı kurdukları dışı kapalı, muhafazalı ve her birinde bir kabilenin barındığı kaleleri vardı.⁸⁸⁰ Yahudilerin de her bir kalenin içine "Beytü'l-Midras"larını yaptıkları söylenmektedir.⁸⁸¹ Yukarıda da denildiği gibi Medine'de her ne kadar üç tane Yahudi kabilesi bilinse de burada birden çok Yahudi kabilesi vardı.⁸⁸² Bu bilgilerden hareketle kesin bir sayı vermek zor görünse de Medine'de birden çok Beytü'l Midras vardır, denilebilir. Ayrıca Medine dışındaki Yahudi yerleşkelerinde bu kurumların varlığı hakkında kaynaklar sarahaten bilgi vermese de bazı rivayetlerden bu kurumların olabileceği yorumu yapılabilir.

Söz gelimi Hayber buna örnek verilebilir. Hayber Cahiliye Devri'nde Yahudilerin oturduğu yedi ayrı kaleden oluşan bir yerdi.⁸⁸³ Daha önce Hayber'deki Yahudilerin zengin, güçlü ve pek çok konuda diğer Yahudilerden tecrübeli oldukları söylenmişti.

⁸⁷⁷ İbn-i Hişam, c. 2, s. 247.

⁸⁷⁸ Arslantaş, s. 19. (Dipnot: 73)

⁸⁷⁹ Arslantaş, s. 23.

⁸⁸⁰ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 893.

⁸⁸¹ Mustafa Safa, 'Hicret Öncesi Medine'de (Yesrib'de) Sosyal ve Dini Hayat', Toplum Bilimleri Dergisi, 2012, cilt: VI, sayı: 12, s.209-210

⁸⁸² Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 162, 475.

⁸⁸³ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 491.

Medine’de olduğu gibi zenginlikleriyle temayüz etmiş olan buradaki Yahudilerin de Beytü’l Midras denilen eğitim kurumlarına sahip olması beklenir. Nitekim Hayber’in fethinde Yahudilerin ele geçirilen ganimetleri arasında Tevrat mushaflarının olması,⁸⁸⁴ bu Tevrat mushafların öğretimini yapan Beytü’l Midras gibi bir kurumun burada var olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Tüm bu bilgilerden çıkarılabilecek sonuç, Beytü’l Midras için Yahudilik inancı ve öğretimini merkeze alan, birçok konuda eğitim faaliyetlerini ifa eden, daha çok çocuk eğitimine önem veren bir ilköğretim kurumudur, denilebilir. Aynı zamanda buralarda yapılan eğitim faaliyetlerinin örgün eğitimi andırdığını söylemek mümkündür. Bu kurumların Yahudi geleneğinin yaygın olduğu yerlerde yaygın durumdaydı.

Hicretten sonra İslam Anayasası'nın sağlamış olduğu inanç ve eğitim özgürlüğünün bir sonucu olarak Beytü’l Midras İslami dönemde de devam etmiştir. Beytü’l Midras'ın Yahudilerin üzerindeki etkisinden olsa gerek Hz. Peygamber de Medine’de Yahudilerin bu kurumlarına gitmiş, onlara burada İslam’ı tebliğ etmiş ve bazı konularda onlarla tartışmıştır.⁸⁸⁵ Ve yine zina suçu işleyen evli Yahudileri yargılamak için buraya gitmiştir.⁸⁸⁶ Hz. Ebû Bekir ve bazı sahabenin de zaman zaman Beytü’l Midras’a gidip Yahudi din adamlarıyla (ahbâr) tartıştıkları rivayet edilmiştir.⁸⁸⁷

Beytü’l Midras ile ilgili şöyle bir çıkarım yapmak da mümkündür. Hz. Peygamber, siyasetinin gereği Medine'deki Yahudilerin siyasi, ekonomik ve kültürel hakimiyetlerini kırmak maksadıyla çeşitli tedbirler almıştır. Mesela Medine'de Yahudi pazarlarını alternatif olarak bir pazar kurmuştur.⁸⁸⁸ Acaba Suffa mektebi de Yahudilerin eğitim kurumlarına alternatif bir eğitim kurumu olarak kurulmuş olabilir mi, şeklinde bir soru akla gelmektedir. Bu görüş ihtimalden çok uzak görünmemeli. Çünkü Suffa’da icra edilen faaliyetler ile Beytü’l Midras’takiler arasında pek çok benzerliğin olduğu görülmüştür. Söz gelimi Beytü’l Midras’ta olduğu gibi Suffa’da da eğitim ve hukuk konuları ele alınır, burada da din merkezli eğitim verilir, yazı öğretilir ve yatılı bir yer olarak kullanılabilirdi.⁸⁸⁹ Muhtemelen Beytü’l Midras’ın Medineliler üzerindeki etkisini

⁸⁸⁴ Vakıdı, s. 578.

⁸⁸⁵ İbn-i Hişam, c. 2, s. 235.

⁸⁸⁶ İbn-i Hişam, c. 2, s. 245.

⁸⁸⁷ İbn-i Hişam, c. 2, s. 235.

⁸⁸⁸ Belazuri, s. 15.

⁸⁸⁹ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 633.

müşahede eden Hz. Peygamber, bu etkiyi izale etmek ve ona alternatif olarak İslam öğretisinin yaygınlaşmasını sağlamak için Suffa'yı inşa etmiş olmalıdır.

Köklü bir maziye sahip olduğu rivayet edilen Yahudilerin eğitim öğretim hayatlarında Beytü'l Midras önemli bir yere sahip olsa da bunun Yahudilerin tek eğitim kurumu olduğunu söyleyemeyiz. Nitekim bazı kaynaklar Yahudilerin başka eğitim kurumlarına da sahip olduğuna işaret etmiştir.

Kaynaklarda 'Bet Ha-Sefer (ilkokul)' denilen bir Yahudi eğitim kurumundan bahsedilmektedir. Söylendiğine göre Yahudilikte Tevrat'ın ilköğretimi babanın bir vazifesi olarak görünürdü.⁸⁹⁰ Bundan dolayı okuma yazma bilmeyen ailelerin, çocuklarını Tevrat merkezli öğretimin yapılmış olduğu Bet Ha-Sefer'e (ilkokul) göndermiş olmaları ihtimali üzerinde durulmuştur. İslam öncesi Cahiliye Devri'nde kurulan ve kurumsallaşan bet ha-seferin, Medine ve Hayber gibi Yahudi cemaatlerinin organize bir halde yaşadığı yerlerde, buradaki Yahudi nüfusuna göre onlarcasının olması gerektiği ileri sürülmüştür.⁸⁹¹

Bazı araştırmacılar da Yahudilerin Midrasu's-Sikke denilen farklı bir eğitim kurumuna değinmiştir. Bunlar Zeyd b. Sabit'in Yahudilerin dilini (İbranice) on beş günde öğrendiği rivayetini⁸⁹² kaydettikten sonra Zeyd b. Sabit'in bu dili Midrasu's-Sikke denilen bir yerde öğrendiğini aktarmaktadır. Bahsi geçen bu yerin Yahudilerin başka bir eğitim yeri olabileceğine değinilmiştir.⁸⁹³ Kültür düzeyi iyi bir seviyede olan Yahudilerin dil öğretimi yapan böyle bir eğitim kurumuna sahip olması akla uygun gelmektedir. Eğitim kurumları bu şekilde sıralanan Yahudilerin daha fazla eğitim kurumunun olduğu düşünülmektedir.

3.6.2. Puthaneler, Put Evleri (Büyütü'l-Esnam)

Daha önce denildiği gibi Cahiliye Devri Araplarının yaygın inancı putperestlikti. Bu inanışa dair onların dini tatbikat ve tapınmaları, kabilenin akışına kapılmak ve an'ane (gelenek) yoluyla sahip olduğu sağlam bir hürmet duygusundan geliyordu.⁸⁹⁴ İşte toplumda bu an'änenin oluşmasına katkıda bulunan bazı evler vardı. İçerisine

⁸⁹⁰ Öymen, s. 64.

⁸⁹¹ Arslantaş, s. 20.

⁸⁹² Belazuri, s. 542

⁸⁹³ Gözütok, İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi (Hz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim), S. 69.

⁸⁹⁴ Hodgson, s. 84; Hitti, c.1, s. 144.

putların da konulduğu bu mukaddes evlere ‘tağut’ ismi verilmiştir.⁸⁹⁵ Arapların Kabe’ye gösterdikleri hürmeti bu evlere de gösterdikleri, bu evlerin bazı görevlilerin olduğu ve buralarda çeşitli dini ritüellerin uygulandığı rivayet edilmektedir.⁸⁹⁶ Kaynaklardan edinilen bilgiler doğrultusunda bu evler, bir ibadet yeri olduğu gibi kişinin ve toplumun hayatında tutum, tavır ve davranış değişikliği meydana getiren birer eğitim öğretim yeri olarak da değerlendirilebileceği sonucuna varılmıştır. İşte burada bu evlerin bu özelliğine değinilecektir.

Büyütü'l-esnam denilen bu evler, buldukları yörelere sadece birer kült merkezi olma özelliğini kazandırmıyordu. Aynı zamanda buldukları yerlerin birer sosyo-kültürel merkez haline gelmesine⁸⁹⁷ katkıda bulunuyorlardı. Nitekim çeşitli günlerde farklı yerlerden insanlar buralara gider,⁸⁹⁸ bu evlerdeki putlar için çeşitli anma törenleri yapar ve putları memnun etmeye çalışırlardı. Bu törenlerde putun fazileti, iyilikleri ve güzellikleri anlatılarak⁸⁹⁹ insanlara bunlar hakkında bilgi verilmeye gayret edilirdi.

Putların içinde bulunduğu bu yerlerde kurbanlar kesilir, buralar tavaf edilir, günlük hayatta birçok konuda karar vermek için faal okları çekilir,⁹⁰⁰ hediyeler getirilir, saçları tıraş edilir, şükretme, putlara dokunma(lems), ziyaret edip dua etme, adak adama gibi daha birçok dini faaliyet bu yerlerde yapılırdı.⁹⁰¹ İşte bu ibadetlerle ilgili çeşitli eğitsel kazanımlar bu evlerde görevli olan din adamları marifetiyle icra edilmiştir.⁹⁰² Bundan dolayı bu evler, din eğitiminin yapıldığı birer eğitim kurumu olarak değerlendirilebilir.

Araplarda putperestliğin yaygın olmasının tabii bir sonucu olarak put evleri şeklindeki bu tapınakların nicelik açısından çok fazla olduğu söyleniliyor. Hatta bu

⁸⁹⁵ Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 73; M. Hanefi Palabıyık, ‘‘İslam Öncesi Hicaz Putlarından/Beytlerinden ‘‘Zülhalesa’’, (Ed.: Mehmet Mahfuz Söylemez), Cahiliye Araplarının İlahları, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016, s. 172.

⁸⁹⁶ İbn-i Hişam, c. I, s. 52.

⁸⁹⁷ Şinasi Gündüz, ‘‘Cahiliye Dönemi Arap Politeizmine Nebatiler’in Etkileri’’, *Dinler Tarihi Araştırmaları - I*, (Sempozyum: 8-9 Kasım 1996), 1998, s. 60.

⁸⁹⁸ İbnü'l Kelbi, s. 53.

⁸⁹⁹ Palabıyık, ‘‘İslam Öncesi Hicaz Putlarından/Beytlerinden ‘‘Zülhalesa’’, s. 173; Çelikkol, s. 141-143.

⁹⁰⁰ İbnü'l Kelbi, s. 63-64; İbn-i Hişam, c. I, s. 52, 94-96; Ezraki, Ahbaru Mekke (Mekke Tarihi), s. 122-123.

⁹⁰¹ İbnü'l Kelbi, s. 53, 70, 73; Mehmet Mahfuz Söylemez, ‘‘Cahiliye Döneminde Lat Kültü’’, (Edi.: Mehmet Mahfuz Söylemez), Cahiliye Araplarının İlahları, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016, s. 71-80; Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 405.

⁹⁰² Söylemez, s. 71-73; Palabıyık, ‘‘İslam Öncesi Hicaz Putlarından/Beytlerinden ‘‘Zülhalesa’’, s. 174.

tağutların sayısının beş yüze kadar çıkartıldığı da ifade edilmektedir.⁹⁰³ Bu evlerin sayıca fazla olması, buralarda icra edilen eğitimin toplumun geniş tabanına yayılmasına imkan sağlamış olmalıdır.

Özellikle bunlardan bazıları işlevi ve konumu gereği, insanlar üzerinde daha fazla bir etkiye sahip olduğu için diğer evler içerisinde temayüz etmişlerdir. Bunların en önemlilerinden biri Nahle bölgesinde bulunan ve içerisinde Uzza putunun olduğu beyttir. Bu evin bekçileri ise Beni Süleym'den Şeyban b. Cabir b. Mürre'di.⁹⁰⁴ Bu ev Hz. Peygamber'in emriyle Mekke'nin fethiyle birlikte Halid b. Velid tarafından yok edilmiştir.⁹⁰⁵

Lat tapınağı da en önemli olanlarındandı. Kureyşliler ve bütün Araplar buna da büyük saygı gösterirlerdi. Bu tapınağın bekçileri ise Sakif kabilesinden Attab b. Malik oğullarıydı.⁹⁰⁶ Hz. Peygamberin emriyle Muğire b. Şu'be bunu yıktı ve ateşe verdi.⁹⁰⁷

Menat tapınağı da önemli bir tapınak olup Evs ve Hazrec kabileleri ile Yeşrib halkından olanların tapınağıydı. Bu tapınak da Hz. Peygamber'in emriyle Ebu Sufyan veya Hz. Ali tarafından yıkılmıştır.⁹⁰⁸

Zülhalasa (zulhulasa), Ri'am, Fels, ruda', zulkaabat tapınağı⁹⁰⁹ vb. daha birçok tapınağın olduğu ve bunların da aynı fonksiyonlar için kullanıldıkları ve İslam ile birlikte bunların da yıkıldığı rivayet edilmektedir.⁹¹⁰ Bu evleri yıkmaya giden Müslümanların ona inananlarının sert mukavemetiyle karşılaştığı ve hatta savaştığı rivayet edilmektedir.⁹¹¹ Bu rivayet bu evlerin insanlar üzerindeki etkisine ve onlar nezdindeki önemine bir kanıt olarak ele alınabilir. Dolayısıyla bu da buradaki eğitimin etki gücüne ve önemine bir işaret olarak değerlendirilebilir.

Burada öneminden dolayı Kabe'den ayrıca bahsetmek gerekir. Kabe'nin ibadet etmek maksadıyla çok eski bir zamanda inşa edildiği rivayet edilmektedir.⁹¹² Kaydedildiğine göre Cahiliye Dönemi'nde Kabe'de birçok put bulunur ve buranın da

⁹⁰³ Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 74.

⁹⁰⁴ İbnü'l Kelbi, s. 57-58

⁹⁰⁵ İbnü'l Kelbi, s. 60-61; İbn-i Hişam, c. I, s.52; Ezraki, Ahbaru Mekke (Mekke Tarihi), s. 130.

⁹⁰⁶ İbnü'l Kelbi, s. 48-50; Vakıdı, s. 804; İbn-i Hişam, c. I, s. 53.

⁹⁰⁷ İbnü'l Kelbi, s. 50.

⁹⁰⁸ İbn-i Hişam, c. I, s. 53.

⁹⁰⁹ İbn-i Hişam, c. I, s. 18, 53-54; İbnü'l Kelbi, s. 43, 73.

⁹¹⁰ Geniş bilgi için bkz. İbnü'l Kelbi.

⁹¹¹ İbnü'l Kelbi, s. 99.

⁹¹² Ezraki, Ahbaru Mekke (Mekke Tarihi), s.41.

bazı görevlileri bulunurdu. Diğer put evlerinde yapılan ibadetler burada da icra edilir ve Kabe'ye diğer put evlerinden daha çok değer verilirdi.⁹¹³ Kabe'nin ibadet edilen bir merkez olmasıyla beraber, burada yapılan bazı faaliyetler Kabe'nin de bir eğitim kurumu olarak değerlendirilebileceğini gösteriyor.

Yukarıda değinildiği gibi Muallakat-ı Seba denilen Ukaz panayırında seçilen kasideler, Kabe duvarına asılırdı. Bu kasideler dönemin sosyal, siyasal, ilmi ve ekonomik yaşantısına dair birçok bilgi içermekteydi.⁹¹⁴ Bu kasideler burada asılı olduğu dönemlerde ara sıra okunur, bunların feshat ve belagatı hakkında çeşitli konuşmalar yaparlardı.⁹¹⁵ Ayrıca Kabe bütün Araplar için önemli olduğundan Arabistan'ın her tarafından insanlar hac için Kabe'ye gelirdi.⁹¹⁶ Kabe duvarına asılan bu kıymetli eserler bu insanlar tarafından ezberlenirdi. Böylece bu kasideler Arabistan bölgesinin en ücra köşelerine bu yolla götürülürdü.⁹¹⁷ İşte bu nakillerden hareketle Kabe'nin doğrudan olmasa bile, bazı bilgilerin yaygınlaşmasına aracılık ettiği için en azından dolaylı bir eğitim kurumu olarak değerlendirilebileceğini gösteriyor. Nitekim bu vesileyle insanlarda bazı konularda tutun, tavır ve davranış değişikliği meydana geldiği düşünülmektedir.

Yine Zeyd b. Amr. b. Nüfeyl gibi bazı haniflerin Kabe'yi vesile ederek Kabe'nin yanında hanif inancına insanları çağırması, putperestliğin kusur ve eksikliklerini bildirmesi ve çeşitli ahlaki değerlerden bahsetmesi⁹¹⁸ de Kabe'nin bu konuları insanlara bildirilmesinde aracı edilen bir eğitim kurumu olduğunu göstermektedir.

Kabe aynı zamanda tüm önemli olayların halka bildirilmesi için umumi duyuruların yapıldığı bir yer durumundaydı. Ve bu sebepten ötürü, insanlar buraya farklı bir şekilde önem vermişlerdir.⁹¹⁹ Nitekim Kabe'nin bu fonksiyonu İslam dini döneminde de devam etmiştir. Örneğin boykot yıllarında alınan kararlar Kureyşliler tarafından Kabe'ye asılmıştı.⁹²⁰ İslamın sonraki devirlerinde de bu geleneğin bir devamı

⁹¹³ İbn-i Hişam, c. I, s. 52, 62-63.

⁹¹⁴ İbn-i Hişam, c. I, s. 10 (Önsöz)

⁹¹⁵ Ahmet Cevdet paşa, s. 57.

⁹¹⁶ Muhammed Hamidullah, İslam Müesseselerine Giriş, (Çev.: İhsan Süreyya Sırma), Beyan Yayınları, İstanbul 2013, s. 39.

⁹¹⁷ Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. .15

⁹¹⁸ İbn-i Hişam, c. I, s. 143.

⁹¹⁹ Muhammed Hamidullah, İslam Müesseselerine Giriş, (Çev.: İhsan Süreyya Sırma), Beyan Yayınları, İstanbul 2013, s. 43.

⁹²⁰ İbn-i Hişam, c. I, s. 229; Buhari, Hac: 803

olarak toplumu bilgilendirmek maksadıyla bazı ahitnameler ve yazılar Kabe'ye asılmıştır.⁹²¹

3.7. HILFU'L-FUDÛL TEŞKİLATI

İslamiyet'ten önce Mekke'de bu isimle anılan iki anlaşmadan bahsedilmektedir. Bunlardan birincisi fazl ismindeki üç kişinin yaptığı bir anlaşmadır. Bu isimle anılan ikincisi ve daha meşhur olanı ise haram aylarında bir tüccarın haksızlığa uğraması üzerine Hz. Peygamber'in amcası Zübeyr b. Abdülmuttalib'in gayretiyle⁹²² şehrin en zengin, şerefli, yaşlı ve nüfuzlu kabile reisi durumundaki Abdullah b. Cüd'an'ın evinde toplanmaları neticesinde yapılan anlaşmadır. Burada toplanan kişiler haksızlığı önleyeceklerine ve bu konuda birbirlerine yardım edeceklerine dair söz vermişlerdir. Kureyşliler buna 'Hilful Fudul' anlaşması demişlerdir. Kurulan bu teşkilata Hz. Peygamber de iştirak etmiştir.⁹²³

Bu cemiyetin gençlerden ve yaşlılardan mürekkep birkaç kişinin bir araya gelip sözleştiği fakat hiçbir şey gerçekleştirmediği salt teorik bir antlaşma olmadığı, aşağıda değinileceği gibi, bu üyelerin yaptığı icraatlarından anlaşılmaktadır. Hilfu'l-Fudul teşkilatının sosyal ve siyasal alanda birçok faaliyette bulunduğu aşağıda kaydedilmiştir. Bu teşkilatın icra ettiği faaliyetler naza-ı dikkate alındığında, bu teşkilatın bir de eğitim yönünün olduğu söylenilebilir. Bu başlık altında Hilfu'l-Fudul teşkilatının eğitim açısından taşıdığı özellikler değerlendirilecektir.

Eğitimin toplumdaki ayrıcalıkları ve haksızlıkları gidererek toplumda güvenin tesis edilmesinde önemli bir rol oynadığı ve bu şekilde toplumda sosyal bütünleşmeyi sağladığı söylenmektedir.⁹²⁴ Meşru, haklı, ortak taleplere odaklanmış; barışçı, açık, kitlesel ve sivil bir karakter taşıyan ve bir ıslah hareketi⁹²⁵ olarak değerlendirilen Hilfu'l-Fudul cemiyetinin, kimsenin bir diğerine zarar vermesine müsaade etmemesi

⁹²¹ Ezraki, Ahbarü Mekke (Mekke Tarihi), s. 227-231.

⁹²² Muhammed Hamîdullah, "Hilfû'l-Fudûl" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1998, Cilt: 18, s.31-32

⁹²³ İbn-i Hişam, c. I, s. 83.

⁹²⁴ Şişman, s. 74.

⁹²⁵ M. Salih Arı, "Hilfu'l-Fudûl Cemiyetinin Sosyal Dayanışmadaki Rolü", Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1995-1998, cilt: II, sayı: 2, s. 384; Sırma, İslam Öncesi Mekke ve Hz. Muhammed, s. 81.

veya taraflar arasındaki barışın tesis edilmesi,⁹²⁶ kabileler arasında çıkabilecek savaşları önlemesi ve savaştan caydırması gibi özelliklere sahip olduğu söylenmektedir.⁹²⁷ Hilfu'l-Fudul cemiyetinin sahip olduğu bu özellikler göz önünde bulundurulduğunda, bu cemiyetin toplumda eğitimin sosyal bütünleşmeyi sağlayan yönünü temin etmeye matuf bir cemiyet olduğu söylenebilir. Bundan dolayı Hilfu'l-Fudul teşkilatı eğitimin bu amacını gerçekleştirmeye çalışan bir eğitim faaliyeti olarak değerlendirilebilir.

Bu cemiyetin faaliyetlerine bakıldığında eğitimin sosyal bütünleşme özelliğini taşıdığı gibi ahlak eğitimi açısından da önemli bir yere sahip olduğu kabul edilebilir. Çünkü Hilfu'l Fudul konfederasyonu ahlak dışı hilelere karşı bir protesto olarak ortaya çıktığı iddia edilerek gündeme getirilmiştir. Bu cemiyetin amacı zengin ve güçlü kabilelerin haksızlıklarına karşı adalet ilkesini muhafaza etmektir. Bunun da Kur'an-i öğretinin bazı ilkelerine çok yakın bir amaç taşıdığı iddia edilmiştir.⁹²⁸ Bu özelliğiyle de Hilfu'l-Fudul cemiyetinin kimi ahlaki değerlerin toplumda yerleşmesine ve yaygınlık kazanmasına katkıda bulunan bir eğitim faaliyeti olduğunu gösteriyor.

Bu cemiyetin geniş halk kitlelerini yanına çektiği, toplumda belli bir kamuoyu oluşturduğu ve bu şekilde toplumda bir yaptırım gücüne sahip olduğu söylenmektedir. Bu cemiyetin üyeleri bir teşkilatın mensupları gibi çalışmış ve zamanla büyük bir nüfusa sahip olmuşlardır. Öyle ki toplumda ortaya çıkan herhangi bir haksızlık karşısında insanlar birbirlerine Hilfu'l-Fudul cemiyetini tavsiye ederlerdi.⁹²⁹ Demek ki bu teşkilat toplumda önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bu bakımdan Hilfu'l-Fudul teşkilatı bir eğitim faaliyeti işlevini üstlenmiştir, denilebilir. Çünkü başkasına haksızlık eden biri karşısında bu cemiyeti göreceğini bildiği için bu davranışından vazgeçmesi, bu cemiyetin insanların tutum ve davranışlarında istendik değişimleri meydana getirebilecek bir güce sahip olduğunu göstermektedir. Bu da Hilfu'l-Fudul cemiyetinin bir eğitim faaliyeti olarak etkin bir güce sahip olduğunu göstermektedir.

Uzun yıllar boyunca arabuluculuk görevini gören Mekkelilerin övünç kaynağı olan Hilfu'l Fudul teşkilatı, yeni üyelerin kabul edilmemesinden dolayı 20 30 yıla kadar

⁹²⁶ Mithat Eser, "Hz. Peygamber'in Zulmü Engelleme Amaçlı Hilfu'l-Fudül'a Katılması", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2009, cilt: 13, sayı: 2, s. 316.

⁹²⁷ Nadir Özkuyumcu, "Hilf" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1998, Cilt: 18, s. 29.

⁹²⁸ Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 107.

⁹²⁹ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 61-62; Nesim SÖNMEZ, "Hilfu'l-Fudül Teşkilatı", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Atatürk Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi] [İİFD] [EAÜİFD], 2014, sayı: 41, s. 412; Arı, "Hilfu'l-Fudül Cemiyetinin Sosyal Dayanışmadaki Rolü", s. 380.

son üyesinin ölmesiyle dağılmıştır.⁹³⁰ Bu cemiyet Emevi hanedanının başında son mensubunun ölmesi üzerine sona ermiştir.⁹³¹

Hilfu'l-Fudul cemiyetinin sahip olduğu fonksiyonları İslam'dan sonra da Müslümanlar tarafından kullanıldığı görülmüş ve Hilfu'l-Fudul'un İslam döneminde de insanların davranışlarını şekillendirmede etkili olduğu kaydedilmiştir.⁹³² İslam'ın sonraki devirlerinde Hz. Peygamber bu teşkilat hakkında 'Abdullah bin Cüda'an'ın evinde öyle bir antlaşma yapalım ki İslamiyet'te böyle bir antlaşmaya çağırılsam derhal kabul ederdim' diyerek bu cemiyete verdiği önemi izhar etmiştir.⁹³³

Yukarıdaki bütün bu değerlendirmelerden hareketle Cahiliye Dönemi eğitim kurumları hakkında şöyle bir sonuca varılmıştır: İslam içerisinden zuhur etmiş olduğu Cahiliye Dönemi toplumun eğitim kurumlarıyla yakın bir etkileşim içerisinde olmuştur. Bunlardan küttab gibi bazı kurumların işlevlerine bazı şeyler eklemiş ve yeniden düzenlemiş, panayırlar gibi bazı kurumların yapısını değiştirmiş ve put evleri gibi bazı kurumları da ortadan kaldırmıştır. Bundan dolayı Cahiliye Dönemi eğitim kurumlarının İslam eğitim tarihinde önemli bir yere sahip olduğu sonucuna varılabilir.

⁹³⁰ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 62.

⁹³¹ Hamîdullah, "Hilfû'l-Fudûl", s.31-32.

⁹³² İbn-i Hişam, c. I, s. 83-84.

⁹³³ İbn-i Hişam, c. I, s. 83; Ezraki, Ahbaru Mekke (Mekke Tarihi), s. 575.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CAHİLİYE DÖNEMİ EĞİTİCİLERİ/ÖĞRETİCİLERİ

Eğitim sürecinin yerine getirilmesinde, bir eğiticiye/öğreticiye ihtiyaç duyulduğu söylenmektedir. Çünkü insanın eğitim ihtiyacı ancak bir eğitici/öğretici rehberliğinde doğru bir şekilde tedarik edebileceği sanılmaktadır. Eğitimde bir eğiticiye/öğreticiye ihtiyacın duyulması, eğitimin bir doğası olarak da görülmektedir. Zira eğitim sürecinde, toplum içerisinde yaşayan her bireyin bilinçli veyahut bilinçsiz bir şekilde ya bir eğitici/öğretici ya da eğitilen/öğrenen olarak yer aldığı daha önce de dile getirilmiştir.⁹³⁴

Eğitim insanda tavır, tutum ve davranış değişikliğinin meydana gelmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Buna göre kişide belli tavır, tutum ve davranış değişikliği meydana getiren kişiler de birer eğitici olarak değerlendirilmelidir. İşte bu bölümde Cahiliye Dönemi'nde bireylerin yaşantılarında belli tavır, tutum ve davranış değişikliği oluşturan kişiler Cahiliye Dönemi eğiticileri olarak ele alınacaktır. Bu eğiticiler/öğreticiler din adamları, şair ve hatipler, bedeviler, bilgeler (hukema), kamil lakaplı olan kişiler, hikaye anlatıcıları, ebeveynler ve ailenin diğer bireyleri ile diğer eğitimciler başlıkları altında ele alınacaktır.

Bu eğiticilerin eğitim alanındaki etkilerinin daha anlaşılır bir şekilde görülmesi için bunların İslam'dan sonraki durumlarına ve İslam'a karşı tutumlarına da ilgili yerlerde temas edilecektir.

4.1. DİN ADAMLARI

Daha önce de ifade edildiği gibi din, kutsal ile kurulan bağıdır. Ve her dinin bir inanç sistemi ve dini rütüelleri (ibadetleri) vardır. Her din bu inanç sisteminin devamı ve ibadetlerin ifası için bazı rehberlere ihtiyaç duymuştur. İşte bu ihtiyaç doğrultusunda, din adamlarının insanlara rehberlik ettiği belirtilmektedir. Rehberlik görevi de bir eğitim öğretim yani öğreticilik işi olduğundan⁹³⁵ din adamları da birer eğitici/öğretici olarak değerlendirilmelidir.

Din adamlarının bu rehberlik işini, çeşitli eğitim faaliyetleriyle yerine getirdiğine inanılmaktadır. İşte bu eğitim faaliyetleri de başlangıçta hep din adamları marifetiyle

⁹³⁴ Şişman, s. 4.

⁹³⁵ Bayraktar, İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri, s. 15.

mabetlerde icra ediliyordu.⁹³⁶ Bu bilgiden tarihin ilk eğitimcileri/öğreticileri din adamlarıdır, sonucuna da varılabilir.

Cahiliye Devri eğitim faaliyetlerinde, din adamlarının önemli bir yer işgal ettiği düşünülmektedir. Çünkü bu tür geleneksel toplumlarda din ve din adamlarının eğitimdeki etkinliği daima öne çıkmıştır. Bu dönemde insanlarda belli tavır, tutum ve davranış değişikliğinin oluşmasında dönemin din adamlarının önemli bir etkisi görülmüştür. Aşağıda da değinileceği gibi kaynaklardan edinilen bilgilere göre bu din adamlarının öncelikli eğitim konusu din olsa da bununla beraber başka konularda da çeşitli eğitim faaliyetlerinde bulunmuşlardır.

Bu dönemdeki din adamları, dini inanışlardaki farklılıkların bir sonucu olarak farklı kişilerden müteşekkildi. Bunun için bu başlık altında Cahiliye Dönemi dini inanışları muvacehesinde, dönemin din adamları ve bu din adamlarının icra ettiği eğitsel faaliyetler muhtelif başlıklar halinde ele alınacaktır.

4.1.1. Kahin ve Büyücüler

Arapların gaipten haber verdiklerine inanmış oldukları kahinlere ‘arraf, hazi veya hazda’ ismini verdikleri daha evvel söylenmişti.⁹³⁷ Bu sözcük Keldanilerde ‘hikmet-şinaz’ (hikmet bilen) veya ‘peygamber’ anlamlarında kullanılmıştır. Arapların kahin sözcüğünü özellikle miladi 70 yılında Kudüs'ün Roma İmparatorluğu tarafından yakılması neticesinde, Arap ülkesine göç eden Musevilerden aldıkları söylenmektedir. Araplar, bu şekilde bu sanatı Yahudilerden öğrenerek aralarında kahinler çıkarmışlardır.⁹³⁸ Bu şekilde bu görevin dış menşeyli olarak Araplar arasında yayıldığı görülmüştür.

Zamanla Araplar arasında yaygınlık kazanan kahinlere, Araplar büyük bir önem vermişlerdir. Çünkü Araplar kahinlerin sahip olduğu bilgi ve güç kaynağının cinler (ruhlar) olduğuna inanırlardı.⁹³⁹ Kahinlerin kendilerinden haber aldıkları bu ruhların ise hem dünyanın hem de kendi hayatlarının hakimiyetini elinde bulundurduklarına ve yaşamın bunlar tarafından şekillendirildiğine kani olmuşlardı.⁹⁴⁰ Bu sebepten ötürü

⁹³⁶ Beyza Bilgin, İslam ve Çocuk, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.128

⁹³⁷ Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 129.

⁹³⁸ Zeydan, c. 1, s. 571-573.

⁹³⁹ İbn-i Hişam, c. I, s. 126; Muslim, Kitabı's-selam:123.

⁹⁴⁰ Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 63.

Araplar kahinlere, olağanüstü güçlere ve haberlere sahip olan ulvi kişiler nazarıyla bakıyorlardı.⁹⁴¹

Araplara göre eğitim ve bilim de kahinlerin kişiliğinde toplanmıştı. Bundan dolayı da kahinlere çok zeki ve ferasetli insanlar gözüyle bakılır ve kahinlerin her şeyi bildiklerine inanırlardı.⁹⁴² Bu özellikleri zatında toplayan kahinlere, toplum içerisinde kainatın sırlarını bildiren büyük insanlar gözüyle bakılırdı.⁹⁴³ Bu niteliklerinden dolayı da gelecekle ilgili konuları öğrenmek istediklerinde, kahinlere başvurur ve bu konuda onlardan bilgi alırlardı.⁹⁴⁴ Böylece kahinler gelecekle ilgili esrarlı malumatları insanlara bildiren ve öğreten bir eğitici/öğretici olarak telakki edilirdi.

Kahinler gelecekle ilgili bilgi verdiklerinde, din konusuyla ilgili pek çok bilgi de aktarırlardı. Rivayet edildiğine göre kahinler Hz. Peygamberin bi'setinden önce, kendilerine haber getiren cinlerin bildirmesiyle onun gelmesinin yaklaştığı konusunda insanları bilgilendirmiş ve bu konu hakkındaki haberleri yaymışlardır.⁹⁴⁵ Bu rivayetten kahinlerin toplumda yaygın din eğitimi faaliyetinde bulduklarını söyleyebiliriz.

Yine insanlar hastalandıklarında tedavi olmak için onlara gider, onlar da evsun (okuyup üfleme) metoduyla onları tedavi etmeye çalışırlardı. Bu konuda insanlar da onların tavsiyelerine tabi olurlardı.⁹⁴⁶ Bu şekilde bazı insanların tıp konusunda kahinlerden çeşitli şeyler öğrendikleri de söylenmiştir.⁹⁴⁷ Zaten yukarıda da değinildiği gibi doktorluk mesleği ilk başlarda kahinlerin işi olarak bilinirdi.

Aynı şekilde anlaşmazlıkların çözümünde, nesli belli olmayanın neslini öğrenmek istediklerinde,⁹⁴⁸ rüyalarının yorumlanmasında, hırsızlık olaylarının çözümünde kısacası çözemedikleri her türlü müşküllerinde kahinlere başvurur ve onların tavsiyelerine uyarlardı.⁹⁴⁹ Bu bakımdan da kahinler, neredeyse her yönden toplumu yönlendirip şekillendirme gücüne sahip birer rehber olarak görülürdü.

⁹⁴¹ Hodgson, s. 101.

⁹⁴² Zeydan, c. 1, s. 572-573; Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 134.

⁹⁴³ Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 129.

⁹⁴⁴ Izutsu, Kur'an'da Tanrı ve İnsan, s. 259-260; Zeydan, c. 1, s. 572.

⁹⁴⁵ İbn-i Hişam, c. I, s. 126.

⁹⁴⁶ İbn-i Hişam, c. I, s. 20, 184; Zeydan, c. 1, s. 572.

⁹⁴⁷ Hitti, c.2, s. 398; Zeydan, c. 1, s. 578.

⁹⁴⁸ İbn-i Hişam, c. I, s. 20, 184.

⁹⁴⁹ Izutsu, Kur'an'da Tanrı ve İnsan, s. 259-260; Zeydan, c. 1, s. 572.

Kahinlerin bir de toplumda çok farklı bir misyona sahip olduğundan bahsedilir. Denildiğine göre kahinlerin dini olan veya dini olmayan ruhsal ve psikolojik problemlerin çözümüne de büyük bir etkisi vardı. Araplar kahinlerin kendi ruhsal yani psikolojik hastalıklarının doktorları olarak görürlerdi. Bunun için Araplar psikolojik sıkıntılarının ve ruhsal problemlerinin tedavisi için onların yanına giderlerdi. Böylece Kahinlerin bu konudaki rehberlikleri yoluyla bu sorunlardan kurtulmaya çalışırlardı.⁹⁵⁰ Kahinlerin insanların bu konudaki sıkıntılarını atlatmada onlara yardımcı olması, kahinlerin dini danışmanlık ve dini rehberlik hizmetinde bulunduğu düşüncesini akla getirmektedir. Yine bundan dolayı kahinler, insanların psikolojik sorunlarıyla ilgilenen günümüz psikologlarına da benzetilebilir. Şu farkla ki kahinlerin bilgisinin olağanüstü güçlere dayandığına inanılırdı.

Kahinlerin yaptıkları bu hizmetler karşılığında ücret olarak hulvan adı verilen yüz dirhem aldıkları söylenmektedir.⁹⁵¹ Bu bakımdan kahinlerin icra ettikleri eğitsel faaliyetleri ücretli olarak deruhte ettiğini söyleyebiliriz. Yine kahinlerin kendilerine sorulan soruya cevap verdiklerinde gizli ve seci'li imalar içeren sözlerle kafiyeli bir üslup kullanmaları,⁹⁵² onların dinleyenler üzerinde etkili olmaya çalıştıkları ve muhatabın motivasyonunu sağlayan etkili bir yöntem kullandıkları söylenebilir.

Kahinlerin bilgi kaynağının olağanüstü güçlere dayandığına inanmaları, toplumun en alt tabakasındaki kişileri kahinlere yönelttiği gibi toplumun lider ve eşraf takımını da onlara yönelmiştir. Nitekim Abdulluttalip gibi toplumun daha pek çok ileri gelenleri çeşitli sorunların çözümü için kahinlere başvurmuştur.⁹⁵³ Bu açıdan kahinlerin toplumun tüm tabakaları üzerinde bir etkiye sahip olduğu ve icra ettiği eğitim faaliyetlerinin de buna göre etkili olduğu söylenebilir.

Araplar arasında kahinlik görevini yapan pek çok kahinden bahsedilse de özellikle toplumda belli bir yer edinmiş ve belli bir üne erişmiş kahinler vardı. Araplar arasında en eski kahinin Beni Sad kahinesi ile Şak ve Sutayh adındaki kahinlerdi.⁹⁵⁴ Yine

⁹⁵⁰ Derveze, s. 253-255.

⁹⁵¹ Ezraki, Ahbaru Mekke (Mekke Tarihi), s. 123; Izutsu, Kur'an'da Tanrı ve İnsan, s. 259-260.

⁹⁵² Derveze, s. 255; Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 134.

⁹⁵³ İbn-i Hişam, c. I, s. 89.

⁹⁵⁴ Zeydan, c. 1, s. 273; Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 130.

Hanefir ibn Tev'em el-Himyeri ve Sevad ibn el-Devsi Arapların ünlü kahinlerindendi.⁹⁵⁵

Bu dönemde erkek kahinler olduğu gibi kadın kahinelerin de olduğu ve bunların da toplumda belirli bir yer edinmiş oldukları rivayet edilmektedir. Bunlardan hakem Sa'd-u Huzeym kahinesi,⁹⁵⁶ Yemen kahinesi Tarife bunların en eskisidir. Zebra ve Selma el- Hamdaniyye ve Arife el-Himyeryiye ve Mekke'de Fatıma el-Haşa'miye ve Zerka el-Yemame vb. Cahiliye Devri'inde ünlenen kahineler arasında olup genellikle bağlı oldukları şehir veya kabilye göre isimlendirilmişlerdir.⁹⁵⁷

İslam devrinde ise şer'i nedenlerden⁹⁵⁸ dolayı kahinlik yasaklandığı için Müslümanlar arasında gaipten haber veren kahinler yoktu.⁹⁵⁹ Buna rağmen sonraki devirlerde gerek eski kültürün etkisi gerekse dış kültürün etkisiyle, İslam dünyasında kahinlik tamamen ortadan kaldırılamamış ve bu cahiliye geleneği zaman zaman toplumun değişik kesimlerinde ilgi görmüştür.⁹⁶⁰

4.1.2. Hanifler

İslam öncesi Cahiliye Devri'nde kendisine hanif denilen putperestliği reddeden Hz. İbrahim'in (as) tevhid inancına bağlı kişilerin varlığını tarihi kaynaklar kaydetmektedir. Bu kişilerin inançları ve ibadetleriyle ilgili yeterli bilginin olmadığı söylenilmektedir. Fakat bunlar hakkında kaynaklarda çeşitli bilgiler de yer almaktadır.

Haniflerin çevrelerindeki insanların aksine putperestliği reddeden, tevhid inancına yönelen ve onu arayan insanlar oldukları, mensubu buldukları kavmin yanlış adet ve inançlarına karşı çıktıkları, bazılarının inzivaya çekildikleri rivayet edilmektedir.⁹⁶¹ Haniflerin toplumdaki aydın insanlar oldukları,⁹⁶² bunların bilgili ve kültürlü insanlar oldukları,⁹⁶³ çoğunluğunun şair olup kendilerine ait şiirleri olduğu⁹⁶⁴ söylenmektedir.

⁹⁵⁵ Zeydan, c. 1, s. 573.

⁹⁵⁶ İbn-i Hişam, c. I, s. 89.

⁹⁵⁷ Zeydan, c. 1, s. 573

⁹⁵⁸ Buhari, Buyu': 1048; Muslim, Kitabu's-selam: 121

⁹⁵⁹ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 905.

⁹⁶⁰ İlyas çelebi, "Kahin" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2001, Cilt: 24, s. 172.

⁹⁶¹ İbn-i Hişam, c. I, s. 141-143; Izutsu, Kur'an'da Tanrı ve İnsan, s. 173.

⁹⁶² Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 203.

⁹⁶³ Zeydan, c. 1, s. 60; Derveze, s. 363.

⁹⁶⁴ İsmail Cerrahoğlu, "Kur'an-ı Kerim ve Hanifler", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1963, cilt: XI, s. 84.

Yine bu haniflerden bazılarının yabancı dil bildikleri,⁹⁶⁵ oku yazar oldukları, Ehl-i kitap hakkında bilgi öğrendikleri ve onların kitaplarını okudukları, bu sebepten bazılarının ise Hıristiyan oldukları kaydedilmektedir.⁹⁶⁶

Kaynaklardan edinilen bilgilerden bu özelliklere haiz olan haniflerin toplumda bir de eğitici/öğretici yönlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Bunların özellikle din, ahlak ve değerler eğitimi gibi alanlarda insanlara eğitsel faaliyetlerde buldukları görülmektedir.

Haniflerden bazı kişiler puta tapmanın kerihliğinden, putperestlerin inançlarındaki kusur ve eksiklikten, hanif inancının (tevhid inancı) faziletinden, kızların diri diri gömülmesinin yanlışlığından vb. daha pek çok konuda insanlara din ve ahlak konusunda tebliğ faaliyetinde bulunmuş⁹⁶⁷ ve yeni bir peygamberin geleceği muştusunu insanlara bildirmişlerdir.⁹⁶⁸ Bu tebliğ faaliyetlerinin ise genel itibarıyla tüm hanifler tarafından ifa edildiği ileri sürülmektedir.⁹⁶⁹ Bu rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla hanifler toplumda hem dini eğitim faaliyetinde bulunmuş hem de ahlak ve değerler eğitimini icra etmişlerdir. Böylece hanifler insanlarda tutum, tavır ve davranış değişikliği oluşturmaya çalışan birer eğitici/öğretici olarak toplumda yer almıştır.

Hanif inancının toplumun hayatından ziyade fertlerin hayatları üzerinde etkileri daha çok görülmüş olması,⁹⁷⁰ haniflerin yaptıkları eğitim faaliyetlerinin çok etkili olmadığını göstermektedir. Aynı şekilde bu kişilerin sayısının sınırlı olduğunun söylenmesi, bunların icra ettikleri eğitim faaliyetinin geniş kitlelere ulaşamadığına yorumlanabilir.

Haniflerin doğru dini bulmak maksadıyla Musul, Cezire, Suriye vb. daha birçok yere yolculuk ettikleri rivayet edilmektedir.⁹⁷¹ Bu rivayet bu dönemde haniflerin yapmış

⁹⁶⁵ Izutsu, Kur'an'da Tanrı ve İnsan, s. 175.

⁹⁶⁶ Zuhri, s. 33; İbn-i Hişam, c. I, s. 141-143; Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 203.

⁹⁶⁷ İbn-i Hişam, c. I, s. 143.

⁹⁶⁸ Mehmet Salih Arı, "Câhiliye Toplumundan Medenî Topluma Geçiş Süreci: Yeni Bir Sosyal Düzenin Doğuşu", İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi, 2004, cilt: II, sayı: 4, s. 178; Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 21.

⁹⁶⁹ Ahmed İbrahim Eş-Şerif, s. 12.

⁹⁷⁰ Özdemir, s. 112.

⁹⁷¹ İbn-i Hişam, c. I, s. 146.

oldukları bu yolculuklar ile İslam devrinde ilim uğruna yapılan rihle⁹⁷² yolculukları arasında bir ilişki var mıdır sorusunu akla getirmektedir. Vardığımız kaniya göre eğer netice itibarıyla her ikisinin de ilim elde etmek için başka yerlere meşakkatli bir yolculuğa çıkılması şeklinde düşünülürse, bunlar arasında yakın bir bağlantının kurulabileceğini söyleyebiliriz.

Kaynaklarda hanifler arasında ismi geçen birçok kişiden bahsedilmektedir. Fakat burada bunlardan konumuz açısından öne çıkan bazı hanifleri sıralamak ile iktifa edeceğiz. Varaka b. Nevfel bunlardan biridir. Varaka bin Nevfel Hristiyan birisi olup din kitaplarını okumuş ve halk içerisindeki birçok bilgiyi elde eden bir haniftir. Hz. Peygamberin ilk yıllarında kendisine başvurduğu kişidir. Zeyd b. Amr. b. Nüfeyl de bunlardan biridir. Daha önce de söylendiği gibi bu Kabe'nin yanına gider ve orada insanlara din ve ahlak konusunda tebliğ yapardı.⁹⁷³ Kus b. Saide de Ukaz panayırında din ve ahlak konularını içeren hutbeler irad ederek insanlara bu konuda bilgi veren bir haniftir. Kaydedildiğine göre bunlardan bir tanesini bi'setten önce Hz. Muhammed de dinlemiştir.⁹⁷⁴ Ebu Amir b. Sayfi b. Numan Cahiliye Dönemi'nde rahip olmuş ve yaptığı inzivalardan dolayı kendisine rahip denilmiştir.⁹⁷⁵ Umeyye b. Ebi's-Salt adındaki kişinin de ciddi bir şekilde Süryanice ve İbraniceye yöneldiği ve Kitab-ı Mukaddes'in o zamanki nüshalarını çok okuduğu ve bunun da etkisinin beyitlerine yansıdığı⁹⁷⁶ söylenmektedir. Abdullah b. Cahş, Osman b. Huveyris⁹⁷⁷ vb. daha birçok kişi kültürlü hanifler arasında sayılmaktadır.

İslam dini döneminde haniflerin durumu ise farklılık arz etmekteydi. Bunlardan bazıları risalete yetişmeden ölürken, bazıları da risalete yetişmiştir. İslama yetişen haniflerden Ubeydullah Bin Cahş gibi bazıları Müslüman olduktan sonra Hıristiyanlığa geçmiş, Osman b. Hüveyris gibi bazıları da Hıristiyan olmuşlardır.⁹⁷⁸ Bazıları İslam dinine ilgisiz kalırken, bazıları da açıktan karşı çıkmışlardır.

⁹⁷² Rihle: Hem sahabe hem tabiin hem de ondan sonraki Müslümanların ilim elde etmek için yapmış oldukları meşakkatli ilim yolculuklarına verilen isimdir. (Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 261-268; Adıgüzel,47)

⁹⁷³ İbn-i Hişam, c. I, s. 118; Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 53-54.

⁹⁷⁴ Zeydan, c. 1, s. 596; Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 21.

⁹⁷⁵ İbn-i Hişam, c. 2, s. 277-278; Watt, Hazreti Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı, s. 114.

⁹⁷⁶ Izutsu, Kur'an'da Tanrı ve İnsan, s. 175.

⁹⁷⁷ İbn-i Hişam, c. I, s. 141-143.

⁹⁷⁸ İbn-i Hişam, c. I, s. 142; Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 203.

Eğitim faaliyetleri açısından ise İslam dininin hem lehinde hem de aleyhinde farklı etkilemelerin olduğu görülmüştür. Nitekim ilk Müslümanlardan bazılarının haniflerin terbiyesi altında yetişmiş oldukları ve bunların İslam dinine zemin hazırladıkları söylenmiştir.⁹⁷⁹ Bunu haniflerin İslam'a olumlu etkileri cümlesinde değerlendirebiliriz.

Yine Ebu Amir b. Sayfi b. Numan gibi Hıristiyan olan bazı haniflerden İslam'a hem fikri hem de fiziki açıdan cephe açanlar olmuştur. Mescid-i Dırrar'ın kendisi için münafıklar ile görüşmek üzere inşa edildiği rivayet edilmektedir.⁹⁸⁰ Ebu Amir'in yapmış olduğu bu menfi faaliyetlerden dolayı Hz. Peygamber ona 'rahip' değil, 'fasık' denilmesini istemiştir.⁹⁸¹ Bu da haniflerin İslam dininin aleyhinde olan icraatları cümlesinde ele alınabilir.

4.1.3. Mabret Görevlileri

Daha önce ifade edildiği gibi bu dönemin yaygın inancı olan putperestlik inancının dini ritüelleri yapmak için Araplar, içinde putların bulunduğu Kabe ve put evlerine (beytü'l-esnam) giderlerdi. Bu evlerde bazı görevliler vardı. Görevlilerin insanların bu ibadetlerinde kendilerine rehberlik ettikleri ve bu dini ibadetleri düzenledikleri ifade edilmişti. Rehberlik işi bir öğreticilik işi olarak görüldüğünden⁹⁸² buradaki görevlilerin de birer eğitici/öğretici olarak değerlendirilebileceği kanısına varılmıştır. Biz de burada bu görevlilerin icra ettikleri eğitim faaliyetlerini ele alacağız.

Her putun 'sidane' görevini üstlenen 'sadin' ismi verilen bir görevlisi vardı ve bu görev bir ailenin elinde bulunurdu.⁹⁸³ Aralarında küçük farklar olmakla beraber bu görevin imare ve hicabe gibi görevlerle aynı olduğu aktarılmıştır.⁹⁸⁴ Kutsal bir görev olarak ittihaz edilen bu görevi yapan görevlilerin, toplumda ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu ifade edilmiştir. Çünkü belli bir ücret karşılığında bu görevlilere kendileri ile putlar arasında fal okları yardımıyla iletişimi sağlayan kutsal kişiler gözüyle bakılırdı.

⁹⁷⁹ Hüseyin Algül, "Bir Peygamber Olarak Hz. Muhammed ve Mekke", Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed (Sempozyum tebliğ ve müzakereleri), 13-15 Nisan 2007, Fecr Yayınları, Konya 2007, s. 156.

⁹⁸⁰ Vakıdî, s. 204, 867.

⁹⁸¹ Belazuri, s. 2; İbn-i Hişam, c. 2, s. 277-278.

⁹⁸² Bayraktar, İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri, s. 15.

⁹⁸³ İbnü'l Kelbi, s. 57-58; Ezraki, Ahbaru Mekke (Mekke Tarihi), s. 131; İbn-i Hişam, c. I, s. 52.

⁹⁸⁴ Nebi Bozkurt, "İmare" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2000, Cilt:22, s. 219.

Araplar bu görevlilerin putlar vasıtasıyla kendilerine tabiatın sırlarını öğrettiğine inandıkları için bunlardan bu konuda bazı şeyleri öğrenmeye çalışırlardı. Bunların söylediği şeyleri kabul edip ona göre hareket ederlerdi.⁹⁸⁵

Sadin görevini üstlenen kişi din adamı veya din görevlisi olup toplumda saygın bir yere sahipti. Bu görevlilerin üstlendikleri işlere bakıldığında bunların sıradan bir put bekçisi olmadıkları söylenmektedir. Zira bu görevliler, tanrının kararlarını kendileri vasıtasıyla insanlara aktardıklarına inanırlardı. Böylece bunlar tanrının konuşan diliydi. Bunlar ilahları adına helal ve haram olan şeyleri belirler ve bunu da insanlara bildirirdi. Bu kişiler putun adına dini kurallara muhalefet edilmesine müsaade etmez ve bu konuda onlara çeşitli telkinlerde bulunurlardı.⁹⁸⁶ Böylece bu kişilerin insanlarda belli tavır, tutum ve davranışların oluşmasını sağlayan birer eğitimci olduğu anlıyoruz.

Bazı araştırmacılar Kur'an'da geçen 'şüheda' kavramının bu kişiler için kullanılmış olabileceğini ileri sürmüştür. Bu araştırmacılara göre şüheda tanrı katında aracı olan, insanlara dini görevlerini öğreten, belirli hükümleri ihdas eden veya ilga eden, belirlenmiş olan dini hükümleri onlara hatırlatan kişilerdir. Bunların din konusunda insanlara bilgi öğreten kişiler olduğu, bu konularda insanlara önderlik edip problemlerini çözen kişiler olduğu söylenmiştir.⁹⁸⁷

Her ne kadar sidane ile aynı görevi yaptığı söylene de yine bazı görevlilerden de bahsetmek gerekir. Buna göre imare görevi, Kabe'de terbiye ve edep dışı küfür ve benzeri çirkin söz söylemesine mani olmak, yüksek ses ve gürültü ile konuşmasını engellemektir. Ve yapılması gerekenleri onlara öğretmektir.⁹⁸⁸ Cahiliye Dönemi'nde imare görevini Hz. Peygamber'in amcası Abbas b. Abdülmuttalib'in yürütmekte olduğu söylenmektedir.⁹⁸⁹ İzafe görevinin hac farizalarını yerine getirirken benzer bir rehberlik faaliyetinde bulunduğu görülmektedir. Böylece bunun da insanlara hac ibadetini yerine getirme konusunda çeşitli eğitim faaliyetlerinde bulunduğu söylenebilir.

⁹⁸⁵ İbn-i Hişam, c. I, s. 91; Zeydan, c. 1, s. 572; İbnü'l Kelbi, s. 63-65.

⁹⁸⁶ Palabıyık, "İslam Öncesi Hicaz Putlarından/Beytlerinden "Zülhalesa", s. 180; Mehmet Mahfuz Söylemez, "Cahiliye Arap İnançında Putların Yeri", Milet ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, 2014, cilt: XI, sayı: 1, s.30-31

⁹⁸⁷ Derveze, s. 276-277.

⁹⁸⁸ Zeydan, c. 1, s. 52; Derveze, s. 182.

⁹⁸⁹ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 702.

Yine Cahiliye Dönemi'nde nesi uygulamasında⁹⁹⁰ görevli olan 'nasi' olarak isimlendirilen⁹⁹¹ kişilerin de bazı eğitsel faaliyetlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu görevin belli bir ailenin elinde olduğu rivayet edilmektedir.⁹⁹² Nasi denilen kişi veda tavafının yapıldığı gün yani Muharrem ayının ilk gününde (toplantı gününde) insanların orada toplandığı bir sırada Kabe'nin kapısının yanına gelip insanlara dinleri hakkında çeşitli telkinlerde bulunur ve haram aylarının hangileri olduğu konusunda insanları bilgilendirirdi. İnsanların da onun dediklerine tabi olukları rivayet edilmektedir.⁹⁹³ Bu kişinin de insanlarda bir davranış değişikliği oluşturduğu göz önüne alındığında, bunların da bu dönemdeki bir eğitici/öğretici olarak değerlendirilebileceğini söyleyebiliriz.

İslam döneminde Kabe' ile ilgili sidane (Kabe muhafızlığı) ile sikaye (Hacılara su temin etme) işi kaldırılmamıştır.⁹⁹⁴ Bunun dışındaki tüm görevlerin kaldırıldığı ifade edilmiştir. İslam dininde putperestliğin şirk olduğu düşünüldüğünde sidane görevinin bu misyonunu yitirdiğini söyleyebiliriz. Özellikle Kabe dışındaki put evlerinin İslam ile beraber yıkılmasından dolayı bu görevi üstlenen kişilerin de böyle bir görevi kalmadığı anlamı çıkarılabilir.

4.1.4. Yahudi Din Adamları (Ahbâr, Rabbâniyyûn ve Kohenler)

Hicaz bölgesindeki Yahudilerin cemaat reislerinin daha çok din adamlarından oluştuğunu anlıyoruz. Kur'ân'dan anlaşıldığı kadarıyla o dönemde Yahudilerin bu din adamları ile ilgili iki isim kullanılmaktaydı: "Ahbâr" ve "Rabbâniyyûn".

Kuranı Kerim'de "Yahudi din alimleri için kullanılan bir tabir olan ahbar, alim, din büyüğü ve faziletli kimse anlamına gelen 'hibr' veya habr kelimesinin çoğulu olup yazılı veya şifahi güzel eserler veren, güzel üslup sahibi alimler" anlamında

⁹⁹⁰ Nesi uygulaması: Nesi takvimde ayarlama yani Şemsi ayları kameri aylara uygun düşecek şekilde ayarlamak demektir. Bunun için bu görevin öteden beri elinde tutan kalemis ailesinden bir kişi kabe kapısının yanında, onun dediklerini tekrar eden bir yardımcısı da hatim kısmında bulunurdu. Sonra bu kişi orada insanlara şöyle bir konuşma yapardı: "Ey insanlar, hurumatınızı (saygı gösterilmesi gereken kutsal varlıklarımızı) ihlal etmeyin. Dininizin şiarlarına saygı gösterin, zira benim söylediklerim kabul edilir. Ben ayıplanmam, söylediğim sözler de ayıplanmaz." Geniş bilgi için bkz. Ezraki, Ahbaru Mekke (Mekke Tarihi), s. 187-198; Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 34; Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 651-653.

⁹⁹¹ İbn-i Hişam, c. I, s. 29-30.

⁹⁹² Ezraki, Ahbaru Mekke (Mekke Tarihi), s. 187.

⁹⁹³ Ezraki, Ahbaru Mekke (Mekke Tarihi), s. 187-198.

⁹⁹⁴ Belazuri, s. 46.

kullanılmıştır. Medine'de Beytü'l Midras'ta Yahudi şeriatını ve dini ilimlerini öğreten, dini ahkamı vakıf olan, Yahudi halkı arasında ortaya çıkan meseleleri halleden kişiler, ahbar olarak isimlendirilmişlerdi.⁹⁹⁵ Kur'an'da da bu isim Tevrat'ta hüküm veren onu gözetleyen, halkın kötü söz söylemekten ve haram yemekten men etmesi gereken Yahudi din alimleri için kullanılmıştır.⁹⁹⁶

Rabbaniyyun kelimesi ise Kur'an'da Yahudi din alimleri ve önderleri için kullanılan bir tabir olup⁹⁹⁷ "Tevrat'ı bilen, ona göre hareket eden, alim ve takva ehli gibi anlamlarda" kullanılmıştır. Bu kelime ahbar sınıfından farklı bir gurup için kullanılmıştır. Şöyle ki, rabbaniyyun alim olmanın da ötesinde diğer insanlara ilim, güzel ahlak ve terbiye öğreten, Yahudi halkının bilgini, lideri, dünya işlerinden sorumlu olan daha üst düzey bir göreve sahip kişilerdir.⁹⁹⁸ Yani rabbaniyyun yalnızca eğitim işiyle değil aynı zamanda sosyal ve siyasal anlamda da lider olan bilginlerdir. Bu bilgilerden hem ahbarın hem de rabbaniyyunun insanları yöneten, Yahudilerin önderi olan, onlara Yahudi ahkâmını öğreten ve ortaya çıkan meseleleri halleden Beytü'l Midras'ta Yahudilere kitabı öğreten ve onların hukuki meseleleriyle meşgul olan Yahudi bilginleridir, denilebilir.⁹⁹⁹

Medine'de bu bilginlerin olduğu bilinmektedir. Bunlar Yahudi cemaati üzerinde ciddi bir etkiye sahip olup Yahudiler tarafından rab olarak görülmüşlerdir.¹⁰⁰⁰ Bu din adamlarının yalnızca Yahudiler üzerinde değil, aynı zamanda Yahudi olmayan Araplar üzerinde de etkili olduğu kaydedilmektedir.¹⁰⁰¹ Zira Mekke'deki Kureyşliler bile Medine'deki Yahudilerin din bilginlerinin kendilerinden daha iyi ve daha bilgili olduklarını kabul etmişlerdir. Kimi noktalarda kendisine soru sormak için Medine'ye bazı kişileri de göndermişlerdi.¹⁰⁰² Böylece onlardan bazı bilgiler öğrenme fırsatını elde etmişlerdir.

⁹⁹⁵ Osman Cilacı, "Ahbar" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1988, Cilt:1, s. 486.

⁹⁹⁶ Maide: 5/44, 63

⁹⁹⁷ (Âl-i İmrân: 3/79; Mâide 5/44, 63)

⁹⁹⁸ Salime Leyla Gürkan, "Rabbaniyyün" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2000, Cilt: 34, s. 376.

⁹⁹⁹ Derveze, s. 239; Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 893.

¹⁰⁰⁰ Tevbe: 9/32, 34

¹⁰⁰¹ Taha Hüseyin, s. 94-95.

¹⁰⁰² İbn-i Hişam, c. I, s. 190.

Aynı şekilde Yahudi din adamları Medine'de bulunan Evs ve Hazreç kabilelerine gelecek olan peygamber vb. konular ile ilgili birçok bilgi vermiş¹⁰⁰³ ve bu bilgilerin Araplar arasında yaygınlaşmasını sağlamışlardır.¹⁰⁰⁴ Beytü'l Midras'ta görev yapan bu din adamlarından bazılarının kendi dinlerini yaymaya çalışmaları neticesinde, şehirde az sayıda da olsa bazı Arapların Yahudi olduğu aktarılmıştır.¹⁰⁰⁵ Hatta buradaki din adamlarının Yemen hükümdarı Tübbâ'nın Yahudi olmasını sağlayarak ona bazı konularda rehberlik edecek kadar insanlar üzerinde etkili olduğu rivayet edilmektedir.¹⁰⁰⁶ İşte bu din adamları vasıtasıyla Yahudiler, Araplar üzerinde olumlu ve olumsuz bir etkiye sahip olmuşlardır.¹⁰⁰⁷ Medine'deki Yahudi din adamlarının bu etkilerinden dolayı hem Araplar hem de Yahudiler kendilerine çok fazla önem vermişlerdir.¹⁰⁰⁸

İslam dini döneminde de Yahudi din adamlarının Yahudiler üzerinde tartışmasız bir etkisi vardı. Onların insanların mallarını haksız yere yedikleri, hükümleri kendi menfaatleri doğrultusunda değiştirdikleri ve insanları ALLAH'tan uzaklaştırdıkları Kur'an'da dile getirilmiştir.¹⁰⁰⁹ Hz. Peygamber onların Yahudiler üzerindeki etkisini belirterek şunları söylemiştir: "Yahudi (alimlerinden) on tanesi bana iman etseydi, Yahudiler bana iman ederdi."¹⁰¹⁰ Onların bu etkisinden olsa gerek Hz. Peygamber Beytül Midras'a gidip onlara tebliğde bulunmuştur. Aynı şekilde Hz. Ebubekir'in de buraya gidip oradaki ahbar ile din konusunda tartıştığı rivayet edilmektedir. Aynı zamanda onların da Hz. Peygambere soru sormak için geldikleri ifade edilmektedir.¹⁰¹¹ Sonraki dönemlerde bu ahbarlara ait kimi düşüncelerin İslami kaynaklara da sirayet ettiğine işaret edilmektedir.¹⁰¹²

Hz. Peygamber döneminde Yahudi din adamları arasında birkaç tanesini şöyle sıralayabiliriz; Özellikle Beni Nadir Yahudileri arasında bunların fazla olduğuna işaret

¹⁰⁰³ İbn-i Hişam, c. I, s. 176.

¹⁰⁰⁴ Derveze, s. 386.

¹⁰⁰⁵ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 893.

¹⁰⁰⁶ İbn-i Hişam, c. I, s. 14-18.

¹⁰⁰⁷ Derveze, s. 380.

¹⁰⁰⁸ D. S., Margoliouth, İslamiyet Öncesi Arap-İsrailoğulları İlişkileri, (Çev.: Suat Ertüzün), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003. S. 90.

¹⁰⁰⁹ Tevbe: 9/32, 34

¹⁰¹⁰ Buhari, Fedailü's-Sahabe: 80

¹⁰¹¹ İbn-i Hişam, c. 2, s. 170, 235, 245.

¹⁰¹² Cilacı, "Ahbar", s. 486.

edilmektedir.¹⁰¹³ Bu kabileden olan Muhayrik ismindeki bu kişinin bilgin bir din adamı olduğu söylenmektedir.¹⁰¹⁴ Sellâm b. Mişkem¹⁰¹⁵ de bu Yahudilerin önemli liderleri arasında sayılabilir. Hicaz'da Tevrat'ı kendisinden daha çok bilen olmadığını söyleyen Abdullah bin Soriya, sonradan Müslüman olan Yahudi alimlerinden Abdullah b. Selam bunlar arasında zikredilmektedir.¹⁰¹⁶

Son olarak Kohen ismi verilen bir grup Yahudi bilgininden de bahsedilmektedir. Kohenler'in Yahudilerin ileri gelen din bilginleri ve yol göstericileri olarak görev aldıkları nakledilmektedir. Başlangıçta Tevrat nüshalarının yazımı ve çoğaltılmasıyla ilgilenen bu alimler, İbranicede "sayıcı, yazıcı" manasında "soferim" olarak adlandırılmıştır.¹⁰¹⁷ Yahudilikte önemli dini hizmeti icra eden soferler, ilahi kitaplarını istinsahını yapmaktaydı. Bu dini metinlerin istinsahını yapabilmek için çeşitli kuralları bilmek ve çok iyi bir dini bilgiye de sahip olmak gerekmektedir. Din adamlarından çıkan bu mesleği icra eden kişilerin Hz. Peygamber'in çağdaşı Yahudilerde de var olduğu nakli yapılmıştır.¹⁰¹⁸ Nitekim Hayber'in fethinde Yahudilerden alınan ganimetler arasında Tevrat tomarlarının olması ve Medine'de de Tevrat nüshaların olması¹⁰¹⁹ bu tür bir zümrenin İslam'ın nazil olduğu zamanda, Yahudiler arasında varlığına bir kanıt olabilir. Böylece Kohenler'in Yahudi din kitaplarının yayılmasına aracılık etmesi ve Yahudilere yol göstermesi bakımından bunların da Yahudilerin birer eğitici/öğretici zümresinden sayılabileceğini gösterir.

4.1.5. Hıristiyan Din Adamları (Papaz ve Ruhbanlar)

Hıristiyanlıkta eğitim ve öğretim ruhban sınıfına (din adamları) münhasır bir faaliyet olarak görülmüştür.¹⁰²⁰ Bu nedenden dolayı Hıristiyanlığın olduğu yerlerde bu din adamlarının eğitim öğretim faaliyetlerinin olması gerekir. Arabistan'da da Hıristiyan dini olduğundan, biz de burada konunun kapsam ve çerçevesi dahilinde bu dinin burada yayılmasını sağlayan Hıristiyan din adamlarının eğitim faaliyetlerine

¹⁰¹³ Zuhri, s. 61.

¹⁰¹⁴ Belazuri, s. 18.

¹⁰¹⁵ Vakıdi, s. 327-328.

¹⁰¹⁶ İbn-i Hişam, C. 2, S. 171, 245.

¹⁰¹⁷ Gürkan, "Rabbaniyyün" s. 376-377.

¹⁰¹⁸ Arslantaş, s. 17.

¹⁰¹⁹ Vakıdi, s. 578, 328.

¹⁰²⁰ Öymen, s. 63.

değineceğiz. Konunun anlaşılmasına katkı sağlayacağından Hıristiyanlık dininin bu bölgeye girişiyle ilgili kısa bir bilgiyle konuya başlayacağız.

Hıristiyanlığın Arabistan'a girişiyle ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür.¹⁰²¹ Çeşitli işkencelerden dolayı bazı misyoner Hıristiyanların Arabistan bölgesine göç ederek buraya yerleştikleri ifade edilmektedir. Ayrıca Bizans imparatorluğu bu bölgede siyasi hakimiyetini kurmak için Hıristiyan dinini kullanmıştır. Bunun için de Arabistan bölgesine bazı din adamlarını bu maksatla göndermiştir. Bu din adamları da Arabistan bölgesinde bu dini yayma gayretine girmişlerdir.¹⁰²² İşte bu şekilde Hıristiyan dinin öğretileri, bu bölgenin muhtelif yerlerine yayılmaya başlamıştır.

Arabistan Yarımadası'nda İncil öğretimi yani misyonerlik çok yaygındı. Arap toplumunun yönlendirmek için o dönemde dışarıdan gelmiş olan bir takım papazların varlığı kaydedilmektedir.¹⁰²³ Bunların özellikle Hıristiyan inancının çok fazla yayılmış olduğu Güney Arabistan'ın Yemen bölgesinde, Necran halkı arasındaki varlıklarından bahsedilmektedir.¹⁰²⁴ Rivayete göre monofizit Hıristiyanlığı ilk olarak buraya Feymiyon isminde Suriyeli bir aziz-keşiş tarafından sokulmuştur.¹⁰²⁵ Bu kişinin dindar, müçtehit ve yazmayı bilen bilgili bir Hıristiyan din adamı olduğu ve gezici bir vaiz olarak memleket memleket gezip Hz. İsa'nın dininin kurallarını öğrettiği rivayet edilmektedir. Buna benzer daha sonraki dönemlerde de Hıristiyan din adamlarının bu toplumda çok etkili olduğu ve onlara çeşitli öğretim etkinliklerinde bulunduğu da ilave edilmektedir. Aynı şekilde Habeşistan gibi başka yerlerde de Hıristiyan din adamlarının bu konudaki faaliyetlerinden bahsedilmektedir.¹⁰²⁶ İşte bu dinin Arabistan'da yayılmasında Hıristiyan din adamlarının bu konudaki öğretilerinin etkisi ciddi bir şekilde görülmüştür. Bu da Hıristiyan din adamlarının buradaki insanların tutum ve davranışlarının şekillenmesinde etkili olan birer eğitici/öğretici olarak değerlendirilebileceğini gösteriyor.

Hıristiyan din adamlarının Hicaz bölgesinde de bu şekilde çeşitli eğitim faaliyetlerinde bulunduğu kaydedilmektedir. Fakat onların bu konuda çok etkili

¹⁰²¹ Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 91.

¹⁰²² Ezraki, Ahbaru Mekke (Mekke Tarihi), s. 140-160; Hitti, c.1, s. 96; Günaltay, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 95.

¹⁰²³ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. .131

¹⁰²⁴ Lewis, s. 30.

¹⁰²⁵ Hitti, c.1, s. 96.

¹⁰²⁶ İbn-i Hişam, c. I, s. 21-25, 279-180; Belazuri, s. 75.

olmadığı ifade edilmektedir.¹⁰²⁷ Bununla beraber Hıristiyan din adamlarının bu konudaki etkileri tamamen inkar edilemez. Zira Ukaz ve Zilhicce gibi panayirlara çeşitli sıfatlarla ruhbanlardan oluşan misyonerlerin geldikleri söylenmektedir.¹⁰²⁸ Hatta Cahiliye Dönemi'nde Mekke'ye de bazı rahiplerin gelmiş olduğu da rivayet edilmektedir.¹⁰²⁹

Buraya gelen bu Hıristiyan din adamlarının Araplar tarafında güvenilir olarak görüldükleri ve Arapların onlardan etkilendikleri ifade edilmektedir.¹⁰³⁰ Ayrıca bunların etkisiyle Arapların bazı peygamberler ve tek tanrıcılık gibi bazı konularda onlardan çeşitli şeyleri öğrendiği rivayet edilmektedir.¹⁰³¹ Daha önce söylendiği gibi onların bu konudaki etkisi Hz. Peygamberin tebliğinin yayılmasında bir ön hazırlık olmuştur. Bu bilgilerden anlaşılmaktadır ki Hıristiyan din adamlarının icra ettikleri eğitim faaliyetlerinden Hicaz bölgesindeki Araplar da doğrudan etkilenmiştir.

Bu bölgedeki Arapların Hıristiyan din adamlarından etkilenmesi yalnızca onların buralara gelmesiyle olmamıştır. Zira Varaka b. Nevfel ve Zeyd b. Amr. b. Nüfeyl gibi haniflerin başka memleketlere gidip oralardaki Hıristiyan din adamlarından bu dinle ilgili bazı şeyleri öğrendikleri rivayet edilmektedir.¹⁰³² Yine Cahiliye Dönemi tabiplerinden olan Nadir bin Haris el-Sakafi gibi bazı kişiler de bazı ülkelere yaptığı yolculuklar neticesinde oradaki rahiplerden bazı konularda çeşitli şeyler öğrenmişlerdir.¹⁰³³ Aynı şekilde büyük bir şair olduğu söylenen el- Aşau'l Ekber'in, Necran piskoposlarıyla(papazlar) çok yakın bir ilişkisinin olduğu ve bundan dolayı Hıristiyanlık hakkında iyi bilgisinin olduğu ifade edilmiş. Ve bunu da divanındaki şiirlere iyice yansıtmış olduğu zikredilmektedir.¹⁰³⁴ Yalnızca bunun değil başka şairlerin Hıristiyan din adamlarından öğrendikleri bilgilerin şiirlerine de yansıdığı kaydedilmektedir.¹⁰³⁵

¹⁰²⁷ Resul Öztürk, "İslam Öncesi Arap Toplumunun Tanrı Tasavvuru ve Bu Tasavvurun İslam'ın Tanrı Tasavvuruna Etkisi Sorunu", Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi _ [www.dinbilimleri.com], cilt: VII, sayı: 1,2007, s. 142; Hitti, c.1, s. 159-160.

¹⁰²⁸ Çelikkol, s. 158

¹⁰²⁹ İbn-i Hişam, c. I, s. 109-110.

¹⁰³⁰ Derveze, s. 391.

¹⁰³¹ İbn-i Hişam, c. I, s. 126; Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 54.

¹⁰³² İbn-i Hişam, c. I, s. 142, 146.

¹⁰³³ Zeydan, c. 2, s. 65.

¹⁰³⁴ Izutsu, Kur'an'da Tanrı ve İnsan, s. 166.

¹⁰³⁵ Taha Hüseyin, s. 94-95.

Ayrıca Araplar, ticaret için gittikleri Hıristiyan merkezlerindeki din adamlarından da bu konuda etkilenmişlerdir.¹⁰³⁶ Bu bakımdan da Hıristiyan din adamları dolaylı bir şekilde de olsa Araplara çeşitli öğretim faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Fakat Hıristiyanların bu bölgede var olmakla beraber az sayıda olmaları Hıristiyan din adamlarının bu bölgede yaptıkları eğitim faaliyetlerinin Araplar üzerinde büyük bir etkiye sahip olmadığını sonucunu akla getirmektedir.

İslam dini döneminde Necran'daki din adamlarından bir grubun Medine'ye gelip Mescid-i Nebevi'de Hz. Peygamberin de bulunduğu bir sırada Müslümanlarla din konusunda tartıştıkları rivayet edilmektedir. Rivayete göre Hz. Peygamber onlarla anlaşma yapmıştır. Buna göre Necranlılara kültür, hukuk, ibadet ve eğitim gibi konularında hürriyet verileceği konusunda mutabık kalınmıştır.¹⁰³⁷ Habeşistan'dan da buna benzer bir Hıristiyan grubunun geldiği kaydedilmektedir.¹⁰³⁸ Bu bilgilere göre buralardaki Hıristiyan din adamlarının eğitim faaliyetlerine buralarda devam etmişlerdir. Fakat İslam'ın intişarından sonra Hicaz bölgesinde Hıristiyan din adamlarının bu konudaki faaliyetleri hakkında pek fazla bilginin olmaması, bu konudaki faaliyetlerinin minimize olduklarına dair bir işaret olarak yorumlanabilir.

4.2. ŞAİR VE HATİPLER

Cahiliye Dönemi'nde bir kimse, fasih bir şair veya sürükleyici bir hatip olursa kültürlü insan olarak kabul ediliyordu. Bu dönemde toplumun hisleri ancak edebiyatla iyice tesir altına alınırdı. Bu şekilde barışa, düşmanlıktan vazgeçirici beyitler, yumuşatıcı ve kardeşlik hislerini uyandırıcı ifadeler ile razı olurlardı. Savaşa da hamasi kasideler ile veya ateşli konuşmalar ile girerlerdi.¹⁰³⁹ Toplumda bu denli etkiye haiz olan şair ve hatipler; toplumu hislerine tercüman olmaları, geniş halk kitlelerini yönlendirmeleri, onlarda belli tavır, tutum ve davranış değişikliği meydana getirmeleri Cahiliye Dönemi Arap toplumunun en önemli eğitimcileri arasında gösterilmesine olanak tanımaktadır.

¹⁰³⁶ Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 53-54; Izutsu, Kur'an'da Tanrı ve İnsan, s. 166.

¹⁰³⁷ Belazuri, s. 75.

¹⁰³⁸ İbn-i İshak, s. 285.

¹⁰³⁹ Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 67.

Her ne kadar şair ve hatipler toplumun kültürlü insanları arasında gösterilse de Cahiliye Dönemi'nde şairler, hatiplerden de kahinlerden de daha muteber görülmüştür.¹⁰⁴⁰ Bu sebepten biz de önce şairleri daha sonra hatipleri ele alacağız.

Şair, Araplar arasında önemli bir yere sahip olduğundan kendilerinde büyük bir şairin çıkmasını büyük bir komutanın çıkmasına yeğlerlerdi. Bundan dolayı bir kabilede bir şair çıktığında diğer kabileler onların yanına gelip çeşitli kutlamalar yapar, yemekler yapılıp, çalgılar çalınır ve onlar tebrik edilirdi.¹⁰⁴¹

Şairleri toplumda bu denli kıymetlendiren onların sahip olduğu özellikleriydi. Nitekim Araplar arasında şair, sıradan bir kimsenin elde etmesi imkansız olan ilmi, kendi özel şeytanından alan ve bu özel ilim ile mücehhez kılınan kişidir. Şairlerin bu şeytanlarına 'Halil' (sıkı dost) denilirdi. Arapların inancına göre şairler gözle görülmeyen bir takım kuvvetler ile iletişim halindedir. Şairlerin edeceği beddualar ile düşmanın üzerine bela ve kötülüklerin yağdırılacağına inanılırdı. Şair mensubu olduğu toplumun kahini, rehberi, hatibi ve sözcüsü durumundaydı. Aynı zamanda şair toplumun tarihçisi ve bilginiydi. Bu özelliğiyle şair, kabilenin neseb ve şeceresi ile folkloru konusunda iyi bilgi sahibi olan biri olarak, kabilenin geçmişte ulaştıkları seviye ve başarıyı bilen, haklarını, sınırlarını bilen kimseydi. Şairler o günün toplumunda bir gazete muhabiri veya gazetecisi misyona sahipti.¹⁰⁴²

Bu özelliklere sahip olan şairlerin, toplum içerisinde iki önemli görevi bulunmaktaydı. Bunlardan birisi kendisi dahil olmak üzere kabile bireylerinin tüm güzel meziyet ve kabiliyetlerini, şanlı eylemlerini anlatmak. İkinci önemli görevi ise rakip olan kabilenin tüm eksikliklerini göstermeye çalışmaktı. Bunların birincisi övünme ikincisini ise hiciv olarak bilinirdi.¹⁰⁴³

Bu özellikleri taşıyan ve bu görevleri üstlenen şair; toplumun tarihini, nesebini, haklarını öğreten, güzel ahlakı öğreten,¹⁰⁴⁴ toplumun yıllardan beri gelen tecrübesi olan

¹⁰⁴⁰ Hodgson, s. 101; Zeydan, c. 1, s. 594.

¹⁰⁴¹ Zeydan, c. 1, s. 589.

¹⁰⁴² Hitti, c.1, s. 142-143; Izutsu, Kur'an'da Tanrı ve İnsan, s. 255.

¹⁰⁴³ Watt, Hazreti Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı, s. 64.

¹⁰⁴⁴ Rafsancani vd., s. 18; Ahmet Cevdet paşa, s. 6.

darb-ı meselleri insanlara aktaran,¹⁰⁴⁵ Arapların faziletleri olan mürüvvet idealini yerleştiren birer öğretmen olarak değerlendirilmiştir.¹⁰⁴⁶

Şairler bu öğretilerini, dilden dile kulaktan kulağa şiirlerinin yayılmasıyla icra ederdi. Şairin ağzından çıkan sözler çok fazla önemsenir, ona hürmet gösterilir ve itibar edilirdi. Şairin sözleri onların deyimiyle ‘‘bir oktan daha hızlı’’ bir şekilde kabile içinde ve hatta Arap dünyasının her köşesine yayılırdı. Çünkü şairin sözlerinde manevi bir gücün olduğuna inanırlar ve bundan korkarlardı. Şairler bu sözleri yalnızca basit bir duygu ifadesi değil, bunun çok daha üstünde kamusal bir alana sahipti. Bunlar umumun düşünce ve kültürünü şekillendirme gücüne sahipti. Şairlerin bu güçlerinden dolayı hicvinden dolayı korktukları şairlere ‘kat’ül –lisan’ yöntemi (dil kesme) uyguluyorlardı. Toplumda bu kadar büyük bir etkiye sahip olan şairler neredeyse kaid (kabile lideri) ile eş değerdi.¹⁰⁴⁷

Ayrıca şairlerin sözlerinin yayılmasında onların yardımcısı olarak nitelenen ‘şair ravileri’nin de tesiri vardı. Buna göre Araplar arasında ne zaman bir şair ortaya çıksa şairliğe aday ve meraklı olan biri kendisine arkadaşlık ederdi. Şairin ravisi olarak değerlendirilen bu kişi, şairin şiirlerini ezberler ve onu nakledip yayardı. Bu kişi usta şairin yanında bir öğrenci gibi alıştırma yapıp ustalaşmaya çalışır ve deneyim kazanırdı.¹⁰⁴⁸ Büyük şairlerin genellikle bir veya birden fazla ravisi olur ve bunlar da genellikle şair olurlardı.¹⁰⁴⁹ Şairlerin bu ravilerini de şiirlerin öğrenilmesinde aracılık ettikleri için dönemin eğitimcileri arasında zikredebiliriz.

Bu dönemde genellikle herkes şiir ile ilgilenmeye çalışsa da bu konuda bazı kabileler ve bazı kişiler öne çıkmıştır. Mesela Muallakat-ı Seba kasidelerinin şairleri ayrıcalıklı yere sahipti. Bu konuda en seçkin kabile ise Rebia kabilesinden bahsedilir. Mühelhel, Merkaşi Ekber, Merkaşi Asgar vb. şairler bu kabileye bağlıydı. Kays kabilesindeyse büyük şairlerden Nabiga, züheyr b. Ebi Selma, Rebia, Lebid vb. şairler bu kabiledendi. Temim kabilesi, Huzeyl kabilesinden de önemli şairler çıkmıştır.¹⁰⁵⁰ Abdulmuttalip oğullarının da şairlik konusunda ileri düzeyde oldukları gelen rivayetler

¹⁰⁴⁵ Izutsu, Kur’an’da Tanrı ve İnsan, s. 100.

¹⁰⁴⁶ Watt, Hz. Muhammed Mekke’de, s. 107.

¹⁰⁴⁷ Hitti, c.1, s. 142, 257; Izutsu, Kur’an’da Tanrı ve İnsan, s. 172.

¹⁰⁴⁸ Zeydan, c. 1, s. 740.

¹⁰⁴⁹ Sezgin, s. 314.

¹⁰⁵⁰ Zeydan, c. 1, s. 591.

arasındadır.¹⁰⁵¹ Burada özellikle İmruul Kays'ı zikretmek gerekir. Çünkü kendisi en eski saz şairlerinden olmakla birlikte, umumiyetle “şairlerin emiri” olarak telakki edilir.¹⁰⁵²

Bu dönemde hatipler de şairler ile aynı görevi üstlenmişlerdi. Onlar da toplumun sözcülüğünü yapar, kendi kabilesini över ve korur, karşı kabilenin eksikliklerini dile getirirdi. Bunlar da kabilenin büyüğü ve rehberi misyonuna sahiplerdi. Şairler ile olan bu yakın benzerlikten dolayı şairlerin çoğunluğu aynı zamanda hitabet ile hatiplerin çoğunluğu da şiirle meşgul olurlardı. Yani bunların çoğu hem şair hem de hatipti. Bu sanatlardan hangisi çok daha fazla baskın gelirse ona göre kendisine ya hatip veya şair adı verilir.¹⁰⁵³

Bu dönemdeki hatiplere örnek olarak dönemin en ünlü hatibi olan Kuss Bin Saide zikredilebilir.¹⁰⁵⁴ Yine bununla beraber Sehban Vail Bahili o zamanın en büyük hatiplerinden sayılmaktadır. Bununla ilgili olarak “Sehban Vail daha büyük hatip” darb-ı meseli onun bu konudaki maharetiyle izah edilmiştir. Duveyd b. Zeyd, Züheyr b. Habbab, Haris b. Kab, Kays b. Züheyr, Rebi' Dabi', Altıparmak Advani, Eksem b. Sayfi, Amr b. Gülsüm vb. diğer büyüüp hatiplerdendi.¹⁰⁵⁵

İslam döneminde savaş ve fetihler için Müslümanların duygularını harekete geçirmek için hitabet sanatına daha fazla ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebepten İslami devirde şiirden önce hitabete daha fazla önem verilmiştir. Dolayısıyla bu dönemde hatipler şairlerden muteber görülmüştür.¹⁰⁵⁶

Hz. Peygamberin tebliğ faaliyetinde şair ve hatiplerden yararlandığı rivayet edilmektedir. Nitekim Temim oğullarından bir heyet Hz. Peygamberin yanına gelip kendileriyle şan ve şeref hususunda yarışmak için geldiklerini söyler. Buna göre onların hatip ve şairlerine karşı Hz. Peygamber de kendi şairlerinden Sabit b. Kays b. Şemmas ve Hasan b. Sabit'i görevlendirmiştir. Müslümanların yaptıkları konuşmalardan dolayı onların İslam'ı kabul ettikleri rivayet edilmektedir.¹⁰⁵⁷ Böylece şair ve hatiplerin

¹⁰⁵¹ İbn-i İshak, s. 272.

¹⁰⁵² Hitti, c.1, s. 139-140.

¹⁰⁵³ Zeydan, c. 1, s. 593, 596; Çetin, s. 23.

¹⁰⁵⁴ Zeydan, c. 1, s. 596.

¹⁰⁵⁵ Zeydan, c. 1, s. 597.

¹⁰⁵⁶ Zeydan, c. 1, s. 725.

¹⁰⁵⁷ İbn-i Hişam, s. 299-306.

İslam'ın intişarından sonra da insanların tutum, tavır ve davranışlarında değişiklik yapan eğitimciler arasında yer aldığını söyleyebiliriz.

4.3. BEDEVİLER

Bedevileri de Cahiliye Dönemi eğitimcileri arasında saymalıyız. Çünkü daha önce söylendiği gibi şehir merkezlerinde yaşayan insanların çocuklarına belli bir bedel mukabilinde dil, adetler ve gelecekte üstleneceği vazifeyle ilgili temel bilgi ve beceriler öğretirlerdi. Sonra da çocukları ailelerine teslim edilirdi. Aynı zamanda yetişkinlerin fasih bir dile sahip olmak için bunların yanına vardıklarını daha önce nakletmiştik. Bedevilerin bu öğreticilik vasıfları İslam'dan sonra da devam etmiştir. Hatta bazı bedeviler şehir merkezlerine inip dil konusunda insanlara belli bir ücret karşılığında eğitim vermişlerdir. Nitekim bu dönemde de kelimelerin anlamının doğru bir şekilde öğrenilmesi, Arapçanın dil inceliklerinin öğrenilmesi için ve tahrif olmamış Arapçayı öğrenmek için bedevilerden yararlanmaya gitmişlerdi.

Bedevilerin belli bir ücret mukabilinde şehirlilerin çocuklarına bakması, aralarında çok fark olsa da sultanların çocuklarına bakan 'müeddep' denilen muallimler ile bedeviler arasında bir bağ kurulabileceği kanaatindeyiz. Çünkü müeddepler de belli bir ücret karşılığında sultanın çocuklarına ilköğretim düzeyinde çocukların gelecekle ilgili üstlenecekleri vazifeleri yerine getirmek için temel eğitim veriyorlardı. Çocukluk dönemi bittikten sonra da bu eğitim nihayete ererdi.¹⁰⁵⁸ Bu açıdan bedeviler ile müeddepler bazı noktalarda tetabuk etmektedir. Fakat müeddeplerin icra ettikleri eğitimin daha planlı olmasından, bunların verdiği eğitim daha çok örgün bir eğitimi akla getirmektedir. Bedevilerin yanında çocukların ise daha ziyade sosyal öğrenme sürecine girdiklerini izah etmiştik.

4.4. BİLGELER (HUKEMA)

İslam'dan önceki devirde Araplar arasında kabileler arası veya kabileler üstü reisler vardı. Bunlara 'hakim' veya çoğul anlamıyla 'hukkam' ismi veriliyordu.¹⁰⁵⁹ Bu tür kişiler büyük problemlerde kendilerine başvuru üstün bir akla, olgun bir görüşe,

¹⁰⁵⁸ Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 35.

¹⁰⁵⁹ Sırma, İslam Öncesi Mekke ve Hz. Muhammed, s. 27.

parlak bir düşünceye, isabetli bir karara sahip olgun bir insanlar olarak görülürdü. Bunlar hikmet sahibi ve güzel sözlere sahip olan kişilerdir.¹⁰⁶⁰ Bunlar kabilenin en akıllı, en büyük ve en tecrübeli kişileri idi.¹⁰⁶¹ Bu tür hikmet sahibi kişilerin akdi meselelerin çözümünde yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde Arabistan'da kabileler arasında çıkan anlaşmazlıkları çözmek için bu hikmet ve kemal sahibi kişilere başvururlardı.¹⁰⁶²

Cahiliye döneminde, Arap kültürünün gelişmesinde ve toplumu yönlendirmede hukema önemli bir rol üstlenmişlerdir.¹⁰⁶³ Dolayısıyla bu kişiler, insanların davranışlarında bazı olumlu değişikliklere yol açtığı için hukemayı da Cahiliye Dönemi eğitimcileri arasında ele alabiliriz.

Cahiliye döneminde hukema arasında birkaç kişiyi sıralarsak; kaynaklarda bilhassa olgun bir görüşü, parlak bir düşünceyi içinde barındıran meselelere ve hikmetli sözlere sahip olan Eksem b. Safiy' nin ismi zikredilmektedir.¹⁰⁶⁴ Özellikle Haniflerden bazılarının iyi birer hakim oldukları söylenmektedir.¹⁰⁶⁵ Bunlardan Zeyd b. Amr. b. Nüfeyl de bunlara örnek olarak gösterilebilir. Zira Zeyd de Kabe'nin yanına gider insanlara bazı ahlaki değerlerle ilgili nasihatta bulunurdu. Yine haniflerden olan Varaka b. Nevfel de bunlar arasında sayılabilir. Zamanının kültürlü ve bilgili kişileri arasında zikredilir.¹⁰⁶⁶ Muhtemelen Varaka'nın bu özelliğinden olsa gerek Hz. Peygamber de peygamberliğinde kendisine danışmıştır.¹⁰⁶⁷ Kus b. Saide'yi de bunlar arasında saymamız lazım. Çünkü o da Ukaz panayırına gider insanlara pek çok konuda hikmetli sözler söylerdi.

Yine Amir b. Zarib de bu dönemde hüküm veren hakem ismini alan biriydi. Araplar arasında ne zaman kötü bir olay olsa, bir anlaşmazlık ve problem olsa çözmesi için ona danışır ve onun verdiği kararlara insanlar da rıza gösterirlerdi.¹⁰⁶⁸ Umeyye b. Ebi's-salt da bunlar arasında sayılmaktadır. Daha önce denildiği gibi Umeyye, iyi bir

¹⁰⁶⁰ Derveze, s. 258.

¹⁰⁶¹ Zeydan, c. 1, s. 305.

¹⁰⁶² Watt, Hazreti Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı, s. 105.

¹⁰⁶³ Şakir Gözütok, "Câhiliye Dönemi Aydınlarının İslâm'a Karşı Tutumları", Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1995-1998, cilt: II, sayı: 2, s. 174.

¹⁰⁶⁴ Derveze, s. 258.

¹⁰⁶⁵ Özdemir, s. 104-105.

¹⁰⁶⁶ İbn-i Hişam, c. I, s. 118.

¹⁰⁶⁷ Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 80-81.

¹⁰⁶⁸ İbn-i Hişam, c. I, s. 75-76.

şekilde Süryanice ve İbraniceye yönelmiş, kitabı mukaddesin o zamanki nüshalarını çok okuduğu ve bunun da etkisinin beyitlerine sirayet ettiği söyleniyor.¹⁰⁶⁹ Bazı kaynaklarda Temim kabilesinden Hacib bin Zerare, Akra bin Habis, Sakif kabilesinden Gaylan bin Mesleme, Kureyş kabilesinden Haşim bin Abdülmenaf, As bin Vail, Beni Esed kabilesinden Rebia bin Cezzar vb. kişiler de bunlar arasında sayılmıştır.¹⁰⁷⁰

4.5. KAMİL LAKAPLI OLAN KİŞİLER

Araplar Cahiliye Dönemi'nde olgun insan yani "insan'ul-Kamil" olmak için üç temel vasıf saymışlardır. Bunlar; belagat, okçuluk ve at binme şeklinde sıralanmaktadır.¹⁰⁷¹ Buna yüzme,¹⁰⁷² yiğitlik, nesepteki şeref ve şiirde ön planda olma¹⁰⁷³ gibi bazı vasıflar da eklenmiştir. Bu kişilerin toplumda bazı özelliklerinden dolayı temayüz ettiklerini görüyoruz. Bu kişilerin Cahiliye Dönemi'nde eğitim açısından kültür sahibi kişiler olduğu söylenmektedir. Bundan dolayı kendilerine toplumda oldukça değer verildiği ifade edilmektedir.¹⁰⁷⁴

Bu kişilerden bazılarına örnek vermek gerekirse Sa'd b. Übade, Rafi' b. Malik, Üseyd b. Hudayr, Abdullah b. Übeyy ve Evs b. Haveli. Ve Yesrib halkından olanlar ise Süveyd b. es-Samit ve Hudayr el-Katib'dır.¹⁰⁷⁵ Süveyd bin Samit'in yiğitliğinden, şerefinden, şiirlerinden ve soyundan dolayı kendisine Kamil lakabı verilmiştir. Bu kişinin Hz. Peygamber tarafından İslam'a davet edildiği de rivayet edilmektedir.¹⁰⁷⁶

İslam döneminde Sa'd b. Übade, Rafi' b. Malik, Üseyd b. Hudayr¹⁰⁷⁷ vb. kişiler Müslüman olurken, münafıklardan olan Abdullah b. Übeyy gibi bazıları da İslam'a karşı olmuşlardır.

¹⁰⁶⁹ Izutsu, Kur'an'da Tanrı ve İnsan, s. 175.

¹⁰⁷⁰ Zeydan, c. 1, s. 305.

¹⁰⁷¹ Hitti, c.1, s. 137.

¹⁰⁷² Belazuri, s. 542.

¹⁰⁷³ İbn-i Hişam, c. 2, s. 75-77.

¹⁰⁷⁴ Hizmetli, s. 296.

¹⁰⁷⁵ Belazuri, s. 542.

¹⁰⁷⁶ İbn-i Hişam, c. 2, s. 75-77.

¹⁰⁷⁷ Vakıdi, s.46-47, 57.

4.6. HİKAYE ANLATICILARI (SAMİR)

Daha önce söylendiği gibi Araplar gece sohbetleri düzenler ve buralarda geçmişlerin haberleri başta olmak üzere pek çok konu hakkında konuşmalar yaparlardı. Bu tür yerlerin halka açık olduğu hatta buralara halkı davet etmesi için kimi görevlilerin olduğu aktarılmıştı. Yine buralarda geçmişle ilgili hikayeler başta olmak üzere birçok konu hakkında konuşan ‘samir’ ismi verilen anlatıcıların olduğundan bahsetmiştik. Bu meclislerde geçmişlerin halleri hakkında konuşan hikaye anlatıcıları insanların tavır ve tutumlarında belli bir etkiye sahip olduğu söylenmektedir. Hatta bu hikaye anlatıcılarının insanlar üzerinde etki oluşturmak için bazı şeylere tevessül ettikleri de ileri sürülmüştür. Örneğin kısas anlatıcıları dinleyiciler üzerinde büyük bir etki yapacaklarını umduğu için kıssaları anlatırken bunlarla beraber bazı şiirleri de söylemişlerdir.¹⁰⁷⁸

Bu konuda mümtaz biri olarak Nadir bin Haris gösterildiğini daha evvel izah etmiştik. Daha önce söylendiği gibi Nadir bin Haris başka memleketlerden İsfendiyar, Rüstem vb. kişiler hakkında öğrendiği hikayeler buralarda terennüm ederdi.¹⁰⁷⁹ Böylece insanların tutumları ve tavırları üzerinde bir etkiye sahip olmaya çalışmışlardır.

İslamla beraber bu kişilerin özellikle geceleri Kabe çevresinde toplanarak Kur’an hakkında inkarcı, alaycı konuşmalar yaptıkları ve akıl almaz iddialarda buldukları kaydedilmektedir.¹⁰⁸⁰ Bu anlatıcıların İslam’a karşı menfi icraatlar içerisinde olduğu rivayet edilerek,¹⁰⁸¹ bu anlatıcıların İslam’ın zuhurundan sonra da bu eğitici fonksiyonlarını icra etmeye devam ettiği görülmüştür. Bu kişilerin insanların tutum ve davranışları üzerindeki büyük etkisinden olsa gerek ki Kur’an’da bunlar şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir.

4.7. EBEVEYNLER VE AİLENİN DİĞER BİREYLERİ

Daha yazı kullanılmaya başlamadan önce bile toplumlarda çocuklar aile ortamında büyüklerini rol modeli olarak, gözleyerek ve taklit ederek eğitilmekteydi.¹⁰⁸²

¹⁰⁷⁸ Taha Hüseyin, s. 102.

¹⁰⁷⁹ İbn-i Hişam, c. I, s. 233-234.

¹⁰⁸⁰ Karaman vd., c. 4, s. 34.

¹⁰⁸¹ Vakıdı, s. 125; İbn-i Hişam, c. I, s. 233-234.

¹⁰⁸² Şişman, s. 46.

Ailenin dolayısıyla ebeveynlerin ve aile bireylerinin bu öğreticilik vasfı sonraki dönemlerde ve Cahiliye Devri Arapları arasında da devam ettiği görülmüştür.

Cahiliye Dönemi'nde genel itibarıyla Arap Yarımadası'nda ve özellikle de Mekke'de eğitim ve öğretim kişisel çabayla yapılıyor. Eğitim öğretim yeri olarak da genel itibarıyla evler kullanılıyordu. Çocukların eğitimi ise daha çok anne, babalar ve sütanneleri tarafından taklit yoluyla yapılırdı.¹⁰⁸³ Aileler genel itibarıyla kendi kabilelerin değerlerini yani ecdatlardan tevarüs edilen gelenekleri, nesebe dair bilgileri ve tarihi malumatları sözlü olarak öğretirlerdi.¹⁰⁸⁴ Yine bununla beraber el sanatları, ticaret ya da ziraatçılık gibi çeşitli meslekleri de kendi ebeveynlerinin yardımıyla öğrenmeye çalışırlardı.¹⁰⁸⁵ Aynı şekilde çocuklara ebeveynlerine itaat edilmesi büyük bir erdem olarak kazandırmaya çalışırlardı.¹⁰⁸⁶

Bu dönemde ebeveynlerin eğitimdeki bu öneminden dolayı kocası ölen çocuklu bir kadının, çocuklarının baba eğitimi ile yetiştirilmeleri için başka birisiyle evlendiği söylenmektedir.¹⁰⁸⁷ İslam dininde de çocukların eğitimi anne babanın önde gelen görevleri arasında kabul görülmektedir.

4.8. DÖNEMİN DİĞER EĞİTİMCİLERİ

Ekseriyetle okuma yazma öğretimine tahsis edilen müesseseler olan kütütbların¹⁰⁸⁸ hocaları da Cahiliye Dönemi'ndeki eğitimci/öğreticilerden sayılmalıdır. Çünkü onlar da bu dönemde bu kurumlarda çocuklara okuma yazma ve basit matematik gibi konularda temel düzeydeki bilgileri öğretiyorlardı. Nitekim bu dönemde kütütblarda öğreticilik yapan bazı kişilerin, İslam devrinde de aynı maksat ile kendisinden yararlandığı kaydedilmektedir.¹⁰⁸⁹

Araplar arasında kabileler hakkında pek çok bilgiye sahip olan 'Nessabûn' (Neseb Bilgini) denilen kişiler vardı.¹⁰⁹⁰ Bu kişiler insanlara neseb konusunda dolayısıyla tarih konusunda bilgiler naklettikleri için bunları da Cahiliye Dönemi eğitimci/öğreticileri

¹⁰⁸³ Hizmetli, s. 165; Parladır, s. 259.

¹⁰⁸⁴ İzutsu, Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar, s. 125; İbn-i Hişam, c. I, s. 9 (Önsöz)

¹⁰⁸⁵ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 646-651.

¹⁰⁸⁶ Demircan, Cahiliyeden İslam'a Kadın ve Aile, s. 60.

¹⁰⁸⁷ Demircan, Cahiliyeden İslam'a Kadın ve Aile, s. 128.

¹⁰⁸⁸ Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 27.

¹⁰⁸⁹ Canan, Peygamberimizin Okuma-Yazma Seferberliği ve Öğretim Siyaseti, s. 129-134.

¹⁰⁹⁰ Zeydan, c. 1, s. 603.

arasında zikredebiliriz. Daha önce söylendiği gibi Araplar neseb konusundaki bilgileri çok fazla önemser ve neseb konusundaki bilgilerini ifade etmek için de özel meclisler tertiplerdi. Bu bilgilerden neseb bilginlerinin (Nessabûn) toplumda büyük bir etkiye sahip olduğunu söyleyebiliriz. İslam dininin intişarından sonra Hz. Peygamber de tebliğ faaliyetlerinde nesebûndan (neseb bilgini) istifade etmiştir. Nitekim daha önce ifade edildiği gibi Hz. Peygamber tebliğ faaliyeti yaptığında yanında Cahiliye Döneminin en iyi neseb alimlerinden olan Hz. Ebubekir'i de götürür ve insanlarla bu şekilde yakınlık kurardı.

Daru'n-Nedve meclisini oluşturan toplumun önde gelenleri, aynı zamanda kültür seviyesi yüksek kişilerdi.¹⁰⁹¹ Muhtemelen Daru'n-Nedve'de köle ve cariyelerin eğitimini bunlar yapmıştır. Aynı zamanda bu kişilerin toplumdaki örfün korumasını ve yaygınlaşmasını sağlayan kişiler olduğuna işaret edilmiştir.¹⁰⁹²

Kabilenin tüccarları ve gezginlerinin de başka yerlerde öğrendikleri bilgileri ve gördükleri yerleri gece sohbeti gibi yerlerde anlatmaları, bunları da bu dönemde insanlarda tavır, tutum ve davranış oluşturmaya çalışan eğitimciler arasında saymamıza imkan vermektedir.

Hilfu'l-fudul cemiyetinin üyeleri toplumda barış eğitimi, ahlak ve değer eğitimi gibi alanlarda faaliyet gösterdikleri için bunları da Cahiliye Dönemi eğitimcileri arasında sayabiliriz.

¹⁰⁹¹ Derveze, s. 195-196.

¹⁰⁹² Lewis, s. 34.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İslam öncesi Arap toplumunun eğitim anlayışı ve bu anlayışın bir sonucu olan eğitim faaliyetlerinin ‘neliği’ konusunun araştırıldığı bu çalışma boyunca çeşitli sonuçlara varılmıştır. Bu sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz:

1- İslam öncesi dönemde Araplar çeşitli ilmi faaliyetlerde bulunmuşlardır. Fakat bu dönemdeki Araplarda sistemli ve planlı bir eğitim anlayışına pek rastlanılmamıştır. Bu dönemde eğitim faaliyetleri daha çok informal bir eğitim özelliğini taşımıştır. Araplar sahip oldukları ilimleri gündelik yaşantılarında ‘sosyal öğrenme süreci’ içerisinde elde etmişleridir. Bu dönemde rol model yoluyla öğrenme, bu sosyal öğrenme sürecinde önemli bir yer itihaz etmiştir. Bu yolla sahip olunan bilgiler, sonraki nesillere şifahi bir yol ile tevarüs edilmiştir.

2- Cahiliye Dönemi’nde eğitimde hedeflenen amaç, genel itibarıyla kabilenin çıkarlarını ve kimliğini koruyabilecek bir kişilik kazandırmak, gündelik ihtiyaçlarını giderecek pratik bilgiler elde etmek şeklinde ele alınabilir. Bu dönemde Arapların, sahip oldukları ilimlerden, eğitim kurumlarından ve eğitimcilerden bu amaca yönelik olarak yararlanmaya çalıştıkları görülmüştür.

3- Cahiliye Dönemi Arapların sahip olduğu eğitim anlayışı ve bu anlayışın sonucu olan eğitim faaliyetlerinin Müslümanları etkilediği kanaatine varılmıştır. Çünkü Müslümanlar kendilerinden önceki anlayış ve uygulamaları tamamen kabul etmediği gibi bunları tamamen ret de etmemişlerdir. Bu sebeple İslam öncesi dönemde Arapların ilmi faaliyetler konusunda, eğitim kurumları bazında ve dönemin eğitimcileri yoluyla İslam eğitim anlayışına ve eğitim faaliyetlerine müspet ve menfi etkilemeler yaptığı sonucuna varılmıştır. Müslümanların eğitime gösterdikleri ihtimamın ve bu konudaki hassasiyetlerinin bir neticesi olarak, eğitim konusunda İslam öncesi dönemin müspet etkilerinin daha çok öne çıktığı görülmüştür.

5- Araplar İslam’dan önceki dönemde eğitim ve öğretim faaliyetlerine özel bir çaba sarf etmemişlerdir. Fakat bu durum Arapların bu dönemde eğitim faaliyetlerine hiç ilgi göstermedikleri anlamına gelmemektedir. Çünkü bu dönemdeki Arapların yaşayış biçimlerinin ve başka topluluklarla olan etkileşimin bir sonucu olarak sosyal bilimler, fen bilimleri, din bilimleri ve güzel sanatlar bilimi alanlarında pek çok ilimle uğraştıkları sonucuna varılmıştır. Bu konudaki ilimlerin ise daha çok Arapların gündelik

hayattaki ihtiyaçlarını karşılayacak pratik bilgiler olduğu anlaşılmıştır. Söz gelimi bir saldırıya maruz kaldığında kendini savunacak kadar savaş bilgisine, çölde yollarını bulabilmek için yıldızların hareketlerini bilme, ticaretteki ihtiyacı gerecek kadar hesap ve yabancı dil bilgisine ve geçmişiyile övünecek kadar ensap ve tarih bilgisine sahip olmak onlar için bir zorunluluk olmuştur. Bu dönemdeki ilimlerden şiir ve hitabet başta olmak üzere tıp, ensap, tarih vb. ilimlerinde Arapların, kendi dönemindeki diğer milletlerden çok da geride olmadıkları neticesine varılmıştır. Özellikle şiir ve edebiyat konusunda bugünkü insanları bile imrendirecek seviyeye ulaşmış ve bu konuda özel bir çaba sarf etmişlerdir.

Cahiliye dönemi ilimlerin İslam döneminde de varlıklarını sürdürdükleri görülmüştür. Bu açıdan Cahiliye Dönemi'nin İslama etkisi olmuştur. Fakat aralarında bazı farklılıklar olmuştur. Cahiliye Dönemi ve İslam dönemi arasında, ilimlerden yararlanma konusunda hedeflenen amaçlar bakımından fark olduğu görülmüştür. Örneğin ensab ve tarih ilmi, Cahiliye Dönemi insanı için kendi kablesinin şerefini ıspatlamak için kullanılırken, İslam döneminde ise bu ilimler İslam inancını yaymak için bir araç olarak kullanılmıştır. Hakeza bu durum şiir, hitabet vb. diğer ilimler için de geçerlidir.

Cahiliye Dönemi'ndeki bazı ilimler, islam inancına aykırı olduğu için kabul görmemiştir. Örneğin kehanet ilmi İslam inancıyla uyuşmadığı için Müslümanlar tarafından iltifata layık görülmemiştir.

4- İslam öncesi Arap toplumunda, eğitim imkanından yararlanma konusunda bazı kişilerin ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu anlaşılmıştır. Bu dönemde eğitim imkanından daha çok yerleşik hayatı yaşayan asil zümredeki hür erkeklerin olduğu sonucuna varılmıştır. Bununla beraber göçebe hayatı yaşayan Arapların ve kölelerin de çeşitli konularda ilmi etkinliklerde buldukları görülmüştür. Bu dönemde asilzade bir aileden olan bazı kadınlar dışında Araplar, kadınların eğitimini kendi dönemlerindeki diğer milletler gibi önemsememişlerdir. İslamda ise eğitimde eşitlik temeline dayalı bir anlayış benimsenmiştir. Bunun için bedevi-yerleşik, köle-hür, kadın-erkek gibi ayrımlara gidilmemiştir. Bu açıdan islam eğitim anlayışı, cahiliye eğitim anlayışından etkilenmemiştir. Buna rağmen islam döneminde her gruptaki insanın eğitim konusunda aynı seviyeye geldiğini söylemek de zor görünmektedir.

5- Bu dönemdeki Araplar, çeşitli eğitim kurumlarına sahip olmuşlardır. Fakat sistemli ve planlı bir eğitime sahip olmamalarının bir neticesi olsa gerek, bu toplumdaki eğitim kurumlarının çok çeşitlilik göstermediği görülmüştür. Dönemin eğitim kurumlarından olan küttablar bugünkü ilkokul mesabesinde olup, temel bilgilerin verildiği birer eğitim kurumu durumundaydı. Badiye (çöl), saf Arapçanın öğrenimi için kullanılan birer eğitim kurumuydu. Panayırlar da şiir ve hitabet başta olmak üzere birçok konuda öğretimin gerçekleştiği birer eğitim kurumuydu. Zikredilen bu eğitim kurumlarının eğitsel yönlerini, İslam'dan sonra da bazı değişikliklerle beraber sürdürdükleri gözlemlenmiştir. Put evleri gibi eğitim kurumları ise İslam döneminde tevhid inancıyla bağdaşmadığı için lağvedilerek, bu kurumların eğitim faaliyetlerine son verilmiştir. İslam öncesi Arapların kullandıkları eğitim kurumlarından olan evler, İslam döneminde de Müslümanlar tarafından bir eğitim yeri olarak kullanılmıştır.

Kaynaklarda her ne kadar Hilfu'l-Fudul Cemiyeti'nin eğitim yönü üzerinde durulmamışsa da, bu cemiyetin toplumda bazı değerlerin yerleşmesinde ve yaygınlaşmasında önemli rol oynayan birer eğitim faaliyeti olarak değerlendirilmesi gerektiği kanaatine varılmıştır.

Kısacası Cahiliye Dönemi eğitim kurumlarının İslam döneminde de eğitim amacıyla kullanılmıştır. Şu farkla ki, İslam döneminde bu kurumlarda verilmek istenen eğitim İslam inancını öğretmeye yönelik olmuştur.

6- Cahiliye Dönemi'nde Araplar arasında insanlarda belli tavır, tutum ve davranış değişikliği meydana getiren eğitimciler/öğreticilere ve aydın denilebilecek bazı kişilere rastlanılmıştır. Din adamları, şair ve hatipler başta olmak üzere hukema (bilgeler), bedeviler, samir (hikaye anlatıcıları), kamil lakaplı kişiler gibi daha pek çok kişi bu dönemin önemli eğitimcileri arasında yer almıştır. Özellikle şairler, bu toplumun yönlendirilmesinde çok önemli bir yere sahip olmuştur. Bunlar topluma yön veren toplumun önderi, insanları bilgilendiren öğretmeni, kabileyi yabancılara karşı dizeleriyle savunan savaşçısı kısacası toplumun vazgeçilmez birer ferdiydi.

İslam döneminde de bedeviler, şairler, hatipler, bilgeler (hukema), hanifler, kamil lakaplı olanlar, küttab hocalarından İslam eğitimi konusundan istifade edilmiştir. Bazı hatip, hanif, şair ve hukema gibi eğitimcilerin yaptıkları eğitim faaliyetlerinin, İslam inancının insanlar tarafından kabul edilmesine zemin hazırlamışlardır. Örneğin Kus b.

Saide yaptığı konuşmalarla ahlaki değerlerin toplumda yayılmasına zemin oluşturmuştur. Fakat Ebu Amir gibi bazı haniflerin de İslamı olumsuz açıdan etkilemeye çalıştıkları görülmüştür. Bunun için Cahiliye Dönemi aydınlarının İslamı hem olumlu hem de olumsuz etkilediği sonucuna varılmıştır.

Yukarıdaki sonuçlar İslam öncesi dönemin eğitim anlayışı hakkında yaptığımız bu araştırmanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Araştırma boyunca ulaştığımız genel sonuç, yaygın kanaatin aksine İslam'dan önceki Arapların eğitim konusunda kendi dönemindeki diğer milletlerden pek de geride olmadığı ve kendi dönemlerinin ilmi seviyesini yansıttığı sonucuna varılmıştır. Cahiliye Dönemi eğitim anlayışının ve eğitim faaliyetlerinin İslamı olumlu ve olumsuz açıdan etkilediği görülmüştür.

7- Bu dönemdeki Arapların eğitim yapısının tam olarak anlaşılması için bu alanda yapılacak daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Konuyla ilgili yapılacak yeni çalışmalar bu araştırmamızda ulaştığımız sonuçlar muvacehesinde değerlendirildiğinde, bu çalışmaların İslam eğitim tarihine önemli bir katkı sağlayacağı umudunu taşımaktayız.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Adnan, ‘‘İslâmiyet’in İlk Dönemlerinde Eğitim Öğretim’’, Diyanet İlmî Dergi, cilt: XXXVII, sayı: 2, 2001, ss. 43-58.
- Ağırman, Mustafa, Hz. Muhammed (Sav) Devrinde Mescid ve Fonksiyonları, Ravza Yayınları, İstanbul 2010.
- Ahmet Cevdet paşa, Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Hayatı, Çelik Yayınları, İstanbul
- Akyüz, Yahya, Türk Eğitim Tarihi (7. Baskı), Alfa Yayınları, İstanbul 1999.
- Algül, Hüseyin, "Bir Peygamber Olarak Hz. Muhammed ve Mekke", Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri), 13-15 Nisan 2007, Fecr Yayınları, Konya 2007, ss. 153-176.
- Ali, Cevad, Cahiliye’den İslam’a İbadet Tarihi, (Çev.: Muammer Bayraktutar), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.
- Altaş, Nurullah - İsmail Arıcı, "Din Eğitiminin Bilimselleşme Süreci", Mustafa Köylü-Nurullah Altaş (Ed.), Din Eğitimi, (ss. 40-69), Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2012.
- Apak, Adem, Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü (3.Baskı), Ensar Yayınları, İstanbul 2016.
- Apak, Adem, Ana hatlarıyla İslâm Tarihi, I-IV, Ensar Neşriyat, İstanbul 2009-2011, c.I.
- Arı, M. Salih, ‘‘Hilfu’l-Fudûl Cemiyetinin Sosyal Dayanışmadaki Rolü’’, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: II, sayı: 2, 1995-1998, ss. 375-384.
- Arı, Mehmet Salih, "Câhiliye Toplumundan Medenî Topluma Geçiş Süreci: Yeni Bir Sosyal Düzenin Doğuşu", İSTEM: İslâm San’at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi, cilt: II, sayı: 4, 2004, ss. 173-188.
- Arslantaş, Nuh, "Hz. Peygamber’in Çağdaşı Yahudilerin Sosyo-Kültürel Hayatlarına Dair Bazı Tespitler", İSTEM: İslâm San’at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi, cilt: VI, sayı: 11, 2008,ss. 9-46.
- Arslantürk, Zeki, Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod Ve Teknikleri, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 1995
- Atay, Hüseyin, İslâmdan Önce Arap Yarımadasında Putperestlik ve Yayılışı’’, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1957, cilt: VI, sayı: 1-4, s. 80-89.
- Ateş, Ali Osman, İslam’a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri, Beyan Yayınları, İstanbul 1996.

- Ayhan, Halis, Eğitim Bilimine Giriş (2. Baskı), Şule Yayınları, İstanbul 1997.
- Azizova, Elnure, "Ukaz", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, Cilt:42, ss. 61-62.
- Bayraktar, M. Faruk, İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri (8. Baskı), M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2010.
- Bayraktar, Mehmet Faruk, "İslâm'a Göre Kadının Eğitim-Öğretimi", İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi (II) (Ed.: İbrahim Canan), Ensar Yayınları, İstanbul 2005.
- Bayraktar, Mehmet, "Hayvan" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, Cilt:17, ss. 85-92
- Bekri, Cahiliye Arapları, (Çev. Levent Öztürk), İz Yayıncılık, İstanbul 1998.
- Belazuri, Ahmed b. Yahya, Fütuhu'l Büldan, (Ter.: Mustafa Fayda), Siyer Yayınları, İstanbul 2013.
- Bilgin, Beyza, "Din Eğitiminin Genel Eğitimindeki Yeri", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: XXIV, 1981, ss. 469-48.
- Bilgin, Beyza, İslam ve Çocuk (2. Baskı), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- Bilgin, Vejdi, "Cahiliye'den İslâm'a: Değişim ve Süreklilik Bağlamında Sünnet", Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü -Sempozyum-, 11-12 Mayıs 2007, Meram/Konya, Konevi Kültür Merkezi, 2008, ss. 129-142.
- Bolelli, Nusrettin, "İslam Tarihinde Okuma-Yazma Ekseninde Arapçanın Gelişmesine Katkı Yapan Kadınlar = the Women Who Contributed to Arabic Development in Terms of Literacy in Islamic History", Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt: II, sayı: 3, 2012, ss. 19-29.
- Bozkurt, Nebi - Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Mekke" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, Cilt:28, s. 556, 555-563.
- Bozkurt, Nebi, "İmare" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, Cilt:22, ss. 219.
- Bozkurt, Nebi, "Meclis" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, Cilt:28, s. 241-242.
- Bozkurt, Nebi, "Mektep" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, ss. 5-6.

- Buhari, Muhammed B. İsmail El-Buhari, Sahih-İ Buhari Muhtasarı Tecrid-İ Sarih, (Çev.: Abdullah Feyzi Kocaer), Turkuvaz Matbaacılık, 2013.
- Bulut, Ali, "Câhiliye Şiirinde Bazı Dînî Motifler", Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2005, sayı: 18-19, ss. 213-235.
- Büyüköztürk, Şener vd., Bilimsel Araştırma Yöntemleri (3. Baskı), Pegem Akademi, Ankara 2009.
- Canan, İbrahim, Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye (2. Baskı), Türdav Yayınları, İstanbul 1982.
- Canan, İbrahim, Peygamberimizin Hadislerinde Medeniyet Kültür ve Teknik, Cihan Yayınları, İstanbul 1984.
- Canan, İbrahim, Peygamberimizin Okuma-Yazma Seferberliği ve Öğretim Siyaseti, Cihan Yayınları, İstanbul 1984.
- Cebeci, Suat, "İslam'ın İlk Devrinde Kültürel Dönüşümün Aracı Olarak Eğitim", Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, cilt: XII, sayı: 20, 2017,ss. 101-116.
- Cerrahoğlu, İsmail, "Kur'an-ı Kerim ve Hanîfler", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: XI, 1963, ss. 81-92.
- Cevizci, Ahmet, Etiğe Giriş, Paradigma Yayınları, İstanbul 2002.
- Cilacı, Osman, "Ahbar" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, Cilt:1, ss. 485-486.
- Çağatay, Neşet, İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, A. Ü.İ. F. Yayınları, 4. Baskı, Ankara 1982.
- Çağrıncı, Mustafa, "Ahlak", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1989, Cilt:2, ss. 1-9.
- Çelebi, Ahmet, İslam Öncesi Mekke ve Tarih Anlayışımız, (Çev.: Hasan Fehmi Ulus), Seriyeye Kitapları, İstanbul 1997.
- Çelebi, Ahmet, İslamda Eğitim Öğretim Tarihi, (Ter.: Ali Yardım), Damla Yayınları, İstanbul 2013.
- Çelebi, İlyas, "Kahin" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, Cilt: 24, ss. 171-172.
- Çelik, Abbas, Din Eğitimi Tarihi, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2013.

- Çelikkol, Yaşar, Cahiliye Döneminde ve Sadru'l-İslam Döneminde Hitabet, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013.
- Çetin, Abdurrahman, Hitabet ve İrşad Din Hizmetlerinde İletişim ve Güzel Konuşma (4. Baskı), Emin Yayınları, Bursa 2012.
- Çetin, Nihad M., “Arap”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, cilt. 3, ss. 276-309.
- Dağ, Mehmet, Hıfzırrahman R. Öymen, İslam Eğitim Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1974.
- Danışman, Nafiz, “Câhiliyye” Kelimesinin Mânâ ve Menşei", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: V, sayı: 1-4, 1956, ss. 192-197.
- Demircan, Adnan, “Son Peygamber’in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Câhiliye Arapları”, Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri), 13-15 Nisan 2007 / Konya, 2007, ss. 39-98.
- Demircan, Adnan, Cahiliyeden İslam’a Kadın ve Aile (2. Baskı), Beyan Yayınları, İstanbul 2017.
- Demirci, Kürşat, “Hayvan” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, Cilt:17, ss. 81-85.
- Derveze, Muhammed İzzet, Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı, (2. Baskı), (Çev.: Mehmet Yolcu), Yarın Yayınları, İstanbul 2016.
- Dindi, Korkut, “Nuh (As) Döneminden Cahiliye Araplarına Tevarüs Eden Putlar: Ved, Süva’,Yeğus, Yeuk ve Nesr”, (Ed.: Mehmet Mahfuz Söylemez), Cahiliye Araplarının İlahları, (197-241), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.
- Doğan, Bilal, "İslam Tarihinde Mekke Dönemi Eğitim ve Öğretimi", Diyanet İlmi Dergi [Diyanet Dergisi], cilt: XXV, sayı: 2, 1989, ss. 119-128.
- Duri, Abdulaziz, İlk Dönem İslam Tarihi -Bir Önsöz-, (Çev.: Hayrettin Yücesoy), Endülüs Yayınları, İstanbul 2016.
- Ebu'l Al'a Mevdudi, Tefhimu'l-Kuran Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri, (Ter. Muhammed Han Kayani vd.), İnsan Yayınları, İstanbul 2003, c. 3.
- Ebu'l-Hüseyin Muslimu'bnu'l-Hacca El-Kureyşi En-Nisaburi, Sahih-İ Muslim Ve Tercümesi, (Ter. Mehmed Sofuoğlu) İrfan Yayınları, İstanbul 1968.

- Emin, Ahmed, Fecru'l- İslâm, (Ter.: Ahmed Serdaroğlu), Kılıç Kitabevi, Ankara 1976.
- Eser, Mithat, ‘‘Hz. Peygamber’in Zulmü Engelleme Amaçlı Hilfu'l-Fudûl’a Katılması’’, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 13, sayı: 2, 2009, ss. 311- 329.
- Eş-Şerif, Ahmed İbrahim, Sosyolojik ve Hukuki Tahlillerle İlk İslam Devleti, (Ter.: Niyazi Beki), Alternatif Düşünce Yayınevi, İstanbul 2006.
- Ezraki, Eb’ul-Velid Muhammed, Kabe ve Mekke Tarihi, (Ter.: Y. Vehbi Yavuz), Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.
- Ezraki, Ebu’l- Velid Muhammed B. Abdullah, Ahbaru Mekke (Mekke Tarihi), (Çev.: Yunus Vehbi Yavuz), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2010.
- Fayda, Mustafa, ‘‘Cahiliye’’, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, Cilt:7, ss. 17-19.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, ‘‘Dârünnedve’’, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, Cilt: 8, ss. 556.
- Goldziher, Ignaz, "İslâm’da Eğitim", (çeviren: Mehmet Emin Özafşar, Mehmet Görmez, Bünyamin Erul), İslâmî Araştırmalar, cilt: II, sayı: 7, 1988, ss. 79-94.
- Gölpınarlı, Abdulkaki, Sosyal Açından İslam Tarihi Hz. Muhammed (S.M.) Ve İslam’ın İlk Devri, Kapı Yayınları, İstanbul 2015.
- Gözütok, Şakir, Hz. Peygamber Döneminde Eğitim ve Öğretim (3. Baskı), Ensar Yayınları, İstanbul 2017.
- Gözütok, Şakir, ‘‘İslam Eğitim Tarihinde Müesseseseleşme’’, Dinî Araştırmalar, cilt: IX, sayı: 26, 2006, ss. 17-44.
- Gözütok, Şakir, ‘‘İslâm Tarihinde Kadın Öğretimi İle İlgili Bazı Yaklaşımlar’’, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı: 2, 2001, ss. 269-301
- Gözütok, Şakir, "Câhiliye Dönemi Aydınlarının İslâm’a Karşı Tutumları", Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1995-1998, cilt: II, sayı: 2, s. 167-188.
- Gözütok, Şakir, İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi (Hz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim), Fecr Yayınları, Ankara 2002.
- Gözütok, Şakir, Kadınlara Da Farzdır-İslam’da Kadın Eğitimi ve Öğretimi, Ensar Yayınları, İstanbul 2017.
- Günaltay, Şemseddin, İslam Öncesi Arap Tarihi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.

- Günaltay, Şemseddin, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, (Sadeleştiren, Mahfuz Söylemez- Mustafa Hizmetli), Ankara Okulu Yayınları Ankara 2016.
- Gündüz, Şinasi, ‘‘Cahliliye Dönemi Arap Putperestliği,’’ (Ed.: Mehmet Mahfuz Söylemez), Cahiliye Araplarının İlahları, (11-51), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.
- Gündüz, Şinasi, ‘‘Cahliliye Dönemi Arap Politeizmine Nebatiler’in Etkileri’’, Dinler Tarihi Araştırmaları - I, (Sempozyum: 8-9 Kasım 1996), 1998, ss. 355-380.
- Gürkan, Salime Leyla, "Rabbaniyyün" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, Cilt: 34, ss. 376-377.
- Hali, Servet -Selcan Rencüzoğulları, ‘‘İslamiyet Öncesi Dönemde Türklerde Eğitim’’, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal araştırmalar Dergisi, Cilt 6, Sayı 17, 2017, ss. 425-437.
- Hamidullah, Muhammed, ‘‘Hilfü’l-Fudûl’’ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, Cilt: 18, ss. 31-32.
- Hamidullah, Muhammed, İslam Müesseselerine Giriş, (Çev.: İhsan Süreyya Sırma), Beyan Yayınları, İstanbul 2013.
- Hamidullah, Muhammed, İslam Peygamberi, (Çev.: Mehmet Yazgan), Beyan Yayınları, İstanbul 2017.
- Hamidullah, Muhammed, İslam’a Giriş, (Çev.: İbrahim Arif Koytak ve Veysel Uysal), Beyan Yayınları, İstanbul 2014.
- Hamidullah, Muhammed, Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmam İbn Münebbih, (Çev.: Kemal Kuşçu), Beyan Yayınları, İstanbul 2016.
- Haşimi Rafsancani-Cevad Bahoner-Seyyid Hüseyin Nasr, İslam Öncesi Cahiliye ve Günümüzde Din Gerçeği, (Çev.: Hasan Çiftçi- Nimet Yıldırım), İhtar Yayıncılık, Erzurum.
- Hitti, Philip K., Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi 1-4, (Çev.: Salih Tuğ), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980.
- Hizmetli, Sabri, İslam Tarihi – İlk Dönem-, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.
- Hodgson, M. G.S., İsamın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih (1 İslam’ın Klasik Çağı), (çev.: Alp EKER vd.), İz Yayıncılık, İstanbul 1993.
- Hökelekli, Hayati, Din Psikolojisi, T.D.V. Yayınları, Ankara 1998.

- Izutsu, Toshihiko, Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar (4. Baskı), (Çev.: Selahattin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul 2011.
- Izutsu, Toshihiko, Kur'an'da Tanrı ve İnsan, (çev.: M. Kürşad Atalar), Pınar Yayınları, İstanbul 2017.
- İbn-i Hişam, Hz. Muhammed'in Hayatı (e-Siret'ün-Nebeviyye) I, (Çev.: İzzet Hasan-Neşet Çağatay), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlar, Ankara 1971.
- İbn-i Hişam, İslam Tarihi Siret-i İbn-i Hişam (E-Siret'ün-Nebeviyye) 1-4, (Çev.: Abdülvehhab Öztürk), Kahraman Yayınları, İstanbul 2016.
- İbn-i İshak, Siyer-i İbn-i İshak (Hz. Muhammed'in Hayatı), (Yayına H., Muhammed Hamidullah), Düşün Yayıncılık, İstanbul 2012.
- İbnü'l Kelbi, Kitabü'l Esnam (Putlar Kitabı), (çev.: Beyza (Düşüngen) Bilgin), Ankara okulu yayınları, Ankara 2017.
- Juynboll, G. H. A., 'İslâm'ın İlk Döneminde Kur'an Kıraatı (=Okuma)nın Durumu'', (Çev.: Yusuf Alemdar, Nüsha), Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, cilt: IV, sayı: 12, 2004, ss. 77-88.
- Kapar, Mehmet Ali 'Eyyamü'l-Arab', Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, Cilt:12, ss. 14-16.
- Karaman, Hayreddin vd., Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 4, DİBY, Ankara 2012.
- Karasar, Niyazi, Bilimsel Araştırma Yöntemi (6. Baskı), Tekışık Matbaası, Ankara 1994.
- Kaymakcan, Recep - Hasan Meydan, Ahlak, Değer ve Eğitimi (2. Baskı), Dem Yayınları, İstanbul 2016.
- Kazancı, Ahmet Lütfi, 'Cahiliyye Devrinde Müsbet Davranışlar'', Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: I, sayı: 1, 1986, ss. 103-110.
- Kazıcı, Ziya, Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi (3. Baskı), M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.
- Keskin, Yakup, 'Değer Eğitimi Yaklaşımları'', (Ed. Mustafa Köylü), Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi,(73-105), Nobel Yayınları, Ankara 2016.
- Kızılabdullah, Yıldız, "Başlangıçtan Medreselere Kadar Eğitim-Öğretim ve Mekan Anlayışlarının Din Eğitimi Açısından Analizi", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012, cilt: XVII, sayı: 2, ss. 171-190.

- Köylü, Mustafa, ‘‘Medrese Öncesi Kurumlarda Eğitim’’, Mustafa Köylü-Şakir Gözütok (Ed.), Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi (75-106), Ensar Yayınları, İstanbul 2017.
- Kurt, Abdurrahman, "Sosyo- Ekonomik ve Kültürel Yönden İslam Öncesi Mekke Toplumunu", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: X, sayı: 2, 2001, ss. 97-122.
- Kutup, Seyyid, Kuran’ın Gölgesinde Kadın, (Çev.: Mustafa Nuhoğlu), Ravza Yayınları, İstanbul 1995.
- Laberre, Albert, Kitabın Tarihi, (Çev.: Işık Ergüden), Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2012.
- Landau, Jacob M., ‘‘Küttâb’’, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, Cilt:27, ss. 3-4.
- Lewis, Bernard, Tarihte Araplar, (Çev.: Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:2601, İstanbul 1979.
- Ling, Martin, Hz. Muhammed’in Hayatı, (Çev.: Nazife Şişman), İnsan Yayınları, İstanbul 2010.
- Margoliouth, D. S., İslamiyet Öncesi Arap-İsrailoğulları İlişkileri, (Çev.: Suat Ertüzün), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003.
- MEB, Dini Terimler Sözlüğü, MEB Yayınları, Ankara 2009.
- Muhammed B. Abdulvahhab, Cahiliye Toplumunun Özellikleri, Neda Yayınları, Konya 2017.
- Mücteba, Uğur, Hicri Birinci Asırda İslam Toplumunu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.
- Okumuşlar, Muhiddin - Fatih Genç, ‘‘Din Eğitimi’nin Bilimselleşmesi/Neliği’’ (Ed.: Recai Doğan- Remziye Ege), Din Eğitimi El Kitabı (59-89), Grafiker Yayınları, Ankara 2015.
- Öğmüş, Harun, Cahiliye Döneminde Araplar (Cahiliye Şiirine Göre İslam Öncesi Arap Toplumunu ve Kur’an’ın Getirdiği Değişim), İz Yayıncılık, İstanbul 2013
- Önkal, Ahmet, ‘‘ Beytülmidrâs’’ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, Cilt: 6, ss. 95.
- Önkal, Ahmet, Rasulüllah’ın İslam’a Davet Metodu (22. Baskı), Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul 2004.

- Öymen, Hıfzırrahman Raşid, "İslâmiyette Öğretim ve Eğitim Hareketleri I", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: XI, 1963, ss. 61-79.
- Özaydın, Abdulkerim, "Arap", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, Cilt: 3, ss. 321-324.
- Özdemir, Mehmet Nadir, "Şehristâni'nin el-Milel ve'n Nihal'ine Göre İslâm Öncesinde Arapların Yaşayışları Hakkında Bazı Tespitler", Bakı Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin Elmi Mecmuası = Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin İlmi Mecmuası, sayı: 20, 2013, ss. 99-114.
- Özkuyumcu, Nadir, "Hilf" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, Cilt: 18, ss. 29-30
- Öztürk, Resul, "İslam Öncesi Arap Toplumunun Tanrı Tasavvuru ve Bu Tasavvurun İslam'ın Tanrı Tasavvuruna Etkisi Sorunu", Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi _ [www.dinbilimleri.com], cilt: VII, sayı: 1,2007, s. 133-157.
- Palabıyık, M. Hanefi, "İslam Öncesi Hicaz Putlarından/Beytlerinden "Zülhalesa", (Ed.: Mehmet Mahfuz Söylemez), Cahiliye Araplarının İlahları, (171-197),Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.
- Palabıyık, M. Hanefi, "Asr-ı Saadet'te Okuma-yazma Faaliyetleri", Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu, 20-22 Nisan 2007, İslami İlimler Dergisi Yayınları, 2007, ss. 529-560.
- Palabıyık, M. Hanefi, "Cahiliye Dönemi ve İslam'ın İlk Yıllarında Okuma- Yazma Faaliyetleri", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 27, 2007, ss. 31-68.
- Palabıyık, M. Hanefi, "Asr-ı Saadet'te Okuma-Yazma Faaliyetleri", Hz. Muhammed (SAV) ve Mesajı , (Edit.: Mehmet Mahfuz Söylemez), İslami İlimler Dergisi Yayınları, 2014.
- Parladır, Selâhattin, "Hz. Peygamber Devrindeki Eğitim Anlayışı ve İşleyişi", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 1, 1983, ss. 259-284.
- Peker, Hüseyin, Din Psikolojisi (7. Baskı), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2011.
- Rağib el-İsfahani, Müfredat (5. Baskı), (Çev.: Yusuf Türker), Pınar Yayınları, İstanbul 2018.
- Safa, Mustafa, "Hicret Öncesi Medine'de (Yesrib'de) Sosyal ve Dini Hayat;", Toplum Bilimleri Dergisi, cilt: VI, sayı: 12, 2012, ss. 197-215.

- Sarıcık, Murat, "Cahiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırıları", Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2013/2, sayı: 31, ss. 109-140.
- Sarıçam, İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı (10. Baskı), DİB Yayınları, Ankara 2015.
- Savaş, Rıza, Hz. MUHAMMED (S.A.V.) Devrinde Kadın, Ravza Yayınları, İstanbul 1991.
- Schimmel, Annemarie, Ve Hz. Muhammed (S.A.V) O'nun Peygamberi'dir Peygambere İslam İnancında Gösterilen Hürmet, (3.Baskı), (Çev.: Okşan Aytolu), Profil Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Selçuk, Mualla, Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1990.
- Sezgin, Fuad, "Orjinallik ve İntihal Arasında Eski Arap Şiiri", (Çev.: Hasan Taşdelen), Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1993, Cilt: V, Sayı: 5.
- Sezgin, Fuat, Arap-İslam Bilimleri Tarihi Cilt-1 (Almanca Aslın Türkçe Tercümesi (2. Baskı), Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2015.
- Sırma, İhsan Süreyya, "İslam Tarihine Giriş", Diyanet İlimi Dergi [Diyanet Dergisi], cilt: XVI, sayı: 5, 1977, ss. 290-299.
- Sırma, İhsan Süreyya, İslam Öncesi Mekke ve Hz. Muhammed, (30. Baskı), Beyan Yayınları, İstanbul 2016.
- Sönmez, Nesim, Cahiliye Döneminde ve Sadru'l-İslâm Döneminde Hitabet (Yayınlanmış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013.
- Sönmez, Nesim, "Hılfu'l-Fudûl Teşkilatı", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi] [İİFD] [EAÜİFD], sayı: 41, 2014, ss. 399-418.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz, "Cahiliye Arap İnancında Putların Yeri", Milet ve Nihal: İnanç, Kültür, ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, cilt: XI, sayı: 1, 2014, 9-50.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz, "Cahiliye Döneminde Lat Kültü", (Edi.: Mehmet Mahfuz Söylemez), Cahiliye Araplarının İlahları, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.
- Süveysî, Muhammed, "Hesap", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, Cilt:17, ss. 240-242.

- Şimşek, Eyüp, "Camilerde Eğitim", Mustafa Köylü-Şakir Gözütok (Ed.), Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi (ss. 107-135), Ensar Yayınları, İstanbul 2017.
- Şişman, Mehmet, Eğitim Bilimine Giriş (16. Baskı), Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2016,
- Taha Hüseyin, Cahiliye Şiiri Üzerine, (Çev.: Şaban Karataş), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012.
- Tirmiz'li Ebu İsa Muhammed bin İsa bin Sevre, Sünen-i Tirmizi Tercümesi, (Ter.: Osman Zeki Mollamehmetoğlu), Yunus Emre Yayınevi, İstanbul.
- Tosun, Cemal, Din Eğitimi Bilimine Giriş (4. Baskı), Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2010.
- Tuzcuoğlu, Necla - Tuzcuoğlu, Sena, Çocuğun Cinsel Eğitimi (2. Baskı), Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2004.
- Tülücü, Süleyman, "Câhiliyye" Kelimesinin Mânâ ve Menşe'i", Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, sayı: 4, 1980, ss. 279-285.
- Türcan, Galip, "Ümmi Bir Peygamber Hz. Muhammed", III. Kutlu Doğum Sempozyumu: Tebliğler- 295, S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 9, 2000, ss. 165-180.
- Türkgülü, Mustafa, "İslâm Ahlakı ve Kur'anın Ahlaki Öğretisi Üzerine Bir İnceleme", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 1, 1996, ss. 179-206.
- Uludağ, Süleyman, "Firaset", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, Cilt:13, ss. 116-117.
- Usta, İbrahim, "Arapçanın Gelişimindeki Dış ve İç Etkenler = External and Internal Factors in the Development of Arabic Language", The Journal of Academic Social Science Studies, cilt: VI, sayı: 2, 2013, ss. 935-950.
- Ülken, Hilmi Ziya, Eğitim Felsefesi (3. Baskı), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013.
- Ünalın, Sıddık - Hakan Öztürk, "İslamiyet'ten Önce Türkler'de Eğitim ve Öğretim The Education and Instruction in the Turks Before Islam", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2008, cilt: XIII, sayı: 2, ss. 89-109.
- Vakıdi, Ebu Abdullah Muhammed B. Ömer, Hz. Peygamber'in (S.A.V) Savaşları (Kitabü'l-Meğazi) (2. Baskı), İlk Harf Yayınevi, İstanbul 2016.
- Varış, Fatma, Eğitim Bilimine Giriş, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları No: 159, Ankara 1988.

- Watt, W. Montgomery, Hazreti Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı, (Çev.: Erdem Türközü) İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- Watt, W. Montgomery, Hz. Muhammed Mekke’de, (Çev.: Süleyman Kalkan), Kuramer Yayınları, İstanbul 2016.
- Yâzîcî, Tâlib, “Arap”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, Cilt: 3, ss. 309-316.
- Yıldırım, Ali-Hasan Şimşek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2000.
- Yıldız, İlhan, "Hz. Peygamber’in Mekke Dönemi Yaygın Eğitim Çalışmaları -Din Eğitimi Açısından Bir Temellendirme Denemesi-", Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: II, sayı: 2, 1995-1998, ss. 301-335.
- Yılmaz, Hüseyin, “Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi”, Değerler Eğitimi Dergisi, cilt: V, sayı: 14, 2007, ss. 107-129.
- Zengin, Zeki Salih, “İslam Din Eğitiminin Tarihsel Gelişimi: İslam’da Eğitim ve Öğretim”, Recai Doğan-Remziye Ege (Ed.), Din Eğitimi, Grafiker Yayınları,3. Baskı, Ankara 2015.
- Zeydan, Corci, İslam Uygarlıkları Tarihi Cilt 1-2, (Çev.: Nejdet Gök), İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- Zuhri, İbn Şihab, Muhammed B. Müslim B. Ubeydillah, El- Meğazi (İlk Dönem İslam Tarihinde Savaşlar), (Çev.: Muhammet Nur Akdoğan), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	TUNCAY CEYLAN
Doğum Yeri ve Tarihi	BİTLİS/ 01.01.1990
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	MARMARA ÜNİVERSİTESİ
Y. Lisans Öğrenimi	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Bildiği Yabancı Diller	İNGİLİZCE
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI
İletişim	
E-Posta Adresi	tuncyceyln@gmail.com
Tarih	17.07.2018